

Aandacht voor de wijk

Aandacht voor de wijk

Effecten van herstructurering
op de leefbaarheid en veiligheid

Karin Wittebrood en Tom van Dijk

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, juli 2007

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2007

SCP-publicatie 2007/13

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Omslagontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

Omslagillustratie: © Leo van der Noort / Hollandse Hoogte

ISBN 978-90-377-0309-2

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

Voorwoord	7	
1	Inleiding	9
1.1	Herstructurering voor vergroting van de leefbaarheid en veiligheid	10
1.2	Onderzoeksvragen	11
1.3	Afbakening en kernbegrippen	11
1.4	Opzet van het onderzoek	13
1.5	Opbouw van het rapport	14
	Noten	15
2	Sociale effecten van herstructurering	16
2.1	Beïnvloeding van leefbaarheid en veiligheid via herstructurering	17
2.2	Eerder onderzoek naar de effectiviteit van herstructurering	20
2.3	Tot slot	23
	Noten	24
3	De samenhang tussen fysieke en sociale kenmerken van de buurt en de leefbaarheid en veiligheid	25
3.1	Leefbaarheid en veiligheid	25
3.2	Verklaringen voor verschillen in leefbaarheid en veiligheid	26
3.3	Multilevelanalyses	30
3.4	Tot slot	34
	Noten	35
4	Herstructurering in stedelijke woonbuurten, 1995-2005	37
4.1	Algemene veranderingen in de woningvoorraad	37
4.2	Herstructurering binnen stedelijke woonbuurten	43
4.3	Tot slot	44
	Noot	45
5	Herstructurering als interventie: werkt het?	46
5.1	Effectevaluatieonderzoek en methodologische criteria	46
5.2	Naar een quasi-experimenteel onderzoeksdesign	47
5.2.1	Voor, tijdens en na de interventie	48
5.2.2	Experimentele buurten	48
5.2.3	Controlebuurten	51
5.2.4	Kwaliteit van de matching	52
5.3	Aard en omvang van de herstructurering	53
5.4	Effecten van herstructurering	55

5.5	Tot slot	60
	Noten	62
6	Samenvatting en conclusies	64
	Summary	70
	Bijlagen	
A	Vergelijking postcodegebieden, buurten en wijken	76
B	Lijst met experimentele buurten	77
C	Constructies van buurtkenmerken	80
	Bijlagen D t/m F zijn te vinden via internet op www.scp.nl/aandachtvoordewijk	
D	Additionele tabellen bij hoofdstuk 3	84
E	Additionele tabellen bij hoofdstuk 5	85
F	Gebruikte databestanden	86
	Literatuur	87
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	93

Voorwoord

Een van de maatregelen die wordt ingezet om wijken leefbaarder en veiliger te maken, is het veranderen van de kwaliteit en samenstelling van de woningvoorraad in een buurt. Over de effecten van dergelijk fysiek ingrijpen is weinig bekend. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft daarom op verzoek van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) onderzoek gedaan naar de effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid in 30 grote steden. De voor u liggende publicatie is daarvan het resultaat.

De auteurs danken de leden van de begeleidingscommissie voor hun enthousiaste en constructieve inbreng: prof. dr. Clara Mulder (Universiteit van Amsterdam; voorzitter), dr. Wim Bernasco (Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving), dr. Gideon Bolt (Universiteit Utrecht), prof. dr. Jack Burgers (Erasmus Universiteit Rotterdam) en, namens de opdrachtgever, drs. Arjen Verweij en dr. Els van Schie. Daarnaast is dank verschuldigd aan het ministerie van VROM voor het beschikbaar stellen van gegevens uit hun Volkshuisvesting Informatie Systeem (VOIS).

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

1 Inleiding

De laatste tijd is er veel aandacht voor de wijk. Het creëren van een leefbare en veilige woonomgeving heeft als doelstelling aan belang gewonnen. Vooral in de grote steden maakt men zich hier zorgen over: stedelingen worden vaker met criminaliteit geconfronteerd en voelen zich in het algemeen minder veilig dan niet-stedelingen (BZK 2006; Oppelaar en Wittebrood 2006a). In het grotestedenbeleid is er dan ook veel aandacht voor het vergroten van de objectieve en subjectieve veiligheid. In het veiligheidsprogramma *Naar een veiliger samenleving* van de ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en Justitie is het verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving een speerpunt, en in het stedelijke vernieuwingsbeleid van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) is het verbeteren van de leefbaarheid een van de prominente doelstellingen. Delen van het veiligheidsbeleid en het hele stedelijke vernieuwingsbeleid vormen afzonderlijke pijlers van het grotestedenbeleid.

Inmiddels is er een grote variëteit aan initiatieven om leefbare en veilige buurten te creëren (Kullberg 2006a). De meeste initiatieven richten zich op wijken waar verschillende problemen tegelijkertijd voorkomen: vaak gaat het om een slechte fysieke gesteldheid van de woningen en de buurt, gecombineerd met een sociaaleconomische achterstand van de bevolking ten opzichte die van de rest van de stad (De Vries et al. 2006). Over het aantal probleemwijken circuleren tal van cijfers. In de nota *Stedelijke vernieuwing* (TK 1996/1997) werd gesproken over 170 wijken; enige jaren later werden 56 prioriteitswijken benoemd (VROM 2003). In 2006 gaf minister Winsemius van VROM aan dat er 140 probleemwijken zouden zijn, waarvan 40 'brandhaarden' (TK 2006/2007a). Begin 2007 maakte minister Vogelaar voor Wonen, Wijken en Integratie van het kabinet-Balkenende IV 40 wijken bekend die extra geld en aandacht krijgen met als doel in tien jaar van deze probleemwijken weer prachtwijken te maken (TK 2006/2007b).

Een van de maatregelen die wordt ingezet om probleemwijken leefbaarder en veiliger te maken, is het veranderen van de kwaliteit en samenstelling van de woningvoorraad in een buurt door woningen te slopen en nieuwe woningen te bouwen. Dergelijke fysieke ingrepen vormen de kern van het herstructureringsbeleid, dat is ingezet met de nota *Stedelijke vernieuwing* (TK 1996/1997). Hoewel de doelstellingen binnen het herstructureringsbeleid niet altijd even expliciet zijn en bovendien aan veranderingen onderhevig, is in het algemeen de veronderstelling dat door het tot stand brengen van meer verscheidenheid in de woningvoorraad de sociale samenhang en het sociale kapitaal in de buurt kunnen worden vergroot en dat daardoor ook de leefbaarheid en veiligheid toenemen.

Het doel van dit onderzoek is zicht te krijgen op de mate waarin en de wijze waarop herstructurering van de woningvoorraad van invloed is op de leefbaarheid en veiligheid in een buurt. We onderzoeken dit voor woonbuurten in 30 grote gemeen-

ten in ons land in de periode 1995-2006. In een deel van deze buurten hebben in die periode herstructureringsmaatregelen plaatsgevonden. De effectiviteit van deze herstructurering staat centraal in deze publicatie.

1.1 *Herstructurering voor vergroting van de leefbaarheid en veiligheid*

In grote lijnen zijn er drie mechanismen denkbaar waardoor herstructurering de leefbaarheid en veiligheid in een buurt zou kunnen verbeteren. In de eerste plaats kunnen door een andere stedenbouwkundige inrichting van de publieke ruimte (incl. aanpassingen aan de woningvoorraad) de gelegenheid voor ongewenste gedragingen en de kans op het ontstaan van gevoelens van onveiligheid worden teruggebracht. Slecht verlichte en verlaten plekken in de buurt of voor iedereen toegankelijke centrale ruimten in flatgebouwen zijn voorbeelden van situaties die het mensen gemakkelijk maken ongewenst gedrag te vertonen. Ook vergroten dit soort situaties gevoelens van angst. Vanuit deze gedachtegang zou het vervangen van grootschalige, anonieme wooncomplexen door bijvoorbeeld kleinschalige(re) woningbouw een bijdrage kunnen leveren aan het vergroten van de leefbaarheid en veiligheid.

Het tweede mechanisme behelst verandering van de bewonerspopulatie: een deel van de oorspronkelijke bewoners verhuist vanwege de herstructurering naar andere buurten en daar komen nieuwe bewoners voor terug. Dat buurten variëren in leefbaarheid en veiligheid kan dikwijls worden teruggevoerd op verschillen in de kenmerken van hun bewoners. We weten bijvoorbeeld dat jongeren relatief vaak ongewenst gedrag vertonen, slachtoffer worden van geweld en zich onveilig voelen (Wittebrood 2006). Wanneer in een bepaalde buurt jongeren wonen, is de kans relatief groot dat er daar criminaliteit en verloedering is en de onveiligheidsbeleving naar verhouding hoog is. Door de sociale samenstelling van de bewonerspopulatie te veranderen in een buurt, kan de leefbaarheid en veiligheid in die buurt worden beïnvloed.

Wanneer de compositie van de bewonerspopulatie de enige verklaring is voor verschillen in de leefbaarheid en veiligheid van buurten, zal herstructurering mogelijk een positieve bijdrage leveren aan de verbetering daarvan in de desbetreffende buurt, maar waarschijnlijk niet in de bredere omgeving (de stad in haar geheel). Bewoners worden alleen maar anders verspreid over de stad (er is sprake van 'verdunning') en de leefbaarheid en veiligheid in de gehele stad verandert niet. Het veranderen van de sociale samenstelling van een buurt door middel van een fysieke ingreep als herstructurering kan echter van belang zijn omdat daardoor de 'pijn' eerlijker wordt verdeeld over de stad, en omdat een specifieke wijk hierdoor misschien een minimaal niveau van leefbaarheid en veiligheid krijgt waardoor deze weer bestuurbaar wordt (zie ook: Uitermark en Duyvendak 2005).

Het derde mechanisme berust op het idee dat kenmerken van de woonomgeving van invloed zijn op de sociale processen die zich in de buurt afspelen, en daarmee op de wijze waarop bewoners denken en zich gedragen. Veranderingen in de inrichting van de publieke ruimte en de sociale samenstelling van de bewonerspopulatie

in een buurt kunnen dan veranderingen in deze processen teweegbrengen. Zo zou er in buurten met een concentratie van kansarmen een gebrek zijn aan positieve rolmodellen en overheersen daar mogelijk waarden en normen die tegengesteld zijn aan algemeen heersende ideeën in de rest van samenleving (soms wel aangeduid als *culture of poverty*). De aanwezigheid van voldoende sociaal kapitaal en sociale contacten tussen bewoners gericht op het voorkomen van ongewenst gedrag (*collective efficacy*) worden dan ook als essentiële voorwaarden gezien voor een leefbare en veilige buurt.

1.2 Onderzoeksvragen

Zoals gezegd, is het doel van dit onderzoek zicht te krijgen op de mate waarin en de wijze waarop herstructurering van de woningvoorraad van invloed is op de leefbaarheid en veiligheid in een buurt. Twee onderzoeksvragen staan in deze publicatie centraal. In de eerste plaats zijn we geïnteresseerd in de mate waarin de drie genoemde mechanismen een verklaring kunnen bieden voor de eventuele effecten van herstructurering van de woningvoorraad op de leefbaarheid en veiligheid. In de tweede plaats willen we weten – ongeacht de achterliggende mechanismen – in hoeverre herstructurering een effectief instrument is om de sociale veiligheid te verbeteren. Concreet luiden de onderzoeksvragen:

- In welke mate en op welke wijze hebben (1) fysieke kenmerken van de buurt, (2) sociale kenmerken van de buurt, en (3) individuele kenmerken van de buurtbewoners invloed op de mate waarin de bewoners hun woonomgeving als leefbaar en veilig beleven?
- In hoeverre is herstructurering van de woningvoorraad een effectief instrument om de leefbaarheid en veiligheid in een buurt te verbeteren?

1.3 Afbakening en kernbegrippen

G30-gemeenten

We beantwoorden de onderzoeksvragen voor alle woonbuurten in 30 grote gemeenten. Dit zijn de vier grootste steden en de vijftien middelgrote steden die in 1995 in het kader van het grotestedenbeleid (GSB) een convenant hadden afgesloten met het kabinet over een gezamenlijke aanpak van de grootstedelijke problemen, aangevuld met de elf steden die in de jaren daarna aansluiting hebben gevonden bij het GSB.¹

Stedelijke woonbuurten

In ons onderzoek vormen woonbuurten de belangrijkste analyse-eenheid. Voor het onderscheiden van buurten zijn er twee voor de hand liggende gebiedsindelingen (zie ook Knol 1998). De eerste is de landelijke wijk- en buurtindeling, die door het Centraal Bureau voor de Statistiek wordt gecoördineerd. De buurt- en wijkgrenzen worden door de afzonderlijke gemeenten vastgesteld en zijn veelal gebaseerd op natuurlijke scheidingslijnen (zoals grote verkeerswegen, groenstroken, spoor- en

waterwegen). In het algemeen zijn buurten relatief homogeen naar sociale samenstelling omdat de scheidslijnen vaak ook een bepaalde bebouwing markeren. Wijken zijn optellingen van enkele aaneengesloten buurten. In Nederland worden ongeveer 10.000 buurten en 2000 wijken onderscheiden; in 2005 waren er in de G30-gemeenten 2607 buurten en 441 wijken.

De tweede indeling is gebaseerd op de viercijferige postcode. De postcode is in eerste instantie ontwikkeld om postbezorgers een zo efficiënt mogelijke looproute aan te bieden. Later zijn de begrenzingen van de postcodegebieden vastgesteld. Deze gebieden zijn hierdoor in het algemeen minder homogeen naar sociale samenstelling dan buurten. In Nederland waren in 2005 precies 4000 viercijferige postcodegebieden, waarvan er 793 in de G30 liggen.

In het beleid van de stedelijke vernieuwing is van beide indelingen gebruik gemaakt (De Vries et al. 2006). Zo is in de nota *Stedelijke vernieuwing* uit 1997 (TK 1996/1997) en in de nota *Mensen, Wensen, Wonen* uit 2000 (VROM 2000) gebruik gemaakt van gegevens over postcodegebieden om wijktypologieën te ontwikkelen en tot een selectie van wijken te komen. Enkele jaren later zijn de aandachtswijken en prioriteitswijken geïntroduceerd. Deze zijn door de gemeenten zelf vastgesteld en betreffen veelal (een combinatie van) wijken uit de landelijke wijk- en buurtindeling. Bijlage A bevat informatie over het aantal postcodegebieden, buurten en wijken in elk van de G30-gemeenten.

In ons onderzoek maken we gebruik van de indeling naar viercijferige postcodegebieden. Een groot voordeel van postcodegebieden is dat de begrenzingen ervan door de tijd heen redelijk stabiel blijven, terwijl de landelijke wijk- en buurtindeling regelmatig aan veranderingen onderhevig is. Bovendien is de indeling in postcodegebieden uniformer: de omvang van wijken en buurten kan sterk variëren, omdat de gemeenten zelf de grenzen bepalen. Zo is het gemiddelde aantal woningen per buurt in Dordrecht bijvoorbeeld 400, terwijl dat in Amsterdam bijna 4000 is. Een praktisch voordeel van het gebruik van postcodegebieden is verder dat gegevens hierover te koppelen zijn aan gegevens uit individuele databestanden. Zij hebben echter ook een nadeel: ze zijn in sommige gemeenten relatief omvangrijk en daardoor heterogener dan buurten naar onder meer woningvoorraad en bevolkingssamenstelling. Alleen in de drie grootste gemeenten, waar de indeling in postcodegebieden redelijk overeenkomt met de landelijke buurtindeling, speelt dit nadeel nauwelijks.²

Voor dit onderzoek zijn we geïnteresseerd in zogenoemde stedelijke woonbuurten. Uitbreidingen van de stad met grootschalige nieuwbouw, landelijke gebieden en industriegebieden/bedrijventerreinen – ook al liggen deze binnen de gemeentegrenzen – zijn voor ons onderzoek niet relevant. Tot de stedelijke woonbuurten rekenen we alle viercijferige postcodegebieden in de G30-gemeenten waarin de woningvoorraad sinds 1995 steeds meer dan 500 woningen heeft bedragen.³ Van alle 793 postcodegebieden in de G30 behoren er dan 634 tot de stedelijke woonbuurten (80%).⁴ In het vervolg van deze publicatie gebruiken we de termen postcodegebied, buurt en wijk als synoniemen.

Herstructurering

Een cruciaal aspect van stedelijke vernieuwing is de herstructurering van de woningvoorraad. Met behulp van sloop, nieuwbouw, renovatie, samenvoeging, maar ook verkoop van woningen, wordt geprobeerd (meer) verscheidenheid naar type, prijs en eigendomsverhouding in de woningvoorraad te realiseren (Kleinhans 2005: 4). In dit onderzoek concentreren we ons op de onttrekking (vooral door sloop en samenvoeging) en nieuwbouw van woningen. Andere aanpassingen die eveneens een bijdrage kunnen leveren aan de genoemde doelstellingen (zoals renovatie van woningen), laten we buiten beschouwing. We beschikken niet over gegevens over deze aanpassingen op het niveau van de buurt. Ook andere initiatieven gericht op verbetering van de buurt, zoals het opstellen van leefregels, toezicht door politie en bewonersparticipatie, vallen buiten het bereik van deze studie (zie hiervoor bijvoorbeeld: Kullberg 2006b; WRR 2005).

Leefbaarheid en veiligheid

Met herstructurering – en specifiek het aanpassen van de woningvoorraad – beoogt men onder meer de leefbaarheid en veiligheid in buurten te vergroten (TK 1996/1997: 18). Vooral ‘leefbaarheid’ is een term die voor allerlei aspecten in de woonomgeving wordt gebruikt (zie bv. RIGO 2004). Soms wordt de veiligheid daar ook toe gerekend, soms niet.

In dit onderzoek richten we ons op enkele aspecten die deel uitmaken van de leefbaarheid en veiligheid van de woonomgeving. We concentreren ons in grote mate op de feitelijke criminaliteit (geweld/bedreiging en diefstal) en verloedering in de buurt – beide zoals gepercipieerd door de bewoners – en op de mate waarin bewoners zich onveilig voelen. Hiervoor gebruiken we af en toe ook de term ‘sociale veiligheid’. Verder besteden we aandacht aan de algemene tevredenheid van bewoners met hun woonomgeving. We gaan ervan uit dat dit een soort samenvattende maat is van allerlei gevoelens die bewoners hebben over hun buurt en iets aangeeft over de leefbaarheid. Tot slot staan in dit onderzoek ook de sociale interacties tussen bewoners centraal, we gebruiken hiervoor de term ‘sociale cohesie’. Vaak wordt sociale cohesie ook als een indicator voor leefbaarheid gezien, maar in dit onderzoek brengen we een onderscheid aan tussen sociale cohesie en de andere genoemde aspecten van leefbaarheid en veiligheid. Zowel in het herstructureringsbeleid als in wetenschappelijk onderzoek wordt verondersteld dat sociale cohesie een intermediaire factor is tussen fysieke en sociale kenmerken van een buurt en de leefbaarheid en veiligheid.

1.4 Opzet van het onderzoek

Hoe gaan we de onderzoeksvragen beantwoorden? Met de eerste onderzoeksvraag willen we vooral trachten te achterhalen waarom de leefbaarheid en veiligheid verschilt tussen buurten. Kunnen deze verschillen verklaard worden uit de samenstelling van de diverse bewonerspopulaties of leveren fysieke en sociale kenmerken van de buurt een extra bijdrage? Deze onderzoeksvraag beantwoorden we door gegevens van één meetmoment te analyseren: voor 2002 beschikken we over een unieke set gegevens over de

fysieke en sociale structuur van alle buurten en over de individuele beleving van de leefbaarheid en veiligheid van bewoners in die buurten.

Om de tweede onderzoeksvraag – naar de effectiviteit van herstructurering – te kunnen beantwoorden, hebben we een quasi-experimenteel onderzoek opgezet. We hebben gestreefd naar een opzet waarin we de verschillende uitkomstmaten (leefbaarheid en veiligheid, maar ook bevolkingssamenstelling en sociale cohesie) in een buurt zowel voor als na de interventie vaststellen en de uitkomsten vergelijken met die in (overeenkomstige) buurten waar de interventie niet heeft plaatsgevonden. Het zal duidelijk zijn dat we in dit onderzoek te maken hebben met een ‘natuurlijke setting’ (en niet met een laboratoriumexperiment): herstructurering heeft niet altijd een duidelijk begin- en eindpunt, en ingrepen in de woningvoorraad gaan vaak samen met andere initiatieven om de leefbaarheid en veiligheid in de buurt te verbeteren. Het is hierdoor niet mogelijk herstructurering volledig te isoleren van andere interventies. We menen echter met de gekozen opzet een flinke stap voorwaarts te hebben gezet ten opzichte van eerder onderzoek op dit terrein.

De gegevens over de buurten en hun bewoners hebben we uit diverse bronnen verzameld over de periode 1995 – 2006. Gegevens over de fysieke en sociale structuur in buurten zijn grotendeels afkomstig uit de Woonmilieudatabase en het Volkshuisvesting Informatie Systeem. Beide databronnen omvatten gegevens uit allerlei registraties, zoals de Woningstatistieken, Bevolkingsstatistieken en de Regionale Inkomensonderzoeken. Naast registratiegegevens, zijn gegevens uit enquêtes gebruikt, die we, waar nodig, geaggregeerd hebben naar het postcodeniveau. Het gaat hierbij om de Politie-monitor Bevolking (diverse jaren vanaf 1995), het Woningbehoefteonderzoek (1998 en 2002) en het Woononderzoek Nederland (2006). Meer informatie over de databronnen is te vinden in bijlage F.

1.5 Opbouw van het rapport

De opbouw van het rapport is verder als volgt. In hoofdstuk 2 gaan we uitgebreider in op de drie genoemde mechanismen waarmee herstructurering de leefbaarheid en veiligheid in een buurt kan verbeteren. Verder schetsen we de belangrijkste bevindingen uit eerder onderzoek naar de effectiviteit van herstructurering. Vervolgens staat in hoofdstuk 3 de beantwoording van de eerste onderzoeksvraag centraal: we laten zien in welke mate en op welke wijze fysieke en sociale kenmerken van de buurt en individuele kenmerken van de bewoners invloed hebben op de mate waarin bewoners hun woonomgeving als leefbaar en veilig ervaren. In hoofdstuk 4 schetsen we een beeld van de fysieke ingrepen die het afgelopen decennium in de stedelijke woonbuurten hebben plaatsgevonden. In hoofdstuk 5 komt de tweede onderzoeksvraag naar de effectiviteit van herstructurering aan bod: we laten zien in welke mate herstructurering een doeltreffend instrument is om de leefbaarheid en veiligheid in een buurt te verbeteren. Hoofdstuk 6 heeft een samenvattend en beschouwend karakter. We beantwoorden de beide onderzoeksvragen in samenhang en doen aanbevelingen voor toekomstig onderzoek en beleid.

Noten

- 1 Het gaat om Alkmaar, Almelo, Amersfoort, Amsterdam, Arnhem, Breda, Deventer, Dordrecht, Eindhoven, Emmen, Enschede, Groningen, Den Haag, Haarlem, Heerlen, Helmond, Hengelo, 's-Hertogenbosch, Leeuwarden, Leiden, Lelystad, Maastricht, Nijmegen, Rotterdam, Schiedam, Tilburg, Utrecht, Venlo, Zaanstad en Zwolle. Vanaf 2006 participeert ook Sittard-Geleen in het grotestedenbeleid (GSB III), maar omdat ons onderzoek op eerdere jaren betrekking heeft, laten we deze stad buiten beschouwing.
- 2 Hoewel de aanpassingen aan de woningvoorraad vaak op een relatief laag schaalniveau plaatsvinden, zijn de doelstellingen van de stedelijke vernieuwing en herstructurering dikwijls gericht op een gebied dat groter is dan waar de aanpassingen plaatsvinden. We menen daarom dat het onderzoek zich zou moeten richten op de bredere omgeving en niet alleen op het gebied waar de ingreep plaatsvindt.
- 3 Gegevens over de woningvoorraad zijn sinds 1995 beschikbaar op postcodeniveau; in eerdere jaren zijn alleen gegevens beschikbaar over onttrekkingen en nieuwbouw.
- 4 Van de 793 viercijferige postcodegebieden in de G30 zijn er 159 met minder dan 500 woningen in de periode 1995 tot en met 2005. In de meeste gevallen gaat het om gebieden waar aanzienlijk minder dan 500 woningen staan: met voornamelijk industriegebied/bedrijventerrein (N = 55) en/of agrarisch/natuurgebied (N = 62). Daarnaast zijn er gebieden waarin het aantal woningen sinds 1995 (sterk) is toegenomen en in 2005 soms ver boven de 500 ligt. Het gaat hierbij om grootschalige nieuwbouwwijken (N = 27), zoals Leidsche Rijn in Utrecht en Ypenburg in Den Haag. Tot slot zijn er veertien gebieden die niet in de drie eerdergenoemde categorieën zijn in te delen, maar die duidelijk geen (voldoende grote) woonbuurt zijn.

2 Sociale effecten van herstructurering

Herstructurering is niet iets van de laatste jaren, maar vindt al decennia lang plaats in Nederlandse steden (voor recente overzichten zie onder meer: Helleman 2006; Kleinhans 2005; Kullberg 2006a). In de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw werd het huisvestingsbeleid gekenmerkt door krottopruiming en reconstructie met als belangrijkste motief het ontwikkelen van de binnenstad tot een economisch centrum. In oude wijken werden ‘krotten’ gesaneerd om plaats te maken voor groot-schalige kantoorpanden en moderne winkelboulevards met parkeergarages. De bewoners van deze gebieden verhuisden veelal naar nieuwe uitbreidingswijken of een volgende saneringswijk. Begin jaren zeventig ontstond een omslag in het denken en doen: de kwaliteitsachterstand in de verkrotte vooroorlogse wijken werd niet langer aangepakt via grootschalige sloop, maar veel meer door de bestaande woningen te verbeteren.

Eind jaren tachtig en negentig groeide de kritiek op de stadsvernieuwing: ondanks de kwaliteitsverbetering van de woningen verbeterde de kwaliteit van de buurt als geheel nauwelijks. Met gebiedsgericht beleid probeerde men de sociale achterstanden in (delen van) steden te verminderen. Terwijl de stadsvernieuwing zich richtte op verwaarlozing en achterstallig onderhoud van de woningvoorraad, concentreerde de sociale vernieuwing zich op de sociale problemen in de stad. In 1995 werd het eerste convenant van het grotestedenbeleid getekend en kregen vijftien grote steden extra geld van het rijk om tweedeling in hun bevolking langs sociaal-economische, maatschappelijke en etnische lijnen te voorkomen: steden moesten vitaal, veilig en leefbaar blijven.

In 1997 verscheen de nota *Stedelijke vernieuwing* (TK 1996/1997), waarin de nadruk sterk ligt op de (her)differentiatie van de woningvoorraad en bevolking:

Voor een gezonde toekomst van de stad is een gedifferentieerde samenstelling van bevolking en woningvoorraad noodzakelijk. Waar in bepaalde wijken eenzijdigheid domineert of dreigt, kan door het vergroten van de gevarieerdheid van het woningbestand worden aangestuurd op kwaliteitsverhoging van het woon- en werkmilieu (TK 1996/1997: 21).

Hoewel de doelstellingen van het stedelijke vernieuwingsbeleid aan veranderingen onderhevig zijn geweest (zie hiervoor bv. VROM-raad 2006), is de veronderstelling steeds geweest dat er een betekenisvolle relatie is tussen herstructurering en verbetering van de leefbaarheid en veiligheid in de buurt (vgl. Musterd en Ostendorf 2001; Ouwehand et al. 2006). In de volgende paragraaf laten we zien via welke mechanismen herstructurering de leefbaarheid en veiligheid zou kunnen beïnvloeden. Vervolgens schetsen we de belangrijkste bevindingen uit eerder Nederlands onderzoek naar de doeltreffendheid van herstructurering voor het bereiken van sociale doelen.

2.1 Beïnvloeding van leefbaarheid en veiligheid via herstructurering

Waarom zou door herstructurering – en dan met name door sloop en nieuwbouw van woningen – de leefbaarheid en veiligheid in een buurt verbeteren? In grote lijnen zijn er drie mechanismen denkbaar waardoor via herstructurering dit doel kan worden bereikt. In hoofdstuk 1 hebben we ze al kort besproken; hier lichten we ze verder toe.

Fysieke structuur

In de eerste plaats kan een andere stedenbouwkundige inrichting van de publieke ruimte (incl. aanpassingen aan de woningvoorraad) minder gelegenheid bieden voor ongewenste gedragingen en voor het ontstaan van gevoelens van onveiligheid. Met name in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw was er veel aandacht voor de relatie tussen bebouwing en sociale veiligheid (zie voor een overzicht bv.: Van Wegen en Van der Voordt 1991; Taylor en Harrell 1996; Van Gemerden en Staats 2006). Vanuit deze gedachtegang zou het vervangen van grootschalige, anonieme wooncomplexen door kleinschalige(re) woningbouw een bijdrage kunnen leveren aan het vergroten van de leefbaarheid en veiligheid.

Jacobs (1961) benadrukte in haar klassieke studie *The Death and Life of Great American Cities* dat bebouwing binnen buurten de mogelijkheid tot sociale controle van het leven op straat moet bevorderen. Zogenaemde *streets with no eyes* bieden mensen de gelegenheid ongestoord hun gang te gaan. Buurten moeten volgens Jacobs een hoge bebouwingsdichtheid hebben, een menging van functies als wonen, werken en voorzieningen, en kleine huizenblokken, zodat er voldoende mensen op straat zijn en er op elkaar kan worden gelet (zie ook: Van Kempen en Bolt 2003). De *environmentalistische* benadering van Jeffrey (1971) onderstreept eveneens het belang van de relatie tussen de ruimtelijke inrichting van buurten en sociale controle, in die zin dat de fysieke structuur dusdanig is dat er geen stille, donkere plekken in de buurt zijn zonder controlemogelijkheden.

In de invloedrijke *defensible-space*theorie legt Newman (1972) de nadruk op het bevorderen van het verantwoordelijkheidsgevoel van bewoners door middel van *urban planning*. Door kleinschalige bebouwing en projecten moeten buurtbewoners het idee krijgen dat zij de verantwoordelijkheid dragen voor hun woonomgeving. Volgens Newman zal daarom in woongebieden die bewoners het gevoel geven dat zij iets te verdedigen hebben (lees: mensen verantwoordelijkheidsgevoel geven voor hun buurt door middel gepercipieerde zones van territoriaal gedrag), minder criminaliteit voorkomen. Anonieme hoogbouw met slecht zicht op de straat, zoals veel aanwezig is in Amerikaanse steden van rond 1970, geeft mensen niet het idee dat zij een eigen plek hebben, waardoor zij zich ook niet voor deze plek willen inzetten.

Een andere invloedrijke theoretische stroming in de omgevingscriminologie is de routineactiviteitentheorie (Cohen en Felson 1979; Cohen et al. 1980), die de interacties tussen mogelijke daders en slachtoffers van criminaliteit binnen de woonomgeving centraal stelt. Het uitgangspunt van deze theorie is dat het patroon van

dagelijkse activiteiten van buurtbewoners bepalend is voor de mate waarin zij met crimineel gedrag in aanraking komen.

Enkele recente studies combineren de verschillende theoretische stromingen en laten zien dat de inrichting van de publieke ruimte en het gebruik van die ruimte relevant zijn voor de veiligheid en de veiligheidsbeleving (Wilcox et al. 2003, 2004). De aanwezigheid van scholen en speelplaatsen bleek in sommige omstandigheden bijvoorbeeld de kans op geweld en inbraak te vergroten; angstgevoelens werden hier echter nauwelijks door beïnvloed.

Individuele kenmerken van bewoners

Het tweede mechanisme omvat de verandering van de bewonerspopulatie die door herstructurering tot stand komt: een deel van de oorspronkelijke bewoners verhuist naar andere buurten en daar komen nieuwe bewoners voor terug. Dat buurten variëren in leefbaarheid en veiligheid, kan dikwijls worden teruggevoerd op verschillen in de kenmerken van de bewoners. Leeftijd, geslacht, etniciteit en huishoudinkomen zijn belangrijke individuele voorspellers van de mate waarin bewoners te maken hebben met criminaliteit en zij zich onveilig voelen (Oppelaar en Wittebrood 2006b; Wittebrood 2006). De verschillen tussen sociale groepen kunnen verklaard worden uit het feit dat zij uiteenlopen in hun leefstijl en routineactiviteiten, en hun kwetsbaarheid. We weten bijvoorbeeld dat jongeren relatief vaak ongewenst gedrag vertonen, slachtoffer worden van geweld en zich onveilig voelen. Wanneer in een bepaalde buurt veel jongeren wonen, is de kans groter dat er daar criminaliteit en verloedering is en dat de onveiligheidsbeleving daar hoog is, dan in een buurt met weinig jongeren. Door de sociale samenstelling te veranderen in een buurt, kan de leefbaarheid en veiligheid in die buurt worden beïnvloed.

Sociale processen in de buurt

Het derde mechanisme berust op het idee dat de woonomgeving als sociale context van invloed is op de wijze waarop bewoners denken en zich gedragen, en daarmee op de sociale processen die zich in de buurt afspelen. Veranderingen in de stedenbouwkundige inrichting van de publieke ruimte en in de sociale samenstelling van de bewonerspopulatie in een buurt kunnen van invloed zijn op deze processen. Zo zou er in buurten met een concentratie van kansarmen een gebrek zijn aan positieve rolmodellen en overheersen er mogelijk waarden en normen die tegengesteld zijn aan algemeen heersende ideeën in de rest van samenleving (soms wel aangeduid als *culture of poverty*). De aanwezigheid van voldoende sociaal kapitaal en sociale contacten tussen bewoners gericht op het voorkomen van ongewenst gedrag (*collective efficacy*) worden dan ook als belangrijke voorwaarden gezien voor een leefbare en veilige buurt (voor een algemeen overzicht over sociale processen in de buurt zie: Sampson et al. 2002).

De inrichting van de publieke ruimte en de aanwezigheid van voorzieningen (zoals winkels, scholen en parken) bepalen de mogelijkheden voor interacties tussen bewoners en kunnen dus van invloed zijn op de sociale samenhang binnen de

buurt. Zo vinden Glaeser en Sacerdote (2000) dat in flatgebouwen – met veelal een gezamenlijke ingang en waar bewoners dicht op elkaar wonen – relatief veel sociale contacten tussen bewoners bestaan. Flap en Völker (2005) laten zien dat naarmate in buurten het voorzieningenniveau hoger is, er meer sociale contacten en gemeenschapsgevoel zijn (zie ook: Völker et al. 2007; Van Dijk 2005; Peterson et al. 2000).

Door herstructurering van de woningvoorraad zal veelal ook de bewonerspopulatie in een buurt veranderen. Zeker wanneer de fysieke ingreep daar expliciet op is gericht – zoals bij het vervangen van sociale huurwoningen door (dure) koopwoningen – worden oorspronkelijke bewoners gedwongen de buurt te verlaten en komen er bewoners met andere sociale kenmerken ('kapitaalkrachtigen') voor terug. De veronderstelling is – onder meer in het stedelijke vernieuwingsbeleid – dat onderlinge contacten in sociaal gemengde buurten een positief effect hebben op de informele sociale controle en sociale cohesie, en daarmee op de leefbaarheid en veiligheid. Of dit zo is, blijft vooralsnog onduidelijk. Er zijn aanwijzingen dat deze veronderstelling niet zonder meer juist is en dat sociale menging geen effecten of zelfs negatieve effecten heeft op de sociale samenhang in de buurt (zie hierover: Pinkster 2005). Bovendien is het niet zonder meer helder dat een stevige sociale samenhang of sociale cohesie in een buurt gunstig is; deze kan immers ook sterk intern gericht zijn waardoor de buurtbewoners zich juist afsluiten voor de rest van de samenleving (De Hart 2002; zie ook: Blokland-Potters 1998).

Theorievorming over de relatie tussen de bevolkingssamenstelling van buurten en veiligheid vindt zijn oorsprong in de Chicagoschool van de eerste decennia van de twintigste eeuw. De socialedesorganisatietheorie van Shaw en McKay (1969) is in deze onderzoekstraditie de meest invloedrijke theorie. Volgens deze theorie zijn verschillen in delinquentie tussen buurten terug te voeren op de mate van sociale organisatie van de betrokken buurten: de mate waarin normen die criminaliteit afkeuren, zijn geïnternaliseerd en controle op afwijkende gedrag van medebewoners wordt uitgeoefend (Hirschi 1969; Kornhauser 1978). Naarmate er in buurten veel etnische heterogeniteit, een hoge verhuismobiliteit en sociaaleconomische achterstand aanwezig is, zullen zij eerder sociaal gedesorganiseerd zijn (Shaw en McKay 1969). Sociale organisatie gaat eigenlijk over effectieve internalisatie van normen die deviant gedrag afkeuren. Een buurt waarin een normenpatroon heerst dat criminaliteit sterk afkeurt, levert naar verhouding weinig potentiële daders van criminaliteit op, omdat de jeugd wordt geleerd dat zij geen criminele daden mogen plegen (Durkheim 1970; Hirschi 1969). Daarnaast wordt veelal verondersteld dat uit sociale samenhang ook sociale controle voortkomt op deviant gedrag van medebewoners en vreemden.

Sociale controle als mechanisme om de buurt veilig te houden heeft in onderzoek in de socialedesorganisatietraditie de meeste aandacht gekregen. Sociale controle wordt gezien als een middel om het 'publieke goed' in de buurt leefbaar te houden (Janowitz 1975). Hiervoor is het van groot belang dat buurtbewoners op informele wijze een oogje in het zeil houden (Bursik 1988; Bursik en Grasmick 1993; Bellair 2000). Door in te grijpen wanneer het nodig is – door jeugd terecht te wijzen of de

politie in te schakelen – kunnen burgers zelf hun buurt veiliger maken of veilig houden. Als we sociale controle beschouwen als het plegen van een interventie in het collectieve goed, weten we dat met name onderling vertrouwen en solidariteit onder de buurtbewoners een essentiële voorwaarde zijn voor het uitoefenen hiervan (Coleman 1990; Putnam 1993).

Sampson et al. (1997) vinden in een studie naar buurten in Chicago dat de combinatie van solidariteit/onderling vertrouwen en de wil van burgers om in te grijpen in delinquent gedrag in de buurt, een grote bijdrage levert aan de veiligheid en een substantieel deel van de relatie tussen criminaliteit en de klassieke buurtkenmerken (sociaaleconomische status, immigrantenconcentratie, en verhuismobiliteit) uit de socialedesorganisatietraditie verklaart (zie ook: Sampson en Groves 1989). Deze combinatie van sociale cohesie en informele sociale controle wordt door Sampson en zijn collega's aangeduid als *collective efficacy* (te vertalen als collectieve zelfredzaamheid). Collectieve zelfredzaamheid is uitgegroeid tot een zeer invloedrijk begrip binnen het buurtonderzoek.

2.2 Eerder onderzoek naar de effectiviteit van herstructurering

De effectiviteit van herstructurering is regelmatig onderwerp van studie. De vraag is dan niet alleen of bepaalde doelen worden bereikt, maar ook of dat door de ingezette maatregelen komt. Welk van de hiervoor genoemde mechanismen erachter schuilgaat, speelt daarbij nauwelijks een rol. In deze paragraaf geven we een overzicht van eerder Nederlands onderzoek, waarbij we ons hebben laten leiden door de vraag in welke mate aanpassingen in de woningvoorraad resulteren in veranderingen in de (1) bevolkingssamenstelling, (2) sociale cohesie, en (3) leefbaarheid en veiligheid.¹

Effecten op de bevolkingssamenstelling

In Nederland zijn drie studies verschenen naar de effecten van herstructurering van buurten op de bevolkingssamenstelling: Ouwehand en Davis (2004), Bolt en Torrance (2005) en Kleinhans (2005).²

Ouwehand en Davis (2004) hebben de demografische ontwikkelingen van zes herstructureringsbuurten vergeleken met de gemeentelijke trend. Het gaat om Bouwlust (Den Haag), Kleinpolder en Zuidwijk (Rotterdam), Pauwenburg Zuid-Oost (Vlissingen), Selwerderwijk (Groningen) en Wielwijk (Dordrecht). Dit zijn naoorlogse wijken waar zich begin jaren negentig problemen voordeden en waar gekozen is voor een omvattende aanpak. De aard en omvang van de aanpassingen aan de woningvoorraad verschilden sterk tussen de wijken en de aanpak was ook niet altijd expliciet gericht op het veranderen van de bevolkingssamenstelling. In het onderzoek is de situatie in de genoemde wijken eind jaren tachtig of begin jaren negentig vergeleken met die in 2003. Uit deze vergelijking blijkt dat de bevolkingsontwikkelingen in de herstructureringsbuurten veelal niet het verwachte beeld laten zien. Het aandeel mensen met lage inkomens daalt in de herstructureringsbuurten minder dan in de gehele gemeente. Dit terwijl de herstructurering juist als doel had beter gesitueerden

naar deze wijken te laten komen. Ook het aandeel allochtonen stijgt in de herstructureringsbuurten sterker dan in de gemeente als geheel. Volgens deze studie leidt een herprofilering van de woningvoorraad niet tot een (relatieve) afname van de concentratie van armoede en etnische minderheden.

Vergelijkbaar onderzoek is verricht door Bolt en Torrance (2005) in de Utrechtse herstructureringswijken Nieuw-Hoograven en Tolsteeg en het Haagse Bouwlust. In de periode 1995-2002 hebben daar aanpassingen aan de woningvoorraad plaatsgevonden. Hoewel de sloop en nieuwbouw in Utrecht van een te bescheiden omvang waren om drastische wijzingen in de bevolkingsamenstelling te verwachten (en die waren er ook nauwelijks), is in Bouwlust een duidelijke trendbreuk waarneembaar. Het aandeel huishoudens met een laag inkomen nam er sterker af dan in Den Haag als geheel en het aandeel allochtonen groeide minder hard dan in de meeste andere wijken van Den Haag.

Kleinhans (2005) heeft in drie Rotterdamse wijken (De Horsten, Digna Johanna Noord en Westpunt) de effecten van herstructurering onderzocht. In deze buurten heeft in de periode 1993-2003 aanzienlijke sloop en nieuwbouw plaatsgevonden. Betreffende de effecten op de bevolkingssamenstelling, laat Kleinhans zien dat het aandeel leden van etnische minderheden niet of nauwelijks is veranderd in de onderzoeksperiode. De ontwikkeling is echter niet vergeleken met de gemeentelijke trend: het is goed mogelijk dat de stagnatie in de afname van het aandeel minderheden een relatieve daling betekent ten opzichte van andere buurten in Rotterdam. Verder blijkt dat vooral kapitaalkrachtige allochtonen in de wijk zijn komen wonen en dat de allochtone middenklasse behouden bleef voor de buurt.

Effecten op sociale cohesie

Een andere reden om via aanpassingen aan de woningvoorraad de samenstelling van de bevolking te veranderen, is het idee dat door toename van de menging van de bevolking de sociale cohesie binnen de buurt verbetert. In een overzicht van empirisch onderzoek naar de effecten van herstructurering op sociale cohesie concluderen Bolt en Torrance (2005: 14) echter dat 'bevindingen uit de Nederlandse en buitenlandse literatuur weinig reden tot optimisme geven over de sociale gevolgen van stedelijke herstructurering'.

In het eerdergenoemde onderzoek van Ouwehand en Davis (2004) is de sociale samenhang bestudeerd in de Groningse Selwerderwijk. In de periode 1991-2002 zijn daar verschillende fysieke en sociale maatregelen genomen. Het rapportcijfer voor de sociale cohesie daalde in de herstructureringswijk tussen 1998 en 2002 echter sterker dan in de rest van Groningen. Omdat zowel fysieke als sociale interventies plaatsvonden in de wijk (de fysieke interventies in de periode 1991-1995), is het lastig om uitspraken te doen over de invloed van alleen herstructurering op sociale cohesie.

Ook in Emmen lijkt de differentiatie van de bevolkingssamenstelling niet de gewenste sociale effecten te hebben. Van der Graaf en Duyvendak (2005) hebben de resultaten bekeken van vijf jaar integrale wijkvernieuwing in Emmen. Centraal stonden de drie wijken die meedoen aan Emmen revisited (Angelslo, Emmerhout

en Bargeres). In deze wijken vonden in 1998-2003 op bescheiden schaal sloop en nieuwbouw plaats. De onderzoekers hebben de sociale cohesie in de buurten tussen 2001 en 2003 in kaart gebracht. Uit de resultaten blijkt dat zij in Emmerhout is toegenomen, terwijl ze in Angelslo en Bargeres is gedaald. In de rest van Emmen is ze eveneens afgenomen. Omdat ook in de Emmense buurten een combinatie van fysieke en sociale interventies heeft plaatsgevonden en de herstructurering nog volop in ontwikkeling was in 2003, is het opnieuw lastig uitspraken te doen over de invloed van herstructurering op sociale cohesie.

Bolt en Torrance (2005) concentreerden zich in hun onderzoek in de Utrechtse wijken Nieuw-Hoograven en Tolsteeg en het Haagse Bouwlust op verschillende aspecten van sociale cohesie, namelijk sociale contacten, gelijkgerichte opvattingen over de buurt en identificatie met de buurt. De onderzoekers vinden dat de bewoners van nieuwbouwwoningen in het algemeen sterk op de buurt zijn gericht, mede omdat het vaak doorstromers zijn uit dezelfde buurt. Er vinden echter weinig interacties plaats tussen de bewoners van oudbouw en van nieuwbouw. Ook zijn er weinig contacten tussen allochtonen en autochtonen binnen de herstructureringsbuurten. Bolt en Torrance laten verder zien dat de opvattingen over leefregels niet verschillen tussen de bewoners van de oudbouw en de nieuwbouw en ook de mate waarin zij zich verbonden voelen met de buurt, wijkt niet af. Volgens de auteurs is het dan ook niet waarschijnlijk dat er in de herstructureringswijken grote veranderingen in de sociale cohesie optreden.

Van Beckhoven en Van Kempen (2002, 2005) hebben in de Amsterdamse Staatsliedenbuurt en het Utrechtse Ondiep onderzoek gedaan onder de bewoners van nieuwbouwwoningen en daarbij een vergelijking gemaakt tussen oude bewoners (mensen die binnen de buurt naar de nieuwbouw zijn verhuisd) en nieuwe bewoners (mensen die van buiten de buurt zijn gekomen). Uit een enquête blijkt dat de nieuwe bewoners zich niet erg verbonden voelen met hun buurt; dit in tegenstelling tot de oude bewoners. Een mogelijke verklaring voor het lage niveau van verbondenheid van de nieuwkomers is – volgens de auteurs – de heterogene bevolkingssamenstelling van de buurt en het feit dat de nieuwkomers hun sociale contacten (vooralsnog) elders onderhouden. Ook Kleinhans (2005) heeft in zijn onderzoek nieuwkomers, blijvers en doorstromers met elkaar vergeleken, in twee Rotterdamse geherstructureerde wijken (De Horsten en Hoogvliet), en komt tot vergelijkbare conclusies.

In het onderzoek van Kleinhans et al. (2000) is aan de bewoners zelf gevraagd wat zij vinden van de sociale samenhang in hun buurt na de fysieke ingrepen. De bewoners van de Rotterdamse wijk Nieuw-Engeland en de Groningse Selwerderwijk gaven te kennen dat de sociale samenhang erop is achteruitgegaan, terwijl de bewoners rond de Haagse Gasseltestraat geen verandering constateerden. De onderzoekers concluderen op basis van hun studie dat gemengd wonen niet tot gemengd leven leidt (2000: 127).

Effecten op leefbaarheid en veiligheid

Herstructurering beoogt – onder meer – buurten leefbaarder en veiliger te maken. De ontwikkelingen die door de veranderingen in de woningvoorraad in gang worden gezet, moeten ervoor zorgen dat de omgang tussen bewoners verbetert en dat er ontplooiingskansen gecreëerd worden voor oude bewoners. Dit zou moeten resulteren in een buurt met een positief waarden- en normenpatroon en in bewoners die bereid zijn zich in te zetten voor de leefbaarheid en veiligheid in hun buurt. Uiteindelijk zou de leefbaarheid en veiligheid moeten verbeteren en de tevredenheid onder bewoners moeten toenemen.

Concrete onderzoeksresultaten zijn er echter maar in beperkte mate. In de studie van Kleinhans et al. (2000) rapporteren de bewoners zelf dat de leefbaarheid (in de zin van schoon, heel en veilig) flink is verbeterd als gevolg van de fysieke ingrepen. Alleen in de studies van Ouwehand en Davis (2004) en Van der Graaf en Duyvendak (2005) komen expliciet indicatoren van leefbaarheid en veiligheid aan de orde en zijn deze ook op meer momenten vastgesteld.

Ouwehand en Davis (2004) vergelijken trends in de waardering van de sociale leefomgeving van de herstructureringsbuurten Wielwijk (Dordrecht) en Selwerderwijk (Groningen) met de gemeentelijke trend. In Selwerderwijk is de overlast licht gestegen tussen 1998 en 2002, net als in de rest van Groningen. De verloedering en onveiligheidsgevoelens daalden echter in die periode en zelfs meer dan de gemeentelijke trend liet zien. In de Wielwijk is het beeld wat ongunstiger. Daar zijn de bewoners zich onveiliger gaan voelen en percipiëren ze meer criminaliteit, overlast en verloedering dan voorheen. Een vergelijking met de gemeentelijke trend ontbreekt echter. Het onderzoek naar Emmen revisited van Van der Graaf en Duyvendak (2005) laat met name een negatief beeld zien. De dreiging, overlast en verloedering namen veelal toe, terwijl die in de rest van Emmen vooral afnam.

2.3 Tot slot

We hebben in dit hoofdstuk laten zien dat de bevindingen uit eerder onderzoek naar de effectiviteit van herstructureringsmaatregelen niet eenduidig zijn. De effecten van deze maatregelen op de bevolkingssamenstelling, sociale cohesie, en leefbaarheid en veiligheid verschillen sterk tussen de onderzochte buurten: er worden zowel positieve als negatieve ontwikkelingen gesignaleerd. Het is niet onwaarschijnlijk dat het karakter van de verrichte studies voor een flink deel bepalend is voor het gebrek aan eenduidigheid in de resultaten. De Nederlandse studies zijn kleinschalig (enkele buurten) en voornamelijk gericht op herstructureringsbuurten (geen controlebuurten; soms wel een vergelijking met de gemeentelijke ontwikkelingen). Bovendien variëren de onderzochte interventies sterk in aard en omvang, waardoor een vergelijking tussen de studies lastig is. Ook over de achterliggende mechanismen waardoor herstructurering een bijdrage zou kunnen leveren aan het verbeteren van de leefbaarheid en veiligheid, is nog weinig bekend, met name waar het de Nederlandse situatie betreft.

Noten

- 1 Herstructureringsbeleid wordt niet alleen in Nederland gevoerd, maar ook in veel andere landen. Een grote overeenkomst is dat het beleid sterk georiënteerd is op de aanpak van de woningvoorraad in stadswijken en er veel belang wordt gehecht aan herdifferentiatie van de woningvoorraad en sociale menging van de bevolking (Kleinhans 2005). Voor een overzicht van onderzoek uit andere landen verwijzen we naar: Galster en Zobel (1998), Kempen en Van Bolt (2003), Atkinson (2005), Bolt en Torrance (2005), Gijsberts (2007) en Galster (nog te verschijnen).
- 2 Voor een overzicht van (ook) andere onderdelen van het volkshuisvestingsbeleid om de bevolkingssamenstelling te beïnvloeden, en dan met name het tegengaan van etnische concentratie, zie Dagevos (2007).

3 De samenhang tussen fysieke en sociale kenmerken van de buurt en de leefbaarheid en veiligheid

Zoals we in het vorige hoofdstuk hebben beschreven, zijn er verschillende mechanismen denkbaar waardoor herstructurering (in de zin van sloop en nieuwbouw) een bijdrage kan leveren aan het verbeteren van de leefbaarheid en veiligheid in een buurt: kortweg via de fysieke structuur, de individuele kenmerken van de bewoners, en de sociale processen in de buurt. Het denkbeeld dat deze factoren van invloed zijn op de mate waarin bewoners hun woonomgeving als leefbaar en veilig ervaren, is vooral gebaseerd op theorieën en onderzoeksresultaten uit andere landen. De centrale vraag in dit hoofdstuk is in welke mate en op welke wijze de fysieke en sociale kenmerken van de buurt en de individuele kenmerken van de bewoners invloed hebben op de mate waarin bewoners in Nederland hun woonomgeving als leefbaar en veilig beleven. We zijn tevens geïnteresseerd in de vraag welk relatief belang kan worden toegekend aan de buurt en welk aan het individu. Om hier inzicht in te krijgen, maken we gebruik van een uitgebreide set aan gegevens over de fysieke en sociale structuur in buurten en over de individuele beleving van de leefbaarheid en veiligheid. Deze dataset heeft betrekking op alle 634 woonbuurten in 30 grote Nederlandse steden in het jaar 2002 (voor een uitgebreide beschrijving van de gegevens verwijzen we naar bijlagen C en F). Voordat we de onderzoeksvraag beantwoorden die in dit hoofdstuk centraal staat, schetsen we een globaal beeld van de leefbaarheid en veiligheid in de stedelijke woonbuurten.

3.1 Leefbaarheid en veiligheid

Tabel 3.1 laat zien dat er grote verschillen tussen stedelijke woonbuurten zijn.¹ Diefstal en verloedering komen regelmatig voor, maar dit is aanzienlijk vaker het geval in buurten in de grootste steden dan in buurten in andere steden. Geweld komt veel minder vaak voor, maar ook dat is een frequenter verschijnsel in de grootste steden. Hetzelfde zien we voor 'slachtoffers van geweld' en 'van (poging tot) inbraak'. Gemiddeld is 4% respectievelijk 6% daar slachtoffer van in de overige stedelijke woonbuurten, in de vier grootste steden ligt dat gemiddeld hoger. Ook de mate waarin bewoners zich onveilig voelen, is in de grootste steden iets hoger dan in de andere steden: met name Rotterdam springt er in negatieve zin uit. De mate waarin mensen tevreden zijn met hun woonomgeving kan gezien worden als een alomvattende maat: gemiddeld voelt 78% van de bewoners zich tevreden. In de Haagse en Utrechtse buurten is dat iets minder, maar vooral in Rotterdamse buurten is de tevredenheid relatief laag (69%). De vraag is nu hoe de verschillen in leefbaarheid en veiligheid tussen de buurten in de grote steden in ons land te verklaren zijn.

Tabel 3.1

Diverse indicatoren van de gemiddelde (gepercipieerde) leefbaarheid en veiligheid in stedelijke woonbuurten, 2002 (in procenten)

	Amsterdam	Rotterdam	Den Haag	Utrecht	overige steden	totaal
percipieert vaak geweld en bedreiging	9	11	6	7	4	6
percipieert vaak diefstal	28	31	24	36	17	21
percipieert vaak verloedering	39	42	39	35	30	33
slachtoffer van gewelddelict	7	7	5	6	3	4
slachtoffer van (poging tot) inbraak	8	8	8	10	6	6
voelt zich wel eens onveilig	38	48	41	40	31	35
tevreden met de woonomgeving	77	69	73	75	81	78
aantal buurten	62	62	53	33	424	634

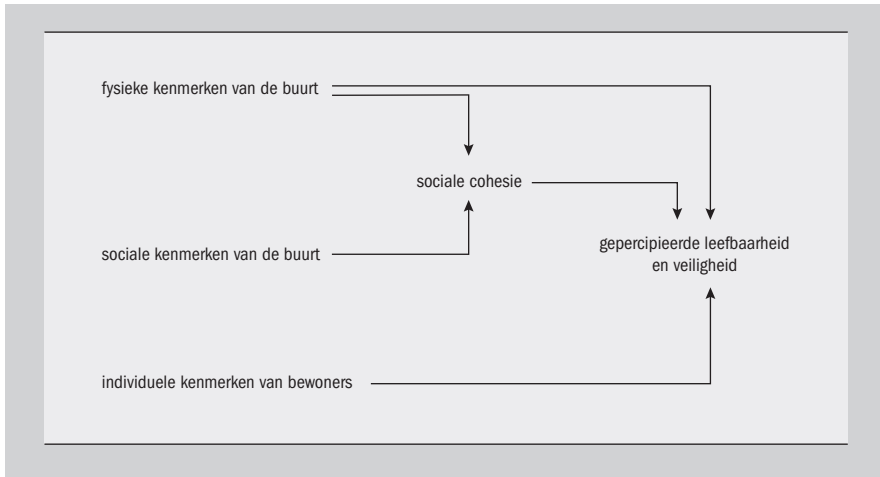
Bron: BZK/Justitie (PMB'01 en '03); VROM (WBO'02) SCP-bewerking

3.2 Verklaringen voor verschillen in leefbaarheid en veiligheid

Aan de mogelijke verklaringen van verschillen in leefbaarheid en veiligheid tussen buurten en steden hebben we in het vorige hoofdstuk al aandacht besteed, maar we vatten deze ideeën hier nogmaals samen. In grote lijnen zijn er drie mechanismen denkbaar waardoor herstructurering de leefbaarheid en veiligheid in een buurt zou kunnen verbeteren. In de eerste plaats kan door een andere stedenbouwkundige inrichting van de publieke ruimte (incl. aanpassingen van de woningvoorraad) de gelegenheid voor ongewenste gedragingen en voor het ontstaan van gevoelens van onveiligheid worden teruggebracht. In de tweede plaats kan via herstructurering de leefbaarheid en veiligheid worden vergroot doordat de sociale samenstelling van de bewonerspopulatie verandert. De derde manier is gebaseerd op het denkbeeld dat de woonomgeving als sociale context van invloed is op de sociale processen die zich in de buurt afspeelen, en daarmee op de wijze waarop bewoners denken en zich gedragen.

Aansluitend bij deze drie mechanismen veronderstellen we dus dat (1) fysieke kenmerken van de buurt, (2) sociale kenmerken van de buurt, en (3) individuele kenmerken van de bewoners van invloed zijn op de leefbaarheid en veiligheid. We hebben dit schematisch weergegeven in figuur 3.1.

Figuur 3.1
Theoretisch model

Samenhang tussen fysieke en sociale buurtkenmerken

We verwachten dat er een samenhang bestaat tussen de kenmerken van de fysieke structuur in een buurt en de sociale structuur in de buurt. In tabel 3.2 geven we de correlaties weer tussen de belangrijkste fysieke kenmerken – woningvoorraad, inrichting van de publieke ruimte en aanwezigheid van voorzieningen – en de sociale kenmerken van de 634 stedelijke woonbuurten (voor meer correlaties zie tabel D.1). De correlaties variëren tussen -1 en $+1$: -1 geeft een volledige negatieve samenhang aan en $+1$ een volledige positieve samenhang; de waarde 0 geeft aan dat er geen samenhang is.

In tabel 3.2 zien we dat de woningvoorraad samenhangt met de sociale structuur van de buurt. Naarmate het aandeel sociale huurwoningen in een buurt hoger is, zijn ook de sociaaleconomische achterstand en het aandeel niet-westerse allochtonen hoger; en deze samenhang is redelijk sterk (de correlaties zijn ongeveer $+0,6$). De samenhang tussen het aandeel meergezinswoningen (vooroorlogs of vroegnaoorlogs) met de sociaaleconomische achterstand en het aandeel allochtonen is daarentegen veel geringer (correlaties tussen $+0,21$ en $+0,35$). Verder zien we dat naarmate het aandeel sociale huurwoningen en het aandeel (vooroorlogse en vroegnaoorlogse) meergezinswoningen in een buurt hoger zijn, de verhuismobiliteit groter is en de sociale cohesie geringer.

Ook de inrichting van de publieke ruimte en de aanwezigheid van voorzieningen in de buurt hangen samen met de sociale structuur: in buurten met meer park en plantsoen is de sociale cohesie geringer, terwijl in buurten met meer basisscholen de cohesie juist groter is. Naarmate buurten dichterbevolkt zijn, is de sociale cohesie ook geringer.

Tabel 3.2

Samenhang tussen fysieke en sociale kenmerken van de buurt (Pearsons correlatiemaat)

	sociaal- economische achterstand	% niet- westerse allochtonen	'verkleuring' van de buurt	verhuis- mobiliteit	sociale cohesie
woningvoorraad					
% sociale huurwoningen	0,61**	0,54**	0,27**	0,08*	-0,51**
% vooroorlogse meergezins- woningen	0,21**	0,34**	-0,21**	0,27**	-0,22**
% vroegnaoorlogse meer- gezinswoningen	0,29**	0,35**	0,44**	0,13**	-0,39**
inrichting van de publieke ruimte					
aandeel park en plantsoen	0,01	0,08*	0,14**	-0,04	-0,09**
omgevingsadressendichtheid	0,38**	0,49**	-0,17**	0,37**	-0,43**
voorzieningen					
concentratie van winkels / horeca	-0,02	-0,05	-0,11**	0,51**	-0,12
concentratie van basisscholen	-0,16**	-0,10**	-0,04	-0,33**	0,26**

* p < 0,10; ** p < 0,05; *** p < 0,01.

Bron: BZK/Justitie (PMB'01 en '03); VROM (WBO'02, VOIS'06); CBS (RIO'02, PCR'02); ABF (ABF-monitor'02) SCP-bewerking

Samenhang tussen fysieke en sociale buurtkenmerken en de leefbaarheid en veiligheid

Uit tabel 3.3 blijkt dat in buurten waar het aandeel sociale huurwoningen hoog is, ook de criminaliteit en verloedering, evenals de onveiligheidsbeleving hoger zijn, dan in buurten met weinig sociale huurwoningen (samenhang variërend van +0,20 tot +0,40). Deze zijn ook hoger in buurten met een groot aandeel vooroorlogse meergezinswoningen (samenhang variërend van +0,25 tot +0,50). De relatie met het aandeel vroegnaoorlogse woningen is weliswaar gering – alleen voor onveiligheidsgevoelens is die duidelijk (positief) zichtbaar – maar we zien wel dat in dichtbevolkte gebieden het verhoudingsgewijs slecht gesteld is met de criminaliteit, verloedering en onveiligheidsbeleving (samenhang variërend van +0,34 tot +0,66). Het aantal horecagelegenheden en winkels hangt – zoals verwacht – ook positief samen met deze kenmerken (met name geweld en diefstal).

Verder zien we dat de sociale structuur van de buurten sterk samenhangt met de leefbaarheid en veiligheid. Zoals verwacht is er een positieve, sterke samenhang met sociaaleconomische achterstand, etnische heterogeniteit en verhuismobiliteit. In buurten waar de sociaaleconomische achterstand groter is, het percentage niet-westerse allochtonen hoger is en er meer verhuismobiliteit is, is er ook meer crimina-

liteit en is het onveiligheidsgevoel groter. De mate van sociale cohesie in een buurt – eveneens zoals verwacht – hangt eveneens samen met de indicatoren van leefbaarheid en veiligheid. In buurten waar de cohesie relatief groot is, zijn mensen minder vaak slachtoffer van criminaliteit en zijn ze minder bang. Ook zijn in buurten met veel cohesie de inwoners meer tevreden met hun woonomgeving.

Tabel 3.3

Samenhang van fysieke en sociale kenmerken van de buurt met diverse indicatoren van leefbaarheid en veiligheid (Pearsons correlatiemaat)

	sociale cohesie	perceptie geweld en bedreiging	perceptie diefstal	perceptie verloedering	slachtofferschap geweld-delict	slachtofferschap (poging tot) inbraak	onveiligheidsgevoelens	tevredenheid met de woonomgeving
woningvoorraad								
% sociale huurwoningen	-0,51**	0,30**	0,26**	0,37**	0,20**	0,09	0,40**	-0,45**
% vooroorlogse meergezinswoningen	-0,22**	0,50**	0,50**	0,42**	0,37**	0,25**	0,27**	-0,16**
% vroegnaoorlogse meergezinswoningen	-0,39**	0,04	0,09**	0,10**	0,00	0,06	0,28**	-0,29**
inrichting publieke ruimte								
aandeel park en plantsoen	-0,09**	-0,02	-0,06	0,05	0,06	0,12**	0,06	0,02
omgevingsadressendichtheid	-0,43**	0,66**	0,63**	0,54**	0,46**	0,34**	0,41**	-0,34**
voorzieningen								
concentratie van winkels / horeca	-0,12	0,50**	0,31**	0,18**	0,24**	0,18**	0,19**	-0,03
concentratie van basisscholen	0,26**	-0,18**	-0,13**	-0,18**	-0,12**	-0,13**	-0,16**	0,14**
sociale structuur								
sociaal economische achterstand	-0,68**	0,61**	0,46**	0,60**	0,35**	0,24**	0,49**	-0,74**
% niet-westerse allochtonen	-0,66**	0,54**	0,54**	0,59**	0,42**	0,26**	0,59**	-0,72**
'verkleuring' van de buurt	-0,15**	-0,11**	-0,08	0,04	0,08	-0,07	-0,06	0,13**
verhuismobiliteit	-0,47**	0,52**	0,42**	0,22**	0,25**	0,23**	0,27**	-0,32**
sociale cohesie	-	-0,57**	-0,53**	-0,53**	-0,36**	-0,23**	-0,53**	0,76**

* p < 0,10; ** p < 0,05; *** p < 0,01.

Bron: BZK/Justitie (PMB'01 en '03); VROM (WBO'02, VOIS'06); CBS (RIO'02, PCR'02); ABF (Abf-monitor'02) SCP-bewerking

De vraag is nu of de relaties die we hebben geconstateerd, verklaard kunnen worden door bepaalde sociale processen die zich op buurtniveau afspelen, of dat deze volledig herleidbaar zijn tot individuele kenmerken. In de volgende paragraaf wordt deze vraag beantwoord. Hiervoor maken we gebruik van zogenoemde *multilevelmodellen*, waardoor we de effecten van zowel buurt- als individuele kenmerken gelijktijdig kunnen onderzoeken.

3.3 Multilevelanalyses

Tot dusverre hebben we alleen bekeken of fysieke en sociale kenmerken van buurten met elkaar en met de leefbaarheid en veiligheid in die buurten samenhangen. Hiermee hebben we de invloed van het derde type – de individuele kenmerken van bewoners als geslacht, leeftijd, opleiding – buiten beschouwing gelaten. Om na te gaan in hoeverre de fysieke en sociale kenmerken een zelfstandige invloed hebben op de leefbaarheid en veiligheid, boven op die van de individuele kenmerken van de bewoners, hebben we onze gegevens geanalyseerd met zogeheten *multilevelmodellen*.² In deze modellen zijn de leefbaarheid en veiligheid ervaren door de individuele bewoners van de buurten de afhankelijke variabelen. De modellen geven de mogelijkheid om tegelijkertijd effecten van buurtkenmerken en individuele kenmerken te schatten. De volledige resultaten van de *multilevelanalyses* zijn weergegeven in tabellen D.2 tot en met D.9; op deze plek volstaan we met de belangrijkste uitkomsten.³

Belang van de buurt

Een eerste indruk van het belang van de buurt kan verkregen worden uit de eerste kolom van tabel 3.4. In deze kolom staat welk aandeel van de totale variantie die er tussen individuen bestaat, maximaal kan worden toegeschreven aan buurtkenmerken. Dit wordt berekend door een model te schatten zonder onafhankelijke variabelen (een 'leeg' model). Hieruit blijkt dat van alle variantie die er tussen individuen bestaat in de mate waarin zij hun woonomgeving als leefbaar en veilig beleven, slechts een gering deel aan buurtkenmerken kan worden toegeschreven.⁴ Het maximale belang van de buurt is het kleinst voor onveiligheidsgevoelens: 4% van de totale variantie komt op haar conto. De overige variantie (96%) ontstaat doordat individuele bewoners van de buurten van elkaar verschillen. De buurt lijkt het meest relevant voor de gepercipieerde sociale cohesie en de tevredenheid met de woonomgeving (ongeveer 12%, dus 88% voor rekening van de individuen).⁵

Van deze (maximaal) te verklaren variantie op buurtniveau, kunnen we door modelvergelijking nagaan welk deel alsnog door individuele kenmerken die in het model zijn opgenomen, kan worden verklaard, welk deel door de buurtkenmerken opgenomen in het model, kan worden verklaard en welk deel onverklaard blijft. De resultaten hiervan staan in de drie rechterkolommen van tabel 3.4.⁶

Tabel 3.4

Belang van de buurt in de verklaring van de sociale cohesie en de leefbaarheid en veiligheid (in procenten)

	te verklaren variantie op buurniveau	waarvan aandeel verklaard door		
		individuele kenmerken	buurtkenmerken	onverklaard
sociale cohesie				
perceptie sociale cohesie	11	53	36	11
leefbaarheid en veiligheid				
perceptie geweldscriminaliteit	14	15	67	18
perceptie diefstalcriminaliteit	11	5	65	30
perceptie verloedering	11	9	56	35
slachtoffer gewelddelict	8	35	50	15
slachtoffer (poging tot) inbraak	5	3	37	60
voelt zich wel eens onveilig	4	9	56	35
tevreden met de woonomgeving	12	17	75	8

Bron: BZK/Justitie (PMB'01 en '03); VROM (WBO'02, VOIS'06); CBS (RIO'02, PCR'02); ABF (ABF-monitor'02) SCP-bewerking

Een voorbeeld: de eerste kolom laat zien dat maximaal 11% van alle variantie tussen individuen in de sociale cohesie die zij in hun buurt percipiëren, kan worden verklaard door buurtkenmerken. Wanneer we rekening houden met individuele kenmerken, zoals sekse, leeftijd en gezinssamenstelling, blijken deze alsnog 53% van de variantie op buurniveau weg te nemen. De buurtkenmerken die we in ons model hebben opgenomen, verklaren 36% van de variantie. De 11% resterende variantie op het niveau van de buurt blijft onverklaard, dat wil zeggen dat deze niet verklaard kan worden met de individuele en buurtkenmerken die we in de modellen hebben opgenomen.

Tabel 3.4 laat zien dat voor sommige aspecten van de leefbaarheid en veiligheid nog eens een aanzienlijk deel van de variantie die in de eerste kolom is weergegeven, verklaard kan worden door individuele kenmerken. Voor de kans op slachtofferschap van een gewelddelict kan zelfs 35% worden verklaard door individuele kenmerken en voor de gepercipieerde sociale cohesie is dat de al eerder genoemde 53%. Dit betekent dat een groot deel van de gevonden verschillen in de leefbaarheid en veiligheid tussen buurten bestaan, doordat zij verschillen in de samenstelling van hun bevolking naar sekse, leeftijd, etniciteit, opleiding, belangrijkste bezigheid, gezinssamenstelling en woningtype (met deze kenmerken hebben we rekening gehouden). Voor de andere aspecten van leefbaarheid en veiligheid wordt tussen de 3% en 17% van de variantie op buurniveau verklaard door verschillen in bevolkingssamenstelling naar deze kenmerken.

Met de buurtkenmerken die we in de modellen hebben opgenomen (indicatoren van de fysieke en sociale structuur), kan tussen de 36% en de 75% van de variantie op buurtniveau worden verklaard. Het minst spelen de buurtkenmerken een rol bij de verklaring van slachtofferschap van een inbraak en gepercipieerde sociale cohesie en het grootste belang hebben ze bij de verklaring van de tevredenheid met de woonomgeving. De precieze relatieve bijdrage van de buurtkenmerken komt hierna aan de orde.

Een deel van de variantie op buurtniveau blijft onverklaard met de individuele en buurtkenmerken in de modellen. Met name de verschillen tussen buurten in de kans op slachtofferschap van een (poging tot) inbraak blijven grotendeels onverklaard (60%). Verschillen in de tevredenheid met de woonomgeving tussen buurten kunnen daarentegen redelijk goed verklaard worden: slechts 8% blijft onbekend.

Ondanks dat we grote verschillen zien in de leefbaarheid en veiligheid tussen buurten, kunnen we op basis van het voorgaande concluderen dat met name individuele kenmerken een dominante rol spelen bij de verklaring daarvan. Dit is niet verrassend. Ook in eerder onderzoek op dit terrein blijkt de rol van de buurt bescheiden (Wittebrood 2000; Wittebrood en Van der Wouden 2002; Van Wilsem et al. 2003).⁷ Dit betekent dat van de drie mechanismen, die we hebben genoemd, waardoor herstructurering de leefbaarheid en veiligheid in een buurt zou kunnen verbeteren, het mechanisme van de veranderende bevolkingssamenstelling de belangrijkste is. De andere twee, de fysieke structuur en de sociale processen in de buurt, zijn van ondergeschikt belang. Toch willen we graag inzicht in de relatieve bijdrage van de verschillende indicatoren van de fysieke en sociale structuur in de buurt.

Relatieve invloed van de fysieke en sociale structuur

Voor zover fysieke en sociale kenmerken van de buurt een zelfstandige bijdrage leveren aan de verklaring van de leefbaarheid en veiligheid in een buurt, zijn we geïnteresseerd in de relatieve bijdrage van deze kenmerken. Uit onze analyses kunnen we opmaken dat de woningvoorraad, de inrichting van de publieke ruimte, de aanwezigheid van voorzieningen en de sociale structuur alle in meer of mindere mate een bijdrage leveren aan de verschillen die er bestaan tussen buurten in de mate waarin individuen hun woonomgeving als leefbaar en veilig beleven (zie tabel 3.5).⁸

We beginnen met het model over sociale cohesie. Tabel 3.5 laat zien dat de sociaal-economische achterstand, etnische heterogeniteit en verhuismobiliteit in een buurt een negatieve invloed hebben op de gepercipieerde sociale cohesie. Een hoog aandeel vooroorlogse meergezinswoningen lijkt de sociale cohesie echter te bevorderen.

De mate waarin criminaliteit en verloedering door bewoners wordt gepercipieerd, wordt – in vergelijking met de andere indicatoren van leefbaarheid en veiligheid – in sterke mate bepaald door kenmerken van de buurt. Zo heeft omgevingsadrendichtheid een relatief sterk effect. Deze maat wordt geacht iets te zeggen over de concentratie van menselijke activiteiten in de dagelijkse leefomgeving, door de aanwezigheid van adressen waar wordt gewoond, gewerkt en gewinkeld (Den Dulk et al. 1992). Verder zien we dat de concentratie van winkels en horecagelegenheden

bijdraagt aan de perceptie van criminaliteit en verloedering. Relatief sterke effecten zijn ook zichtbaar van sociaaleconomische achterstand bij geweld en bedreiging en van het aandeel niet-westerse allochtonen en de verhuismobiliteit bij diefstal. Naarmate de sociale cohesie in een buurt lager is, wordt meer criminaliteit en verloedering gepercipieerd.

Tabel 3.5

Gestandaardiseerde effecten van buurtkenmerken op door bewoners ervaren leefbaarheid en veiligheid (gecontroleerd voor individuele kenmerken; volledige modellen zijn weergegeven in bijlage D)

	sociale cohesie	perceptie geweld en bedreiging	perceptie diefstal	perceptie verloedering	slachtofferschap geweld-delict	slachtofferschap (poging tot) inbraak	onveiligheids-gevoelens	tevredenheid met de woon-omgeving
woningvoorraad								
% sociale huurwoningen	n.s.	0,02**	n.s.	n.s.	0,12***	n.s.	0,05*	0,10**
% vooroorlogse meergezinswoningen	0,06***	n.s.	n.s.	0,03***	n.s.	n.s.	n.s.	0,12**
% vroegnaoorlogse meergezinswoningen	n.s.	-0,02***	-0,02*	-0,03***	-0,07*	n.s.	n.s.	n.s.
inrichting van de publieke ruimte								
aandeel park en plantsoen	n.s.	n.s.	0,01*	n.s.	n.s.	0,07**	0,03*	n.s.
omgevingsadressen-dichtheid	-0,02*	0,04***	0,06***	n.s.	0,13**	0,23***	0,06*	n.s.
voorzieningen								
concentratie van winkels / horeca	0,01*	0,08***	0,03***	0,03***	0,13***	n.s.	0,07***	n.s.
concentratie van basisscholen	n.s.	0,01*	0,01*	n.s.	n.s.	n.s.	0,03**	n.s.
sociale structuur								
sociaaleconomische achterstand	-0,05***	0,05***	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.	-0,24***
% niet-westerse allochtonen	-0,07***	0,04***	0,06***	0,03**	0,15***	0,12**	0,17***	-0,18***
'verkleuring' van de buurt	-0,02***	n.s.	n.s.	0,03***	0,08**	n.s.	0,07***	-0,06**
verhuismobiliteit	-0,04***	0,02**	0,04***	n.s.	n.s.	0,10**	0,05*	n.s.
sociale cohesie	-	n.s.	-0,03**	-0,02**	n.s.	n.s.	-0,08**	0,40***

* p < 0,10; ** p < 0,05; *** p < 0,01; n.s.: niet significant.

Bron: BZK/Justitie (PMB'01 en '03); VROM (WBO'02, VOIS'06); CBS (RIO'02, PCR'02); ABF (ABF-monitor'02) SCP-bewerking

Voor de feitelijke kans op slachtofferschap (van geweld of inbraak) zijn andere kenmerken van de buurt relevant dan voor de gepercipieerde criminaliteit. Hoewel ook hierbij de omgevingsadressendichtheid en het aandeel niet-westerse allochtonen een rol spelen, lijken de sociaaleconomische achterstand en de sociale cohesie niet van belang. Verder zien we dat het aandeel sociale huurwoningen in een buurt en de concentratie winkels en horecagelegenheden de kans op slachtofferschap van geweld vergroten, terwijl het aandeel groen in de buurt de kans op inbraak vergroot.

Gevoelens van onveiligheid zijn sterker in buurten naarmate de adressendichtheid, de concentratie van winkels en horecagelegenheden, de verhuismobiliteit en een gebrek aan sociale cohesie er groter zijn. Het sterkst zijn deze gevoelens echter als de aanwezigheid van niet-westerse allochtonen naar verhouding groot is. Ook zien we dat het tempo waarin buurten ‘van kleur veranderen’, relevant is: hoe sneller het percentage allochtonen toeneemt, hoe onveiliger mensen zich voelen. Uit eerder onderzoek kwam dit ook al naar voren (Oppelaar en Wittebrood 2006b).

Tot slot zien we dat – en dat zal weinig verrassend zijn – kenmerken van de buurt van invloed zijn op de algemene tevredenheid van bewoners met de buurt. We mogen aannemen dat de wijze waarop bewoners hun buurt als leefbaar en veilig ervaren, ook tot uitdrukking komt in deze maat. We zien dat een hoger aandeel sociale huurwoningen en vooroorlogse meergezinswoningen een positief oordeel over de buurt vergroten. Ook de sociale cohesie in de buurt vergroot de tevredenheid en het effect daarvan is relatief groot. Een negatieve invloed hebben de sociaaleconomische achterstand en het aandeel niet-westerse allochtonen op de tevredenheid van bewoners met hun woonomgeving.

3.4 Tot slot

Met het beantwoorden van de eerste onderzoeksvraag in dit hoofdstuk hebben we (meer) inzicht gekregen in de mechanismen die een bijdrage leveren aan de verklaring van de mate waarin bewoners hun buurt als leefbaar en veilig ervaren. Ons onderzoek laat zien dat van de verschillen in beleving die er zijn tussen de bewoners van verschillende buurten, een beperkt deel aan kenmerken van de buurt kan worden toegeschreven. Minder dan 15% van de totale variantie die bestaat voor de verschillende indicatoren van leefbaarheid en veiligheid, is hieraan toe te schrijven. De buurt als sociale context blijkt duidelijk van minder belang dan de individuele kenmerken van de bewoners. Hoewel buurten soms sterk uiteenlopen in leefbaarheid en veiligheid, zijn de verschillen grotendeels terug te voeren op verschillen in de individuele kenmerken van bewoners als sekse, leeftijd, opleiding en gezinssamenstelling. Dit betekent dat als herstructurering een doeltreffend beleidsinstrument is, dit vooral komt doordat de bewonerspopulatie (mede) daardoor verandert.

Noten

- 1 Het aantal buurten is niet voor alle kenmerken 634: voor sommige kenmerken beschikken we over onvoldoende respondenten per buurt om deze te kunnen aggregieren. Voor tabel 3.1 hebben we de buurten geselecteerd met minstens tien respondenten.
- 2 Het kenmerk van deze modellen is dat ze rekening houden met de gelaagde structuur in de gegevens, zodat op elk van de onderscheiden niveaus afzonderlijk meetfouten kunnen worden gespecificeerd (Goldstein 1995; Bryk en Raudenbush 1992; Snijders en Bosker 1999). Op deze manier wordt rekening gehouden met de mogelijkheid dat individuen binnen buurten 'gelijker' zijn dan tussen buurten. Bij de schatting van de parameters wordt bovendien rekening gehouden met het aantal respondenten binnen een buurt: buurten met veel respondenten wegen zwaarder mee bij de schatting dan buurten met weinig respondenten. In dit verband wordt ook wel gesproken van *borrowing strength*. De schatting van de individuele parameters is niet alleen gebaseerd op de gegevens die beschikbaar zijn binnen die buurt, maar er wordt ook gebruikgemaakt van informatie uit andere buurten.
- 3 Alle buurtkenmerken zijn gestandaardiseerd. Bij het analyseren van de gegevens hebben we gecontroleerd op zogeheten *outliers*. Deze bleken op te treden bij de concentratie van winkels en horeca. Op basis van (zeer) hoge *z*-scores hebben we de postcodegebieden 1012 (Burgwallen, Amsterdam), 1811 (Binnenstad, Alkmaar) en 6811 (Weverstraat e.o., Arnhem) uit de analyses gelaten. De onderlinge samenhang tussen de buurtkenmerken is soms relatief hoog (zie tabel D.2). We hebben daarom de *Variance Inflation Factor*-scores (VIF) van de verschillende buurtkenmerken berekend; deze geven een goede indicatie voor multicollineariteit (Belsley et al. 1980; Land et al. 1990; Stevens 1996). Het percentage niet-westerse allochtonen bleek de hoogste VIF te hebben, namelijk zes. De bevindingen gaven ons geen redenen om de hoge samenhang als problematisch te zien.
- 4 Het betreft hier een zogenoemde intraclasscorrelatiecoëfficiënt. Deze coëfficiënt representeert de verhouding tussen de portie variantie op de afhankelijke variabele van de macro-eenheden (in dit geval de buurt) en de totale variantie (som van de varianties op het individuele en het buurtniveau). In het geval van een logistisch model wordt verondersteld dat de variantie op het laagste niveau gelijk is aan $\pi^2 / 3 = 3,29$ (Snijders en Bosker 1999: 224).
- 5 We hebben ook een alternatief model geschat voor de gepercipieerde sociale cohesie, waarin we drie niveaus hebben onderscheiden: naast het buurtniveau en het individuele niveau is ook een itemniveau opgenomen. In het model wordt hiermee rekening gehouden met interne inconsistenties bij de beantwoording van de vragen (Raudenbush en Sampson 1999; zie ook hoofdstuk 5). De uitkomsten van het model verschillen nauwelijks van die van het model waarin twee niveaus zijn onderscheiden.
- 6 Dit doen we door de variantie op buurtniveau van de verschillende modellen (model 1, 2 en 3) aan elkaar te relateren (zie bijlage D).
- 7 We zien dat de te verklaren variantie op buurtniveau in dit onderzoek betreffende de G30-gemeenten relatief groot is in vergelijking met eerdere onderzoeken die betrekking hebben op landelijke gegevens.
- 8 We veronderstellen dat we op individueel niveau voldoende controleren voor verschillen tussen bewoners. In de modellen waarin we gebruikmaken van gegevens uit de Politie-monitor Bevolking (PMB) doen we dat mogelijk onvoldoende. De variabele etniciteit is hierin van beperkte kwaliteit. Voor 2001 maken we gebruik van enquêtegegevens waarin respondenten is gevraagd tot welke etnische groep zij zichzelf rekenen. In 2003 zijn vragen gesteld naar het geboorteland van de respondenten zelf en het geboorteland van hun vaders en moeders, waardoor de objectieve etniciteit kan worden vastgesteld.

We hebben de gegevens van beide jaren gecombineerd en een onderscheid gemaakt tussen Nederlands, vier grootste etnische groepen (Marokkaans, Turks, Surinaams en Antilliaans) en overige etnische groepen. Om na te gaan of we hier te maken hebben met een probleem, hebben we de modellen afzonderlijk voor 2001 en 2003 geschat. Hoewel de effecten van de variabele etniciteit wel van elkaar verschillen voor beide jaren, zijn de conclusies niet wezenlijk anders. Daarnaast wordt sinds 2003 in de PWB niet meer gevraagd of de woning van de respondent een koop- of een huurwoning is. Deze variabele ontbreekt daarom. Dit betekent dat we mogelijk de effecten van het percentage niet-westerse allochtonen en van het percentage (sociale) huurwoningen overschatten.

4 Herstructurering in stedelijke woonbuurten, 1995-2005

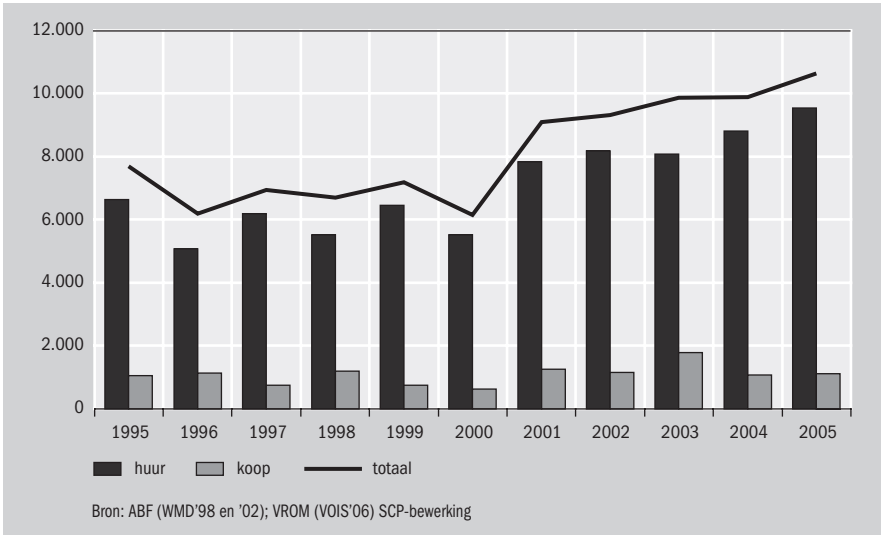
De afgelopen decennia is er veel veranderd in de Nederlandse woningvoorraad: deze is sterk verjongd en biedt meer ruimte en kwaliteit dan voorheen. Periodieke publicaties, zoals het *Jaarboek Wonen* van het CBS en *Cijfers over Wonen* van het ministerie van VROM, laten deze veranderingen jaarlijks zien (CBS diverse jaren; VROM diverse jaren). In dit hoofdstuk brengen we de veranderingen in de woningvoorraad van de G30-gemeenten voor de periode 1995-2005 in kaart. Zoals we in hoofdstuk 1 al hebben aangegeven, zijn uitbreidingen van de stad met grootschalige nieuwbouw, evenals veranderingen in de landelijke gebieden en industriegebieden/bedrijventerreinen voor ons onderzoek niet relevant en beperken we ons ook hier tot de 634 bestaande woonbuurten. We beginnen met een korte en algemene beschrijving van onttrekkingen en nieuwbouw van woningen in deze gebieden (§ 4.1). In paragraaf 4.2 richten we ons in meer detail op de veranderingen binnen eenzelfde woonbuurt en laten we zien dat herstructureringsmaatregelen nogal variëren naar omvang en type.

4.1 Algemene veranderingen in de woningvoorraad

Op 1 januari 1995 werden in Nederland 6,2 miljoen woningen geteld; tien jaar later waren dat er 6,9 miljoen (CBS 2007). Ongeveer een derde van deze woningen staan in de G30: 2,4 miljoen in 2005. Veranderingen in de woningvoorraad ontstaan doordat woningen aan de voorraad worden onttrokken en worden toegevoegd. Onttrekkingen vinden plaats door verbouw, onbewoonbaarverklaring, buitengebruikstelling, afbraak, brand en andere rampen (VROM 2004). Afbraak (of sloop) maakt ongeveer driekwart uit van alle onttrekkingen, een vijfde is verbouw (samenvoeging) en 5% betreft verandering van bestemming: deze verhouding is vrij constant door de tijd heen (CBS 2002: 44). Toevoegingen geschieden vooral door nieuwbouw, maar ook door woningsplitsing en/of bestemmingswijziging kan de woningvoorraad toenemen. Het aandeel nieuwbouw lag in de jaren negentig rond de 95%, maar is sinds 2002 gedaald naar 90% (CBS 2007). Gemiddeld zijn er in het afgelopen decennium meer woningen toegevoegd aan de voorraad dan er zijn onttrokken: de totale woningvoorraad neemt dus gestaag toe. De gegevens die we in dit hoofdstuk presenteren, hebben betrekking op het totale aantal onttrekkingen (dus niet alleen op sloop) en op het aantal nieuwgebouwde woningen (dus niet op andere toevoegingen aan de woningvoorraad).

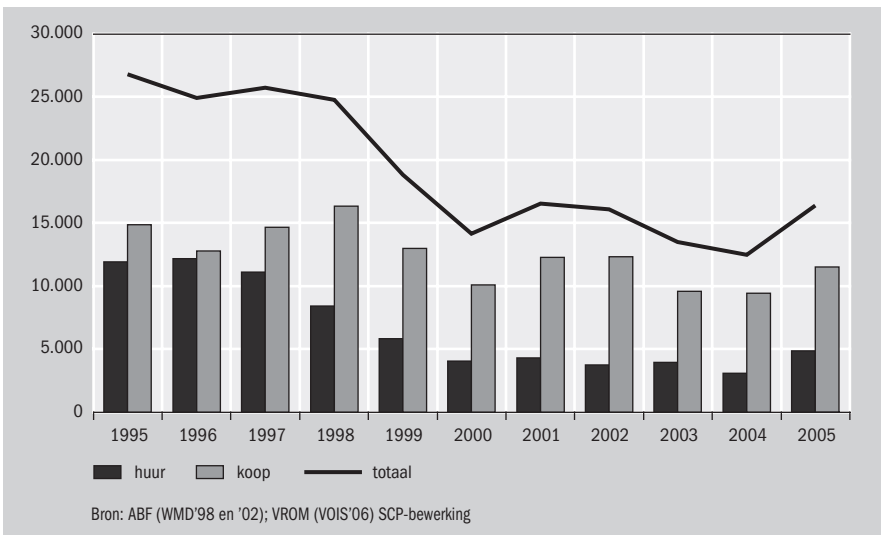
Figuur 4.1

Onttrokken woningen in stedelijke woonbuurten (n = 634), naar huur en koop, 1995-2005 (in absolute aantallen)

Figuur 4.2

Nieuwgebouwde woningen in stedelijke woonbuurten (n = 634), naar huur en koop, 1995-2005 (in absolute aantallen)

In de 634 woonbuurten die in dit onderzoek centraal staan, stonden in 2005 ruim 2,3 miljoen woningen, 97% van de totale woningvoorraad in de G30. In de periode 1995-2005 zijn er in deze buurten een kleine 90.000 aan de voorraad onttrokken, dit is 95% van alle onttrekkingen in de G30. In de tweede helft van de jaren negentig lag dit aantal relatief laag, tussen de 6000 en 7000 per jaar, maar na 2000 nam het snel toe tot bijna 11.000 in 2005 (zie figuur 4.1). De aan de voorraad onttrokken woningen zijn vooral huurwoningen, gemiddeld 87%, maar dit aandeel is waarschijnlijk een overschatting.¹ Het aandeel onttrokken huurwoningen fluctueert enigszins tussen 1995 en 2005, maar er is geen sprake van een duidelijke stijging of daling. Wel zien we dat het absolute aantal huurwoningen dat aan de voorraad is onttrokken, de laatste jaren toeneemt.

In 1995-2005 zijn er veel nieuwe woningen gebouwd in de 634 woonbuurten in de G30. Sinds 1995 zijn er daar 210.000 opgeleverd, 79% van de totale nieuwbouw in deze gemeenten. Halverwege de jaren negentig werden jaarlijks ongeveer 25.000 woningen nieuwgebouwd; na 1998 zette zich een daling in met als dieptepunt ruim 12.000 nieuwbouwwoningen in 2004 (zie figuur 4.2). In 2005 werden weer ruim 16.000 woningen opgeleverd. Ruim een derde van de nieuwbouw betreft huurwoningen, maar dit aandeel lag in de jaren negentig aanzienlijk hoger (45-50%) dan de laatste jaren (rond een kwart).

Verschillen tussen en binnen gemeenten

De mate waarin de woningvoorraad aan veranderingen onderhevig is, verschilt aanzienlijk tussen gemeenten (zie figuur 4.3). Een omvangrijk deel van de onttrekkingen en nieuwbouw vond plaats in Rotterdam, Amsterdam en Den Haag. De drie grootste steden zijn in de periode 1995-2005 verantwoordelijk voor 55% van alle onttrekkingen in de 634 woonbuurten van de G30-gemeenten en voor een derde van de nieuwbouw.

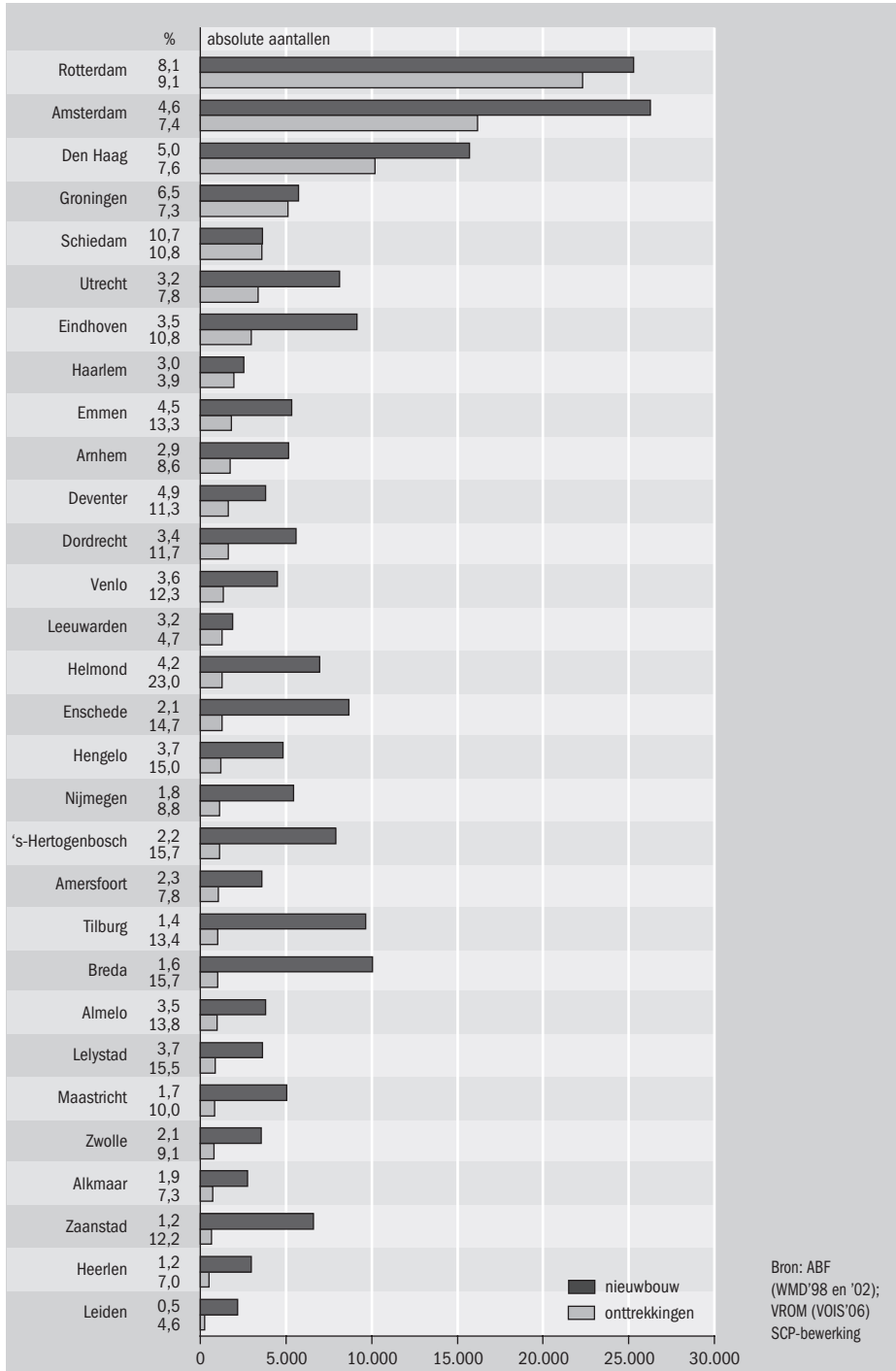
Ook gerelateerd aan de woningvoorraad vinden in de drie grootste steden veel onttrekkingen plaats. In Rotterdam is in de afgelopen tien jaar 8% van de voorraad (van 1995) onttrokken, terwijl dit in Amsterdam en Den Haag bijna 5% is. Koploper is echter Schiedam, waar tussen 1995 en 2005 ruim 10% van de woningen is onttrokken.

Hoewel er in absolute zin in de drie grootste steden veel nieuwbouw is gepleegd, valt dit in relatieve zin wel mee (7% à 9%). In de stedelijke woonbuurten van andere gemeenten zoals Helmond (23%) en 's-Hertogenbosch, Breda, Lelystad en Hengelo (rond de 15%) is de woningvoorraad veel sterker gegroeid.

Naast verschillen tussen gemeenten, zijn er ook binnen gemeenten grote verschillen in de mate waarin woningen worden onttrokken en nieuwgebouwd. Voor Amsterdam, Rotterdam en Den Haag hebben we dit in figuren 4.4 en 4.5 weergegeven. Hieruit blijkt dat in de meeste buurten wel meer of minder aanpassingen aan de woningvoorraad plaatsvinden.

Figuur 4.3

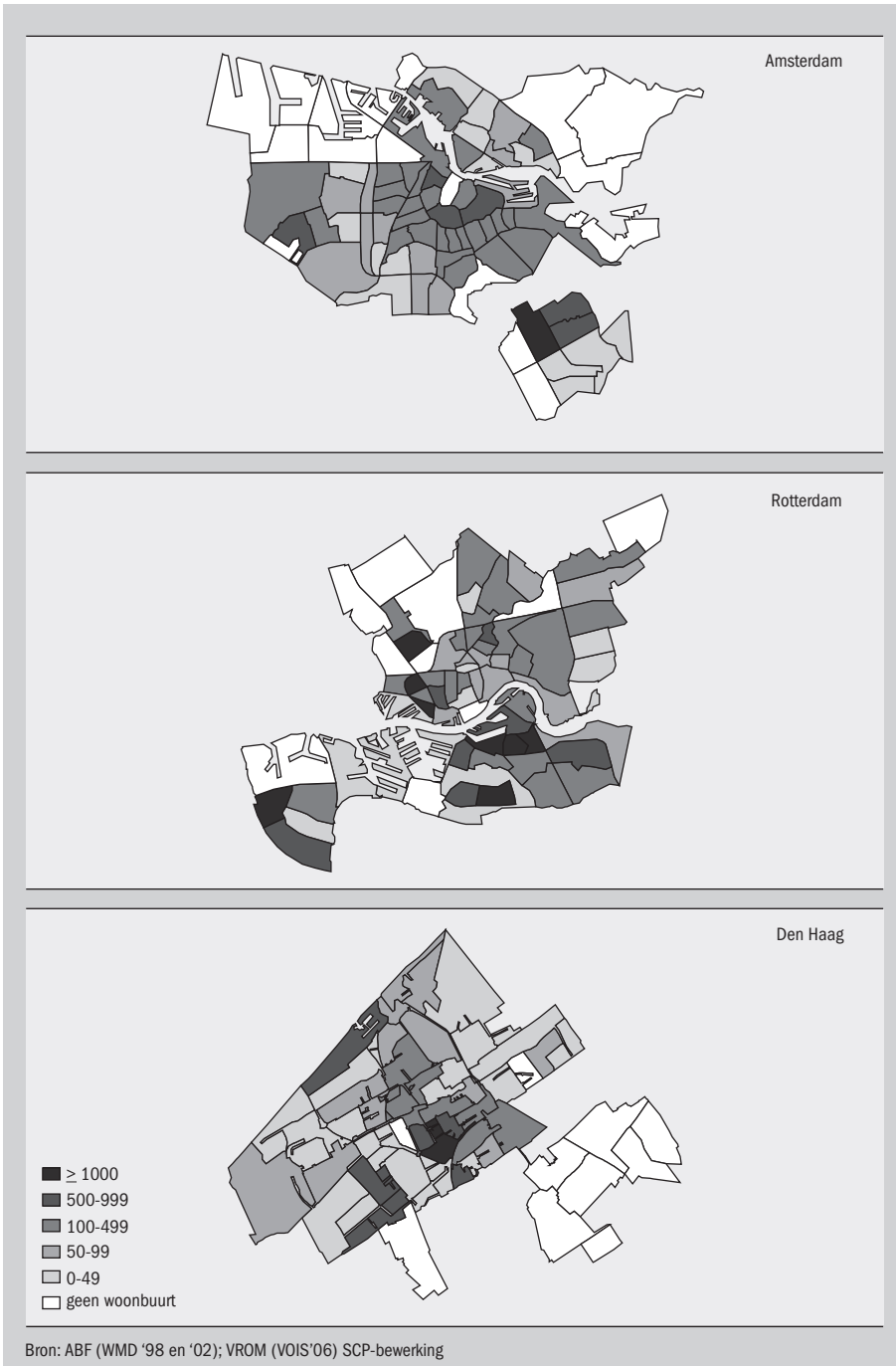
Onttrokken en gebouwde woningen naar gemeente, 1995-2005 (in procenten en absolute aantallen)

Figuur 4.4

Onttrekkingen aan de woningvoorraad naar stedelijke woonbuurt in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, 1995-2005 (in absolute aantallen)

Figuur 4.5

Nieuwbouwwoningen naar stedelijke woonbuurt in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, 1995-2005 (in absolute aantallen)

4.2 Herstructurering binnen stedelijke woonbuurten

In de afgelopen tien jaar hebben er door middel van onttrekking en nieuwbouw veel veranderingen plaatsgevonden in de woningvoorraad in de G30-gemeenten. Zoals we in de vorige paragraaf hebben laten zien, zijn in de 634 geselecteerde woonbuurten in de periode 1995-2005 een kleine 90.000 woningen onttrokken en zijn er 210.000 nieuwgebouwd. Het geschetste beeld zegt echter nog weinig over stedelijke vernieuwing. We zijn immers vooral geïnteresseerd in veranderingen die binnen eenzelfde gebied plaatsvinden en kunnen worden gezien als een herstructureringssingreep. De wijze waarop de woningvoorraad is aangepast, en de omvang hiervan varieert echter nogal tussen buurten. Op deze plaats willen we – ondanks de enorme variatie – proberen een indruk te geven van de herstructurering in de G30.

Tabel 4.1

Stedelijke woonbuurten naar aantal onttrekkingen en aantal nieuwbouwwoningen, 1995-2005 (in absolute aantallen en procenten)

aantal onttrekkingen	aantal nieuwbouwwoningen						totaal	(in %)
	< 50	50-99	100-249	250-499	500-999	> 1000		
< 50 woningen	86	64	80	43	29	14	316	50
50-99 woningen	13	18	27	26	14	12	110	17
100-249 woningen	10	6	39	29	11	4	99	16
250-499 woningen	2	2	17	23	14	7	65	10
500-999 woningen	2	0	5	10	13	4	34	5
> 1000 woningen	0	0	2	2	5	1	10	2
totaal	113	90	170	133	86	42	634	
(in %)	18	14	26	21	14	7		100

Bron: ABF (WMD'98 en '02); VROM (VOIS'06)

Tabel 4.1 geeft voor de periode 1995-2005 een globaal beeld van de stedelijke vernieuwing in buurten ingedeeld naar het aantal onttrekkingen en nieuwbouwwoningen. Wat precies veel en weinig aanpassingen zijn, is nogal subjectief. Vooruitlopend op het volgende hoofdstuk, leggen we deze grens bij 100 woningen, waardoor we vier typen stedelijke woonbuurten onderscheiden.

Allereerst zijn dat de buurten waarin de woningvoorraad nauwelijks veranderde. In de praktijk komt dit nauwelijks voor: in elke buurt worden – zeker over een betrekkelijk lange periode – wel woningen onttrokken en/of nieuwgebouwd. We zijn dan ook vooral geïnteresseerd in het onderscheid tussen buurten met weinig veranderingen (een 'normale' omvang) en buurten met veel veranderingen. In de helft van de buurten zijn minder dan 50 woningen onttrokken en in twee derde van de buurten minder dan 100 woningen. In 181 buurten – nog geen 30% van de 634 stedelijke woonbuurten – zijn minder dan 100 woningen onttrokken én minder dan 100 nieuwgebouwd.

Het tweede type dat we onderscheiden, zijn buurten waar nauwelijks woningen zijn onttrokken, maar waar wel (grootschalig) nieuwgebouwd is. Het gaat hier dus om uitbreiding van de woningvoorraad, waarbij de benutte ruimte van functie veranderd is (bv. door bebouwing van een voormalig bedrijventerrein). Deze aanpassingen kunnen deel uitmaken van het stedelijke vernieuwingsbeleid, maar dat hoeft niet zo te zijn. Van alle 634 woonbuurten kunnen er 245 tot dit type worden gerekend (bijna 40%).

In de derde plaats zijn er buurten waar een substantieel aantal woningen is onttrokken, waar (nog) geen nieuwe woningen voor in de plaats zijn gekomen. Het kan zijn dat deze onttrekkingen onderdeel zijn van herstructurering van de woningvoorraad, maar de ontstane ruimte kan ook een nieuwe functie krijgen. Dit type buurt komt nauwelijks voor: in de periode 1995-2005 gaat het om 22 buurten (3%).

Tot slot zijn er de buurten waar in ruime mate woningen werden onttrokken en nieuwgebouwd. We mogen veronderstellen dat het daar om herstructurering gaat, die (in ieder geval deels) is afgerond. Het is met name dit type buurt waar we in het kader van ons onderzoek in zijn geïnteresseerd. Het betreft 186 buurten (29%). De meeste herstructureringsbuurten bevinden zich in de drie grootste steden.

Zo vond in Amsterdam een grote ingreep plaats in Bijlmer-oost (postcodegebieden 1102 en 1103): hier werden bijna 2200 woningen gesloopt en kwamen er bijna 2000 voor terug. In de Haagse herstructureringswijken Bouwlust en Morgenstond hebben in 1995-2005 flinke fysieke ingrepen plaatsgevonden. Verspreid over vijf postcodegebieden (2541 tot en met 2545) zijn hier een kleine 2100 woningen gesloopt en 2200 nieuwgebouwd. De grootste ingreep in Den Haag was echter in de Schilderswijk en Spoorwijk (postcodegebieden 2524, 2525 en 2526): hier zijn bijna 5400 woningen gesloopt en daar zijn er 5600 voor teruggekomen. Het gaat hierbij om ruim een kwart van de oorspronkelijke woningvoorraad. Ook in Katendrecht/Afrikaanderwijk/Kop van Zuid in Rotterdam (postcodegebieden 3072, 3073 en 3074) zijn in totaal een kleine 3400 woningen gesloopt en meer dan 2200 nieuwgebouwd. Hier betreft het eveneens een aanzienlijk deel van de woningvoorraad.

4.3 Tot slot

In dit hoofdstuk hebben we laten zien dat in de meeste stedelijke woonbuurten in ruim tien jaar nogal wat veranderingen hebben plaatsgevonden in de woningvoorraad. In slechts 14% van de buurten werden minder dan 50 woningen aan de woningvoorraad onttrokken én minder dan 50 woningen nieuwgebouwd. In bijna 30% van de buurten werden er ten minste 100 onttrokken en ten minste 100 nieuwgebouwd. We veronderstellen dat het in deze buurten om herstructureringsmaatregelen gaat en dat deze (in ieder geval deels) zijn afgerond. De meeste herstructureringsbuurten liggen in de drie grootste steden: Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. In het volgende hoofdstuk concentreren we ons op de herstructurering in de G30 en gaan we na of dit een effectief instrument is om de leefbaarheid en veiligheid te verbeteren.

Noot

- 1 Bij grootschalige sloop moet een gemeente de te slopen panden, waaronder ook de koopwoningen, vaak eerst verwerven. Tot het moment van definitieve sloop worden deze koopwoningen als huurwoningen geadmistreerd. Gedurende die tijd zijn de woningen zelden bewoond. Het heeft echter wel tot gevolg dat er, administratief gezien, in deze situaties alleen maar huurwoningen worden gesloopt (Manshanden et al. 2003: 3).

5 Herstructurering als interventie: werkt het?

Dit hoofdstuk gaat over de vraag of herstructurering – in de zin van aanpassingen aan de woningvoorraad door middel van onttrekking en nieuwbouw – een effectief instrument is om de leefbaarheid en veiligheid in een buurt te verbeteren. We hebben in hoofdstuk 3 laten zien dat het belang van de buurt als sociale context gering is en dat de sociale processen die geacht worden zich op het niveau van de buurt af te spelen, nauwelijks optreden. Van veel groter belang zijn de kenmerken van de bewoners zelf, zoals leeftijd, opleiding en gezinssamenstelling. Wanneer de samenstelling van de bewonerspopulatie op deze kenmerken verandert, kan dat dus gevolgen hebben voor de leefbaarheid en veiligheid in de betrokken buurt.

Om na te kunnen gaan of herstructurering van de woningvoorraad een effectief instrument is om de leefbaarheid en veiligheid in een buurt te verbeteren – ongeacht de achterliggende mechanismen – hebben we een quasi-experimenteel onderzoek opgezet. We beginnen dit hoofdstuk met een schets van de methodologische criteria die aan effectevaluaties mogen worden gesteld, en bepleiten dat een quasi-experimentele opzet zeer geschikt is om onze onderzoeksvraag te beantwoorden (§ 5.1). Vervolgens maken we duidelijk hoe we – op grond van de beschikbare gegevens – een dergelijk quasi-experimenteel onderzoek hebben opgezet (§ 5.2). In paragraaf 5.4 laten we de bevindingen zien en kunnen we conclusies trekken over de effectiviteit van herstructurering. We sluiten het hoofdstuk af met een korte beschouwing.

5.1 Effectevaluatieonderzoek en methodologische criteria

Omdat het bij effectiviteitstudies gaat om de vraag of er een causale relatie bestaat tussen de maatregel en het beoogde effect, vraagt dit type studie om een experimentele onderzoeksopzet. Het klassieke werk van Cook en Campbell (1979) over (quasi-)experimenteel onderzoek heeft dan ook een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van het effectevaluatieonderzoek (zie ook Rossi et al. 2004). Een effectevaluatie moet uitwijzen of na invoering van een bepaalde maatregel het beoogde effect is bereikt en of dat effect veroorzaakt is door die maatregel of door iets anders. Daarnaast is het van belang dat ze duidelijkheid geeft over mogelijke neveneffecten. De kwaliteit van effectevaluaties is afhankelijk van verschillende criteria, waarbij de interne validiteit en de externe validiteit in deze context het meest belangrijk zijn (zie ook Farrington 2003).¹ We lichten deze criteria nu eerst toe.

De interne validiteit verwijst naar de mate waarin de gebruikte onderzoeksopzet geschikt is om na te gaan of een bepaalde maatregel de gewenste verandering heeft veroorzaakt. Naarmate dit met meer zekerheid kan worden vastgesteld, is de interne validiteit hoger.² In een effectevaluatie is het daarom belangrijk dat zowel voor als na de invoering van de maatregel de uitkomstvariabele is gemeten. Daarnaast is het nodig rekening te houden met alternatieve verklaringen voor een eventueel gevon-

den effect. Misschien wordt de verandering door iets anders veroorzaakt dan de ingezette maatregel. Om deze reden wordt vaak gebruikgemaakt van een controle groep (bij voorkeur meer groepen). Deze controlegroep (het kan gaan om een groep mensen, maar ook om woonbuurten) moet vergelijkbaar zijn met de experimentele groep, maar krijgt de desbetreffende maatregel niet opgelegd. Er wordt dan gesproken van een quasi-experimentele opzet. Wanneer bijvoorbeeld de leefbaarheid in de experimentele buurt sterker toeneemt dan in de controlebuurt, kan geconcludeerd worden dat de ingezette maatregel effectief is in die buurt. Naarmate er meer experimentele en controlebuurten in de evaluatie betrokken zijn en er bovendien rekening wordt gehouden met kenmerken van die buurten die de leefbaarheid mogelijk beïnvloeden, vindt een sterkere toetsing plaats van alternatieve verklaringen. Een opzet waarin groepen *at random* al dan niet een maatregel krijgen toegekend, vormt de beste manier om inzicht te krijgen in de effectiviteit van die maatregel. In de praktijk komt deze laatste onderzoeksopzet nauwelijks voor bij het evalueren van maatregelen gericht op situaties of gebieden.³ Niet alleen de interne validiteit is van belang voor de kwaliteit van effectevaluaties, maar ook de externe validiteit. Naarmate de bevindingen uit de evaluatie beter generaliseerbaar zijn naar andere situaties (gebieden, individuen, tijdstippen, enz.), is de externe validiteit hoger.

Hoe staat het met de validiteit van de in Nederland uitgevoerde effectevaluaties van herstructurering (zie voor een inhoudelijke beschrijving hoofdstuk 2)? Het meest opvallend is de geringe interne validiteit. Ons is geen enkele studie bekend waarin de experimentele buurten zijn vergeleken met overeenkomstige controlebuurten, en dit maakt het doen van uitspraken over de effectiviteit van de ingezette maatregelen nauwelijks mogelijk. In de meeste evaluaties heeft weliswaar een voor- en een nameting plaatsgevonden van de uitkomstmaten (Ouwehand en Davis 2004; Bolt en Torrance 2005; Kleinhans 2005), maar geen vergelijking met overeenkomstige controlebuurten. In enkele onderzoeken zijn nieuwe en oude bewoners met elkaar vergeleken (Van Beckhoven en Van Kempen 2002, 2005). Wat verder opvalt, is de beperkte externe validiteit van de meeste evaluaties. Zij zijn veelal gericht op enkele buurten binnen een stad en dat maakt het moeilijk de bevindingen te generaliseren. De studie van Ouwehand en Davis (2004) is in dit opzicht een uitzondering: zij hebben herstructureringbuurten bekeken in zes verschillende steden.

Wij beogen met ons quasi-experimenteel opgezette onderzoek – gebruikmakend van gegevens van alle stedelijke woonbuurten in de G30-gemeenten – een stap voorwaarts te zetten waar het de interne en externe validiteit betreft.

5.2 Naar een quasi-experimenteel onderzoeksdesign

Om inzicht te krijgen in de effectiviteit van herstructurering als beleidsmaatregel ter vergroting van de leefbaarheid en veiligheid, hebben we een quasi-experimenteel onderzoek opgezet. Ons streven is geweest de verschillende uitkomstmaten – leefbaarheid en veiligheid, maar ook bevolkingssamenstelling en sociale cohesie – in een buurt zowel voor als na de interventie vast te stellen en de uitkomstmaten te ver-

gelijken met die in (overeenkomstige) buurten waar de interventie herstructurering niet heeft plaatsgevonden.

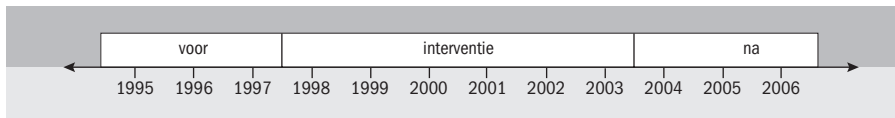
5.2.1 Voor, tijdens en na de interventie

Een cruciaal aspect in het opzetten van het quasi-experiment is het vaststellen van de interventieperiode en (dus) het moment van de voor- en nameting. Een combinatie van overwegingen hebben bij de gemaakte keuzen een rol gespeeld. De vraag, wanneer de interventie plaatsvond, is lastig te beantwoorden omdat buurten die participeren in de stedelijke vernieuwing, vaak ook al aan voorgaande vernieuwingsprogramma's meededen (Kullberg et al. 2004: 526-529). Bovendien geschieden de aanpassingen vaak over een lange periode en zijn allerlei aanpassingen die in het kader van de herstructurering zijn gestart, nog steeds in volle gang. Er is dus niet een duidelijk begin- en eindpunt van de interventie. Bovendien gaan ingrepen in de woningvoorraad vaak samen met aanpassingen van de publieke ruimte en van voorzieningen, en met een scala aan sociale initiatieven (Kullberg 2006b: 375-376). Dit betekent dat we de interventie die in dit hoofdstuk centraal staat, niet volledig kunnen isoleren van eerder in gang gezette en andere interventies.

We hebben ervoor gekozen ons te concentreren op de aanpassingen in de woningvoorraad uitgevoerd in de periode 1998-2003. Deze periode van zes jaar is voldoende lang om een substantiële ingreep te laten plaatsvinden. Tegelijkertijd biedt deze periode de mogelijkheid gegevens over eerdere jaren die we tot onze beschikking hebben, te gebruiken als voormeting en zijn er na de interventie nog voldoende jaren voor een nameting. Met name voor het vaststellen van sociale effecten zou de ingreep bij voorkeur al enige tijd moeten zijn 'afgerond'. In figuur 5.1 is deze onderzoeksopzet schematisch weergegeven.

Figuur 5.1

Schematische weergave van de onderzoeksopzet

5.2.2 Experimentele buurten

In de meeste van de 634 woonbuurten in de G30 hebben kleinere of grotere veranderingen plaatsgevonden in de woningvoorraad, zoals in hoofdstuk 4 is gebleken. In het kader van deze studie zijn we vooral geïnteresseerd in de buurten waar een fysieke ingreep van voldoende omvang is uitgevoerd én waar woningen zijn onttrokken en nieuwgebouwd. Wanneer zowel onttrekkingen als nieuwbouw van voldoende omvang in hetzelfde gebied hebben plaatsgevonden, veronderstellen we dat het daar om herstructurering gaat die (in ieder geval deels) is afgerond. We spreken van een substantiële ingreep wanneer het aantal onttrekkingen minimaal 3% van de

oorspronkelijke woningvoorraad (in 1998) betreft. Daarnaast moet de ingreep ook in absolute zin omvangrijk zijn: we stellen dat in de interventieperiode minimaal 100 woningen moeten zijn onttrokken én minimaal 100 woningen zijn nieuwgebouwd. Van alle 634 stedelijke woonbuurten voldoen er 70 aan deze criteria.⁴ Een lijst met de geselecteerde buurten is opgenomen in bijlage B, waar per buurt informatie beschikbaar is over de woningvoorraad (in 1998) en over het aantal en aandeel onttrekkingen en nieuwbouwwoningen.

De aanpassingen aan de woningvoorraad in de experimentele buurten verschillen in aard en omvang, onder meer afhankelijk van de doelstellingen die beoogd worden met de ingreep. In sommige buurten zal deze vooral het verbeteren van de kwaliteit van woningen ten doel hebben, maar in andere buurten zal de ingreep expliciet gericht zijn op het veranderen van de sociale samenstelling van de bevolking om concentratie van kansarmen tegen te gaan. Omdat we in eerste instantie geen onderscheid maken tussen de uiteenlopende herstructureringsmaatregelen, gebruiken we in het vervolg van dit hoofdstuk soms de term *algemene ingreep*. We willen echter ook afzonderlijk kijken naar de effecten van een *specifieke ingreep*, waarbij sociale huurwoningen worden onttrokken en koopwoningen nieuwgebouwd. De achterliggende gedachte van een dergelijke specifieke ingreep is veelal dat door nieuwe woningen in een andere prijsklasse te bouwen, oorspronkelijke bewoners worden gedwongen de buurt te verlaten en voor hen bewoners met andere sociale kenmerken ('kapitaal-krachtigen') terugkomen. We willen nagaan of in deze buurten – die qua ingreep dus redelijk homogeen zijn – de leefbaarheid en veiligheid sterker is verbeterd dan in de algemene groep experimentele buurten. We besteden daarom afzonderlijk aandacht aan buurten waar in de interventieperiode het aandeel sociale huurwoningen meer dan 3% is afgenomen en het aandeel koopwoningen meer dan 3% is toegenomen. Van de 70 geselecteerde experimentele buurten voldoen er 30 aan deze additionele criteria.

Hoe kunnen de experimentele buurten worden getypeerd naar hun fysieke en sociale kenmerken in de periode vlak voor de fysieke ingreep? We mogen verwachten dat zij verschillen van de andere woonbuurten in de G30-gemeenten: er moet immers een reden zijn om in een buurt de woningvoorraad via sloop en nieuwbouw aan te passen. Tabel 5.1 laat dit inderdaad zien. De woningvoorraad van de experimentele buurten wordt gekenmerkt door een relatief hoog percentage huur- en meergezinswoningen; ook staan er meer vooroorlogse en vroegnaoorlogse (tot en met 1970) woningen dan in de andere stedelijke woonbuurten.

De sociale structuur is eveneens verschillend. In de experimentele buurten wonen relatief veel huishoudens met een laag inkomen en veel niet-westerse allochtonen; het aandeel ouderen is iets lager dan gemiddeld. Verder is – zoals verwacht kan worden – de criminaliteit (geweld en diefstal) en verloedering er aanzienlijk hoger dan in de andere stedelijke woonbuurten. Ook zien we dat de experimentele buurten dichter bevolkt zijn en dat de ruimtelijke indeling verschilt (meer woongebied en detailhandel/horeca en minder sociaal-culturele voorzieningen en park/plantsoen/bos).

In de 30 experimentele buurten waar vooral sociale huurwoningen zijn onttrokken en koopwoningen nieuwgebouwd, zien we dat het aandeel huurwoningen voor

de ingreep nog iets hoger is dan in de andere experimentele buurten. Ook het aandeel vroegnaoorlogse woningen is er relatief hoog, evenals het aandeel niet-westerse allochtonen.

Tabel 5.1

Gemiddelde scores op diverse kenmerken in de twee groepen experimentele buurten en de andere stedelijke woonbuurten vóór de fysieke ingreep

	experimentele buurten		andere buurten
	algemene ingreep (N=70)	specifieke ingreep (N=30)	(N=562)
woningvoorraad			
% huurwoningen (1995-1997)	74,8	76,6	59,1
% meergezinswoningen (1995-1997)	64,6	61,1	44,0
% bouwjaar < 1945 (1995-1997)	39,4	32,0	30,5
% bouwjaar 1945 - 1970 (1995-1997)	34,0	38,2	30,0
sociale structuur			
% hh met laag inkomen (1998)	25,4	26,7	16,4
% 15-19-jarigen (1998)	5,5	5,9	5,5
% ≥ 65 jaar (1998)	13,4	13,7	14,6
% niet-westerse allochtonen (1998)	29,1	32,6	12,2
leefbaarheid en veiligheid (schaalscore 0-100)			
gewelddiscriminaliteit (1995-1997)	12,4	12,8	6,1
diefstalcriminaliteit (1995-1997)	40,4	40,2	29,8
verloedering (1995-1997)	42,2	40,8	32,8
overige kenmerken			
aantal bewoners (1998)	10.041	9.683	7.598
adressendichtheid (1995-1997)	4.025	3.262	2.518
% woongebied (1996)	56,5	49,7	44,2
% detailhandel en horeca (1996)	2,6	1,6	1,9
% sociaal-culturele voorzieningen (1996)	3,0	3,0	3,7
% park en plantsoen (1996)	5,5	7,1	5,9
% bos (1996)	0,7	1,0	3,4

Bron: CBS (RIO'98, PCR'95 en '97); BZK/Justitie (PMB'95 en '97); VROM (VOIS'06); ABF (ABF-monitor'98)
SCP-bewerking

5.2.3 Controlebuurten

Met welke buurten kunnen we de experimentele buurten het beste vergelijken? Zoals eerder opgemerkt, is het belangrijk te vergelijken met buurten die overeenkomstige kenmerken hebben, maar waar geen fysieke ingreep heeft plaatsgevonden. Het is dus geen goed idee is om de experimentele buurten te vergelijken met alle andere stedelijke woonbuurten in de G30-gemeenten. Deze komen niet allemaal overeen qua fysieke en sociale structuur en ook niet qua leefbaarheid en veiligheid, zoals we hierna laten zien.

Een voor de hand liggende alternatieve manier is elke experimentele buurt te koppelen aan een vergelijkbare controlebuurt. Bij traditionele matching worden experimentele buurten en controlebuurten gekoppeld op basis van afzonderlijke kenmerken: een experimentele buurt met een hoog percentage huurwoningen wordt bijvoorbeeld gekoppeld aan een buurt met eveneens een hoog percentage huurwoningen, maar waar niet is ingegrepen. Deze manier van matchen heeft twee nadelen. In de eerste plaats: hoe meer kenmerken gebruikt worden om te matchen, hoe kleiner de kans op het vinden van een match. In de tweede plaats – en dat geldt in sterke mate in dit onderzoek – vinden fysieke ingrepen plaats in buurten met specifieke kenmerken, zoals een eenzijdige woningvoorraad, een concentratie van bewoners met een laag inkomen, problemen met de leefbaarheid. Het vinden van buurten die in al deze kenmerken exact gelijk zijn aan de experimentele buurten zonder dat er is ingegrepen, is dan ook een lastige, zo niet onmogelijke, opgave.

De omstandigheid dat de experimentele groep bij voorbaat al verschilt van de controlegroep is niet uniek voor dit onderzoek en komt regelmatig voor. Als oplossing van dit probleem is begin jaren tachtig van de vorige eeuw een methode ontwikkeld waarmee een controlegroep kan worden geselecteerd die bij benadering vergelijkbaar is met de experimentele groep (Rosenbaum en Rubin 1983, 1985; zie ook Rosenbaum 2002). Deze methode, genaamd *propensity score matching* (PSM), werd in eerste instantie vooral in het arbeidsmarktonderzoek toegepast, recentelijk ook binnen andere disciplines, bijvoorbeeld in onderzoek naar sociale processen op buurtniveau (Greenbaum en Tita 2004; Harding 2003). In dit onderzoek hebben we eveneens gebruikgemaakt van de PSM-aanpak.

Bij PSM worden problemen van traditionele matching vermeden door alle kenmerken waarop wordt gematcht, samen te voegen in een *propensity score*. De matching op basis van die score is dan per koppel mogelijk niet perfect, maar de combinatie van kenmerken die in de experimentele buurten zichtbaar is, wordt ook waargenomen in de controlebuurten. De eerste stap is voor alle buurten een *propensity score* te berekenen; dit kan door een logistisch regressiemodel te schatten. De afhankelijke variabele heeft de waarde 0 als er geen fysieke ingreep heeft plaatsgevonden, en de waarde 1 als dat wel het geval is. De onafhankelijke variabelen in het model zijn metingen waarvan verondersteld wordt dat zij invloed hebben zowel op de kans dat in een buurt een interventie (*treatment*) plaatsvindt als op de leefbaarheid en veiligheid (*outcome*) vóórdat de interventie plaatsvindt.⁵ We houden in ons model in ieder geval rekening met kenmerken die beleidsmatig een rol spelen bij herstructurering,

zoals een eenzijdige woningvoorraad en een concentratie van huishoudens met lage inkomens, maar ook met minder formele criteria zoals criminaliteit en verloedering. De precieze selectie van variabelen is te zien in tabel E.1, waar ook de resultaten van de logistische regressieanalyses zijn weergegeven.⁶

Voor elke buurt is op basis van het geschatte model vervolgens de kans berekend dat daar een fysieke ingreep plaatsvindt (de *propensity score*). Belangrijke voorspellers van substantiële aanpassingen aan de woningvoorraad zijn – zoals tabel E.1 laat zien – een eenzijdige woningvoorraad en een concentratie van huishoudens met lage inkomens. Naarmate in buurten het aandeel huishoudens met een laag inkomen hoger is en er relatief veel vooroorlogse en vroegnaoorlogse woningen staan, is de kans op een algemene fysieke ingreep groter. Opvallend is dat de eenzijdige woningvoorraad geen significante voorspeller is voor een specifieke ingreep. Naast het aandeel huishoudens met een laag inkomen, speelt dan wel het percentage niet-westerse allochtonen een belangrijke rol. Verder zien we dat het aantal bewoners en de omgevingsadressendichtheid belangrijke voorspellers zijn: des te groter het aantal bewoners, des te groter de kans op een ingreep, maar hoe dichterbevolkt, hoe kleiner de kans op een ingreep.

Op grond van de *propensity scores* kunnen de experimentele buurten worden gekoppeld aan geschikte controlebuurten. Deze koppeling kan op uiteenlopende manieren plaatsvinden (zie bv. Rosenbaum 2002).⁷ We hebben gekozen voor een combinatie van methoden. Deels hebben we gekozen voor een exacte match door een experimentele buurt altijd te koppelen aan een controlebuurt die in dezelfde gemeente ligt. We denken dat experimentele buurten beter vergelijkbaar zijn met controlebuurten in dezelfde gemeente dan met die in andere gemeenten, omdat we daarmee in zekere zin controleren voor het lokale beleid dat in een gemeente wordt gevoerd.⁸ Binnen de gemeente hebben we geprobeerd aan elke experimentele buurt een controlebuurt te koppelen, die een *propensity score* heeft die het dichtst in de buurt komt en maximaal 0,05 afwijkt. Op deze wijze konden we van de 70 experimentele buurten waar een algemene ingreep plaatsvond, er 52 matches (en 18 dus niet). Van de 30 experimentele buurten waar een specifieke ingreep plaatsvond, waren dat er 24 (en 6 dus niet).

5.2.4 Kwaliteit van de matching

De kwaliteit van de matching kunnen we op verschillende aspecten beoordelen. In de eerste plaats zijn we nagegaan in hoeverre de experimentele buurten waarvoor onmogelijk een vergelijkbare controlebuurt te vinden is binnen dezelfde gemeente, afwijken van de experimentele buurten waarvoor dat wel mogelijk is. De eerstgenoemde buurten worden gekenmerkt door een relatief hoog aandeel huurwoningen en vroegnaoorlogse woningen. Ook is het aandeel huishoudens met een laag inkomen en het aandeel niet-westerse allochtonen er aanzienlijk hoger dan in de experimentele buurten die we wel konden koppelen, en is de sociale veiligheid er veel geringer (zie de voormetingen in tabel 5.3 en 5.4). Dat de experimentele buurten die we niet kunnen koppelen, een uitzonderlijke positie innemen, zien we ook terug in de relatief hoge *propensity scores*. Onderzoeksmatig kan deze ‘selectieve uitval’ van

experimentele buurten als een probleem worden gezien: het betekent immers dat de bevindingen betrekking hebben op relatief 'gunstige' buurten, en dat de buurten waar de grootste effecten kunnen worden verwacht, buiten beschouwing blijven. Beleidsmatig is het echter interessant om te zien dat er blijkbaar nauwelijks buurten zijn waar fysiek ingrijpen voor de hand ligt en toch niet heeft plaatsgevonden.

Een andere manier om de kwaliteit van de match te beoordelen, is te bezien hoe vergelijkbaar de gekoppelde experimentele en de controlebuurten zijn. Tabellen 5.3 en 5.4 geven hier uitsluitsel over.⁹ In het algemeen is het matchen behoorlijk gelukt. De voormetingen in de groep met een algemene ingreep komen goed overeen: soms scoren de experimentele buurten iets hoger en soms de controlebuurten. In de groep met de specifieke ingreep komen de voormetingen nog beter overeen. De geringe afwijkingen zijn echter vrijwel steeds in het 'nadeel' van de experimentele buurten, waarvan de scores dan ongunstiger zijn. We kunnen al met al dus spreken van een goede match.

We concluderen dat de experimentele buurten en de controlebuurten voldoende overeenkomstig zijn om conclusies te trekken over de effectiviteit van de herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid, waarbij we uiteraard rekening dienen te houden met de geconstateerde 'selectieve uitval'. In het quasi-experiment gericht op de specifieke ingreep lijkt de kwaliteit van de match iets beter: het aandeel buurten dat we konden matchen is iets groter en de verschillen tussen de gekoppelde experimentele buurten en de controlebuurten zijn iets geringer.

5.3 Aard en omvang van de herstructurering

Wat hebben er voor aanpassingen aan de woningvoorraad plaatsgevonden in de geselecteerde buurten? In de periode 1998-2003 zijn er in de 70 experimentele buurten gemiddeld 350 woningen aan de voorraad onttrokken en 291 woningen nieuwgebouwd. In de controlebuurten lagen de aantallen uiteraard aanzienlijk lager, maar ook daar hebben zich veranderingen voorgedaan: gemiddeld zijn er 108 woningen onttrokken en 128 nieuwgebouwd. De verschillen in de aard en omvang van de aanpassingen zijn echter groot. Ook zijn er aanzienlijke verschillen tussen de 18 experimentele buurten die geen onderdeel uitmaken van het quasi-experiment, en de 52 experimentele buurten die dat wel doen (zie tabel 5.2). Het absolute aantal onttrekkingen in de eerstgenoemde is gemiddeld 441 (minimum is 144 en maximum 994), terwijl dit in de andere buurten 318 (minimum is 101 en maximum 921) is. Gerelateerd aan de woningvoorraad (van 1998) hebben we het dan over 7,8%, respectievelijk 7,5% onttrekkingen.

Tabel 5.2

Gemiddelde omvang van de herstructureringsmaatregel (in absolute aantallen woningen)

	algemene ingreep (N=70)			specifieke ingreep (N=30)		
	niet te koppelen experimentele buurten (N=18)	gekoppelde experimentele buurten (N=52)	controle-buurten (N=52)	niet te koppelen experimentele buurten (N=6)	gekoppelde experimentele buurten (N=24)	controle-buurten (N=24)
onttrekkingen						
totaal	441	318	108	579	355	90
koopsector	39	20	18	28	11	10
sociale huursector	297	231	74	451	288	55
particuliere huursector	105	68	25	100	56	25
bouwjaar 1944 of eerder	290	153	59	343	148	71
bouwjaar 1945-1970	121	135	47	151	209	17
bouwjaar 1971-1990	29	29	1	85	27	0
eengezinswoningen	51	58	8	85	61	11
meergezinswoningen	390	260	100	494	294	78
≤ 3 kamers	283	196	75	361	215	57
4 kamers	113	90	26	151	108	23
≥ 5 kamers	45	32	7	68	33	10
nieuwbouw						
totaal	274	297	128	301	371	140
koopsector	138	173	97	186	225	94
sociale huursector	103	78	23	88	77	27
particuliere huursector	33	46	8	28	69	20
eengezinswoningen	91	88	50	129	112	48
meergezinswoningen	183	208	78	172	259	93
≤ 3 kamers	108	137	62	112	159	65
4 kamers	148	136	57	171	179	68
≥ 5 kamers	18	25	10	18	32	8

Bron: VROM (VOIS'06) SCP-bewerking

Ongeveer twee derde deel van de onttrekkingen betreft sociale huurwoningen en ruim een vijfde particuliere huurwoningen. Ruim 80% van alle onttrekkingen betreft meergezinswoningen. De eigendomsverhouding en het type van de onttrokken woningen verschillen niet zoveel tussen de beide soorten experimentele buurten, maar we zien wel verschillen in de periode waarin de onttrokken woningen zijn gebouwd. De onttrekkingen in de experimentele buurten die geen onderdeel uitmaken van het quasi-experiment, betreffen grotendeels vooroorlogse bouw (66%), terwijl in de andere experimentele buurten – naast vooroorlogse (48%) – ook vroeg-

naoorlogse woningen vaak zijn onttrokken (42%). Onttrekkingen in de controlebuurten zijn gemiddeld voor driekwart vooroorlogs.

In de experimentele buurten die geen onderdeel uitmaken van het quasi-experiment, zijn gemiddeld 274 woningen (minimum 126 en maximum 547) nieuwgebouwd; in de andere experimentele buurten zijn dat er 297 (minimum 102 en maximum 1019) is. Er zijn vooral koopwoningen nieuwgebouwd (ruim 50%). In de experimentele buurten zijn relatief veel particuliere huurwoningen gekomen: 12% à 15% (in de controlebuurten 6%). Hoewel ongeveer twee derde van de nieuwbouwwoningen meergezinswoningen zijn, is dit aandeel veel lager dan bij de onttrokken woningen. De nieuwbouw in de experimentele buurten betreffen relatief vaak woningen met vier of meer kamers (55%-60%); in de andere experimentele buurten en de controlebuurten zijn relatief vaak driekamerwoningen (of kleiner) gebouwd.

5.4 Effecten van herstructurering

Op basis van ons quasi-experiment kunnen we uitspraken doen over de doeltreffendheid van herstructurering: we vergelijken de experimentele buurten en de controlebuurten op (1) bevolkingssamenstelling, (2) sociale cohesie, en (3) leefbaarheid en veiligheid. Door de opzet van het quasi-experiment kunnen we in principe de nametingen van de experimentele buurten en de controlebuurten direct met elkaar vergelijken. Wanneer in de experimentele buurten de uitkomstmaten gunstiger zijn dan in de controlebuurten, mogen we concluderen dat dit het gevolg is van de herstructureringsmaatregel. We hebben ook de verandering in de experimentele buurten en de verandering in de controlebuurten met elkaar vergeleken (*Difference in Difference – DiD*). We doen dit omdat – zoals we in paragraaf 5.2.4 hebben laten zien – de voormetingen van de beide typen buurten niet altijd volledig aan elkaar gelijk zijn. De resultaten zijn weergegeven in de tabellen 5.3 en 5.4, waar beide effectmaten van herstructurering in de laatste twee kolommen te vinden zijn.

Omdat we te maken hebben met een relatief klein aantal buurten, kunnen we niet goed uit de voeten met toetsen voor statistische significantie: de effecten moeten wel heel groot zijn, willen deze ook statistisch significant zijn. Daarnaast is de vraag in hoeverre we met steekproeffouten te maken hebben. Ons onderzoek is gebaseerd op de volledige populatie van stedelijke woonbuurten. De verschillen die we vinden, zouden daarom geïnterpreteerd kunnen worden als werkelijke (zij het geringe) verschillen, ook al zijn zij soms gebaseerd op enquêtegegevens.

Algemene ontwikkelingen

Voordat we ingaan op de effecten van herstructurering, bespreken we kort de algemene ontwikkelingen sinds 1998 (zie tabellen 5.3, 5.4 en E.4). Allereerst zien we dat de sociale samenstelling van de bevolking in de 30 grote steden is veranderd: het aandeel huishoudens met een laag inkomen is afgenomen en het aandeel niet-westerse allochtonen is toegenomen. Verder zien we dat tussen 1995-1997 en 2005-2006 een substantiële daling van geweld en bedreiging en van diefstal heeft plaatsgevonden,

en ook dat de verloedering flink is afgenomen. De gevoelens van onveiligheid zijn in deze periode eveneens behoorlijk verbeterd: het percentage bewoners dat zich wel eens onveilig voelt, is verminderd.¹⁰ De tevredenheid van de bewoners met hun woonomgeving is nauwelijks veranderd, terwijl de sociale cohesie licht is toegenomen.

Effecten van een algemene en specifieke ingreep

Uit de tabellen 5.3 en 5.4 zien we dat de bevolkingssamenstelling is veranderd in de experimentele en de controlebuurten. In de experimentele buurten met een algemene ingreep is het aandeel huishoudens met een laag inkomen gedaald (met een derde) van 24% naar 16%. In de experimentele buurten is deze daling even sterk als in de controlebuurten: we kunnen deze dus niet toeschrijven aan de herstructurering. In buurten met een specifieke ingreep waarbij sociale huurwoningen zijn onttrokken en koopwoningen zijn nieuwgebouwd, is het aandeel huishoudens met een laag inkomen in de experimentele buurten wel sterker gedaald (34%) dan in de controlebuurten (25%). We kunnen concluderen dat hier sprake is van een effect van herstructurering. In tegenstelling tot de andere uitkomstmaten heeft deze nameting betrekking op het jaar 2002; het zijn echter de meest recente inkomensgegevens die op postcodeniveau beschikbaar zijn. Het aandeel niet-westerse allochtonen is in de experimentele buurten tussen 1998 en 2005 minder toegenomen (18%) dan in de controlebuurten (25%). Of er een algemene of een specifieke ingreep heeft plaatsgevonden, is daarbij niet relevant. Ook hierbij zien we dus effecten van herstructurering. Geen effecten zijn zichtbaar op het aandeel jongeren en het aandeel ouderen.

De vraag is of er ook effecten van herstructurering zijn op de leefbaarheid en veiligheid. Zowel in de experimentele buurten waar een algemene ingreep heeft plaatsgevonden als in de controlebuurten zien we een afname van de sociale onveiligheid. De vermindering van geweld en bedreiging (40%) en van verloedering (20%) is in de experimentele buurten sterker dan in de controlebuurten (35% resp. 17%). De afname van diefstal valt in de experimentele buurten (45%) iets lager uit dan in de controlebuurten (48%), terwijl de afname van de onveiligheidsbeleving gelijk is in beide typen buurten (19%). Verder zien we dat de sociale cohesie iets is toegenomen: bijna 6% in de experimentele buurten en 3,5% in de controlebuurten. De tevredenheid van bewoners met hun woonomgeving is in de experimentele buurten licht gedaald (1%) en in de controlebuurten licht toegenomen (2%).

De bevindingen van het quasi-experiment waarbij in de experimentele buurten een specifieke ingreep plaatsvond, komen in grote lijnen overeen met die gerapporteerd over de algemene ingreep. De verschillen tussen de experimentele buurten en de controlebuurten liggen veelal in dezelfde orde van grootte als bij de algemene ingreep. Soms zijn de verschillen echter tegengesteld. De diefstalcriminaliteit is in de experimentele buurten met een specifieke ingreep iets sterker afgenomen (48%) dan in de controlebuurten (44%); de tevredenheid van bewoners met hun woonomgeving is gelijk gebleven in de experimentele buurten en is afgenomen in de controlebuurten (3%). Ook hier zien we dat de sociale cohesie licht is toegenomen: in de experimentele buurten met 3% en in de controlebuurten met ruim 5%.

Al met al kunnen we concluderen dat er duidelijke effecten van herstructurering zijn op de sociale samenstelling van de bevolking. De verschillen in de ontwikkeling van de leefbaarheid en veiligheid tussen de experimentele buurten en de controlebuurten zijn echter gering. Wel zien we iets vaker positieve effecten van herstructurering dan negatieve of geen effecten. De sterke toename in leefbaarheid en veiligheid in de experimentele buurten kan dus hoogstens in beperkte mate worden toegeschreven aan herstructurering. De verwachting dat we sterkere effecten van herstructurering zouden vinden in buurten waar een specifieke ingreep heeft plaatsgevonden dan bij een algemene ingreep kan niet worden bevestigd.

Voor de buurten die buiten beschouwing zijn gebleven in het quasi-experiment (omdat geen vergelijkbare controlebuurt kon worden gevonden) kunnen we opmaken dat de leefbaarheid en veiligheid in absolute zin veelal sterker zijn verbeterd dan in de andere experimentele buurten. In de niet gekoppelde experimentele buurten waar een algemene ingreep heeft plaatsgevonden zien we dat deze veranderingen in relatieve zin ongeveer even groot zijn als in de experimentele buurten die wel konden worden gekoppeld. Niet gekoppelde experimentele buurten met een specifieke ingreep zijn vaak ook relatief sterker verbeterd dan de wel gekoppelde experimentele buurten.

Extra quasi-experimenten

Omdat we ons ervan bewust zijn dat de criteria voor de bepaling of er wel of geen ingreep heeft plaatsgevonden, in zekere zin willekeurig zijn, hebben we een extra quasi-experiment uitgewerkt. In controlebuurten hebben soms ook behoorlijke veranderingen in de woningvoorraad plaatsgehad, maar deze zijn onvoldoende om door ons als een substantiële ingreep te worden gezien. Het dichotoom indelen van alle stedelijke woonbuurten, leidt er dan toe dat het verschil tussen de experimentele en de controlebuurten niet altijd zo groot is als wel wenselijk zou zijn. We hebben daarom een quasi-experiment uitgevoerd waarbij we als eis aan de controlebuurten hebben gesteld dat er in de interventieperiode minder dan 100 woningen zijn onttrokken én minder dan 100 woningen nieuwgebouwd (een soort 'niet-ingreep criterium'). De resultaten daarvan zijn in tabel E.2 weergegeven. We kunnen uit deze tabel afleiden dat de kwaliteit van dit quasi-experiment aanzienlijk geringer is dan van het hiervoor gepresenteerde. Dit kunnen we concluderen omdat we slechts voor 19 experimentele buurten een vergelijkbare controlebuurt konden vinden (en voor 51 niet). Wanneer we dus de verschillen in de omvang van de fysieke ingreep opzettelijk groter maken tussen de experimentele en de controlebuurten, gaat dit ten koste van de kwaliteit van de match. Het resulteert echter wel in grotere verschillen tussen de experimentele buurten en de controlebuurten in leefbaarheid en veiligheid dan de hiervoor gepresenteerde over een algemene ingreep.

Tabel 5.3

Woningvoorraad, bevolkingssamenstelling, sociale cohesie, en leefbaarheid en veiligheid voor en na herstructurering in 1998-2003 (algemene ingreep)

	niet te koppelen experimentele buurten (N = 18)		gekoppelde experimentele buurten (N = 52)		controlebuurten (N = 52)		effect herstructurering				
	voor	na	Δ	voor	na	Δ	na	Δ na			
woningvoorraad											
% huurwoningen	80,3	73,4	6,9	72,8	64,7	8,1	75,6	6,5	4,4	1,6	
% meergezinswoningen	70,5	68,9	1,6	63,0	62,5	0,5	66,1	0,2	3,4	0,3	
% bouwjaar < 1945	37,4	33,2	4,2	40,2	37,2	3,0	36,6	0,8	-1,4	2,2	
% bouwjaar 1945 - 1970	38,0	35,3	2,7	32,6	29,1	3,5	35,9	1,9	4,9	1,6	
bevolkingssamenstelling											
% hh met laag inkomen	30,8	22,2	8,6	23,6	15,6	8,0	24,3	16,4	7,9	0,8	0,1
% 15-19-jarigen	6,0	6,6	-0,6	5,3	5,6	-0,3	5,3	5,5	-0,2	-0,1	-0,1
% 65 jaar en ouder	12,4	10,9	1,5	13,7	13,3	0,4	14,5	13,3	1,2	0	-0,8
% niet-westerse allochtonen	42,7	51,0	-8,3	24,4	28,8	-4,4	25,8	32,1	-6,3	3,3	1,9
sociale cohesie (schaalscore 0-100)											
sociale cohesie	53,2	55,5	2,3	55,8	59,0	3,2	54,3	56,2	1,9	2,8	-1,3
leefbaarheid en veiligheid (schaalscore 0-100)											
gewelddiscriminaliteit	15,3	9,2	6,1	11,4	6,8	4,6	10,9	7,1	3,8	0,3	0,8
diefstalcriminaliteit	46,9	20,7	26,2	38,1	20,9	17,2	39,7	20,7	19,0	-0,2	-1,8
verloedering	43,6	34,7	8,9	41,7	33,2	8,5	41,5	34,5	7,0	1,3	1,5
% voelt zich wel eens onveilig	45,9	36,1	9,8	41,0	33,3	7,7	40,6	32,9	7,7	-0,4	0
% tevreden met woonomgeving	65,2	65,2	0	75,0	74,2	-0,8	71,5	72,8	1,3	-1,4	-2,1

Leeswijzer: wanneer verschillen positief zijn bij de indicatoren van sociale cohesie en van leefbaarheid en veiligheid, duidt dat op een verbetering of een positief effect van herstructurering.

Bron: CBS (RIO'98 en '02, PCR'95 en '97); BZK/Justitie (PMB'95, '97 en '05, BMP'06); ABF (ABF-monitoren'98 en '06); VROM (WBO'98, WoON'06) SCP-bewerking

Tabel 5.4

Woningvoorraad, bevolkingssamenstelling, sociale cohesie, en leefbaarheid en veiligheid voor en na herstructurering in 1998-2003 (specifieke ingreep)

	niet te koppelen experimentele buurten (N = 6)		gekoppelde experimentele buurten (N = 24)		controlebuurten (N = 24)		effect herstructurering		
	voor	na	Δ	voor	na	voor	na	Δ na	DID
woningvoorraad									
% huurwoningen	81,1	71,8	9,3	75,4	65,6	74,6	67,7	6,9	2,1
% meergezinswoningen	68,2	66,8	1,4	59,3	57,9	58,9	58,5	0,4	0,6
% bouwjaar < 1945	38,8	34,2	4,6	30,3	27,4	29,6	27,9	1,7	0,5
% bouwjaar 1945 - 1970	21,7	19,2	2,5	42,3	36,9	41,0	40,0	1,0	3,1
bevolkingssamenstelling									
% hh met laag inkomen	33,0	22,1	10,9	25,2	16,7	23,0	17,2	5,8	0,5
% 15-19-jarigen	6,7	7,1	-0,4	5,7	6,0	5,6	6,2	-0,6	0,2
% 65 jaar en ouder	10,0	10,7	-0,7	14,6	14,4	15,8	14,7	1,1	0,3
% niet-westerse allochtonen	51,0	56,6	-5,6	28,0	33,1	26,4	32,8	-6,4	-0,3
sociale cohesie (schaalscore 0-100)									
sociale cohesie	50,5	57,2	6,7	55,6	57,2	58,1	61,2	3,1	-4,0
leefbaarheid en veiligheid (schaalscore 0-100)									
gewelddiscriminaliteit	18,7	10,2	8,5	11,4	5,8	10,5	5,7	4,8	-0,1
diefstalcriminaliteit	48,2	14,9	33,3	38,2	19,9	35,6	20,1	15,5	0,2
verloedering	46,7	33,1	13,6	39,4	32,0	37,4	30,7	6,7	-1,3
% voelt zich wel eens onveilig	46,8	34,6	12,2	40,6	33,4	37,6	30,8	6,8	-2,6
% tevreden met woonomgeving	68,3	64,7	-3,6	71,4	71,5	75,9	73,3	-2,6	1,8

Leeswijzer: wanneer verschillen positief zijn bij de indicatoren van sociale cohesie en van leefbaarheid en veiligheid, duidt dat op een verbetering of een positief effect van herstructurering.

Bron: CBS (RIO'98 en '02, PCR'95 en '97); BZK/Justitie (PMB'95, '97 en '05, BMP'06); ABF (ABF-monitoren'98 en '06); VROM (WBO'98, WoON'06) SCP-berekening

Ook hebben we een extra quasi-experiment uitgevoerd, waarin de eis dat een controlebuurt in dezelfde gemeente moet liggen als de experimentele buurt, is losgelaten. De resultaten hiervan zijn weergegeven in tabel E.3. We zien dat de kwaliteit van deze match zeer goed is. Het aandeel experimentele buurten dat we kunnen matchen, is hoog (64 van de 70) en de kenmerken van de woningvoorraad en de bevolkingssamenstelling komen vrijwel overeen tussen de gekoppelde experimentele buurten en de controlebuurten. De resultaten van dit extra quasi-experiment ondersteunen in grote lijnen de resultaten van het algemene quasi-experiment.

5.5 Tot slot

We hebben in dit hoofdstuk op basis van een quasi-experimentele opzet de effectiviteit van herstructurering voor de verbetering van de leefbaarheid en veiligheid in buurten onderzocht. Dit leidt tot drie belangrijke bevindingen.

In de eerste plaats blijkt uit ons onderzoek dat een deel (20% - 25%) van de herstructurering plaatsvindt in buurten die in zekere zin uniek zijn. Deze aparte positie blijkt uit de onmogelijkheid om voor een deel van de experimentele buurten een overeenkomstige controlebuurt te vinden. Het gaat hier om buurten met een relatief hoog aandeel huurwoningen en vroegnaoorlogse woningen. Ook het aandeel huishoudens met een laag inkomen en het aandeel niet-westerse allochtonen is er aanzienlijk hoger dan in de experimentele buurten die we wel konden koppelen. Verder is de leefbaarheid en veiligheid in deze buurten relatief gering. Beleidsmatig is deze bevinding interessant omdat er blijkbaar nauwelijks probleemwijken zijn waar niet fysiek wordt ingegrepen en waar dat wel voor de hand ligt. Ons onderzoek laat zien dat ook in deze buurten de leefbaarheid en veiligheid er in sommige opzichten aanzienlijk op vooruit is gegaan na de interventie.

In de tweede plaats zien we dat via herstructurering de samenstelling van de bevolking kan worden beïnvloed. In buurten waar fysiek is ingegrepen is het aandeel niet-westerse allochtonen minder toegenomen dan in de controlebuurten. We kunnen dit dus toeschrijven aan herstructurering. In buurten waar een specifieke ingreep heeft plaatsgevonden (sociale huurwoningen vervangen door koopwoningen) zien we bovendien dat het aantal huishoudens met een laag inkomen is verminderd. Herstructurering expliciet gericht op het veranderen van de sociale samenstelling van de bevolking om concentratie van kansarmen tegen te gaan, is blijkbaar effectief. In buurten waar een algemene ingreep plaatsvond en waar de doelstellingen gevarieerder zijn, zien we dit effect niet.

In de derde plaats zijn er aanwijzingen dat herstructurering een geringe positieve bijdrage heeft geleverd aan de leefbaarheid en veiligheid. We moeten deze bevindingen echter met enige voorzichtigheid interpreteren. De verschillen tussen de experimentele buurten en de controlebuurten zijn namelijk gering. In alle onderzochte buurten heeft een substantiële daling van geweld en bedreiging, en van diefstal plaatsgevonden en ook de verloedering is flink afgenomen. De gevoelens van onveiligheid zijn eveneens behoorlijk verbeterd. Over de hele linie blijkt in de

experimentele buurten de objectieve veiligheid iets meer te zijn verbeterd dan in de (vergelijkbare) controlebuurten. De toename van de subjectieve veiligheid verschilt echter niet tussen de experimentele en de controlebuurten. Ook de veranderingen in sociale cohesie lijken niet te kunnen worden toegeschreven aan herstructurering. De tevredenheid van bewoners met hun woonomgeving is nauwelijks aan veranderingen onderhevig. Positieve effecten van herstructurering zijn dus vooral zichtbaar bij criminaliteit en verloedering. Het is natuurlijk de vraag hoe de verschillende indicatoren van leefbaarheid en veiligheid zich op de lange(re) termijn gaan ontwikkelen. Herstructurering is een langlopend proces en na de afronding is er enige tijd nodig voor de buurt weer tot rust komt en er zich een evenwicht herstelt. In ons onderzoek was de herstructurering zeker niet altijd afgerond. Dat betekent dat de effecten op de lange(re) termijn mogelijk anders zijn.

Noten

- 1 Andere relevante criteria zijn de descriptieve validiteit, statistische validiteit en de begripsvaliditeit. Zo is een adequate verslaglegging van de uitgevoerde evaluatie uitermate belangrijk (descriptieve validiteit). Dit betekent dat duidelijk en volledig een beschrijving moet worden gegeven van onder meer het gebruikte onderzoeksdesign, de steekproefgrootte, de metingen van de afhankelijke en onafhankelijke variabelen, de onderzoeksperiode en de effectgrootte, alsmede een beschrijving van de maatregel en de uitvoering daarvan, en van de eventuele opdrachtgever van het onderzoek. Hoe uitgebreider en preciezer de verslaglegging, hoe beter de kwaliteit van de evaluatie kan worden beoordeeld.

Verder is de statistische validiteit relevant, waarbij de voornaamste vraag is of de maatregel en het beoogde effect daadwerkelijk gerelateerd zijn of dat de samenhang op toeval berust. De effectgrootte en de bijbehorende betrouwbaarheidsintervallen moeten daarom kunnen worden berekend. Ook significantietoetsen zijn van belang, maar omdat significante effecten zowel kunnen wijzen op kleine effecten in een grote steekproef als op grote effecten in een kleine steekproef, is het belang verhoudingsgewijs gering. Vooral te kleine steekproeven en veel heterogeniteit in de onderzoeksgroep maken het lastig effecten van maatregelen aan te tonen.

De mate waarin de meting van de begrippen een adequate afspiegeling vormt van de theoretische begrippen die ten grondslag liggen aan de maatregel en de uitkomsten, is een ander wezenlijk aspect dat de kwaliteit van de evaluatie beïnvloedt (begripsvaliditeit). Het gaat vooral om de betrouwbaarheid en de validiteit van de gegevens.

- 2 Om effectevaluaties op hun interne validiteit te beoordelen, kan gebruik worden gemaakt van de (*Maryland*) *Scientific Methods Scale* (SMS). Dit is een 5-puntsschaal die op een eenvoudige en heldere manier duidelijk maakt dat de methodologische kwaliteit verschilt tussen effectevaluaties (Farrington et al. 2002). Voor een toepassing hiervan zie: Wittebrood en Van Beem (2004).
- 3 Bij maatregelen die op individuele (potentiële) daders gericht zijn, komt deze experimentele onderzoeksopzet vaker voor (zie Sherman et al. 2002).
- 4 We hebben – via het ministerie van VROM – de lijst met experimentele buurten voorgelegd aan zogenoemde accountmanagers werkzaam bij VROM. Zij zijn goed op de hoogte van de lokale situatie van ‘hun’ steden en hebben de lijst voor hun eigen gebied beoordeeld. Naar aanleiding van hun opmerkingen hebben we de gegevens op bepaalde aspecten nader bekeken, maar dit heeft niet tot aanpassingen geleid. Wel hebben we het postcodegebied 7523 uit de analyses verwijderd. In dit Enschedese postcodegebied ligt Roombeek, waar op 13 mei 2000 een vuurwerkkramp plaatsvond en enkele honderden woningen zwaar beschadigd raakten of zelfs volledig verwoest. Hoewel dit postcodegebied voldoet aan onze criteria van een substantiële fysieke ingreep, hebben we besloten deze buurt niet mee te nemen omdat de oorzaak van de ingreep nogal afwijkt van die in andere buurten.
- 5 Welke variabelen dienen te worden opgenomen in de logistischeregressiemodellen is een aandachtspunt. Zo hebben Heckman et al. (1997) laten zien dat het weglaten van belangrijke variabelen serieuze consequenties heeft. Bryson et al. (2002: 24) betogen dat alleen variabelen moeten worden opgenomen die zowel de deelname aan de interventie als de uitkomstmaat beïnvloeden. Variabelen die noch van invloed zijn op de deelname aan de interventie noch op de uitkomstmaat, zijn irrelevant en hoeven dus niet in het model te worden opgenomen. Als een variabele alleen de deelname aan de interventie beïnvloedt, is het niet nodig voor verschillen tussen de experimentele groep en de controlegroep te controleren: de uitkomstmaat wordt er immers niet door beïnvloed. Als een variabele

alleen de uitkomstmaat beïnvloedt, is het ook niet nodig daarvoor te controleren, omdat er geen significante verschillen gevonden worden tussen de experimentele buurten en de controlebuurten. Alleen variabelen die zowel de deelname aan de interventie als de uitkomstmaat beïnvloeden, zullen significant verschillen tussen de experimentele buurten en de controlebuurten.

- 6 De analyses hebben betrekking op maximaal 632 woonbuurten. Van de 634 stedelijke woonbuurten viel er één af omdat informatie ontbrak over ten minste één indicator van de leefbaarheid en veiligheid in de buurt. Verder hadden we al eerder de Enschedese buurt Roombeek uit de analyses verwijderd (zie noot 4).
- 7 We noemen hier de drie meestvoorkomende. De eerste methode is die van de *nearest neighbor*: een experimentele buurt wordt gekoppeld aan een controlebuurt waarvan de *propensity score* het dichtst in de buurt komt. Hoewel niet noodzakelijk, kunnen controlebuurten op deze manier meerdere malen worden gekoppeld aan een experimentele buurt. Het nadeel van deze methode is dat de meest dichtbij zijnde controlebuurt soms toch een *propensity score* kan hebben die sterk afwijkt van die van de experimentele buurt, waardoor de match nogal slecht is. Andere methoden houden hier rekening mee. Bij *radius matching* moet de *propensity score* van een controlebuurt binnen een bepaalde range vallen om te kunnen worden gekoppeld aan een experimentele buurt. Deze range mag niet te groot zijn, omdat anders – net als bij *nearest neighbor matching* mogelijk is – de match van slechte kwaliteit is; de range mag ook niet te klein zijn omdat anders mogelijk geen controlebuurten beschikbaar zijn voor koppeling aan de experimentele buurten. De derde methode is *kernel matching*, waarmee alle experimentele buurten worden gematcht met alle controlebuurten die worden gewogen met een factor die omgekeerd evenredig is aan de afstand tussen de *propensity score* van de experimentele buurt en de controlebuurt.
- 8 We hebben de experimentele buurten ook gematcht zonder de eis dat de controlebuurt in dezelfde gemeente ligt (zie verder paragraaf 5.4).
- 9 We hebben ook de verdeling van de *propensity scores* vergeleken tussen de gekoppelde experimentele groep en de controlegroep. Voor beide experimenten geldt dat deze overeenkomen tussen de experimentele buurten en de controlebuurten (0,24 bij de algemene ingreep, resp. 0,18 bij de specifieke ingreep). Ook minimum, maximum, standaarddeviatie, kurtosis en skewness van de *propensity scores* verschillen nauwelijks tussen de gekoppelde experimentele buurten en de controlebuurten.
- 10 De vragen naar onveiligheidsbeleving in de eigen buurt worden pas sinds 2003 gesteld in de Politiemonitor Bevolking. We richten ons daarom op de algemene onveiligheidsbeleving.

6 Samenvatting en conclusies

De laatste tijd is er veel aandacht voor de wijk. Het creëren van een leefbare en veilige woonomgeving heeft als doelstelling aan belang gewonnen. Vooral in de grote steden maakt men zich hierover zorgen: stedelingen worden vaker met criminaliteit geconfronteerd en voelen zich in het algemeen minder veilig dan niet-stedelingen. In het grotestedenbeleid is er dan ook veel aandacht voor het vergroten van de objectieve en subjectieve veiligheid. In het veiligheidsprogramma *Naar een veiliger samenleving* van de ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en Justitie is het verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving een speerpunt, en in het stedelijke vernieuwingsbeleid van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) is het verbeteren van de leefbaarheid een van de prominente doelstellingen. Delen van het veiligheidsbeleid en het hele stedelijke vernieuwingsbeleid vormen afzonderlijke pijlers van het grotestedenbeleid. Met de installatie van een minister voor Wonen, Wijken en Integratie in het kabinet-Balкенende IV is begin 2007 een nieuwe impuls gegeven aan de wijkaanpak.

Inmiddels is er een grote variëteit aan initiatieven om een leefbare en veilige woonomgeving te creëren. Een van de maatregelen die hiervoor wordt ingezet, is het veranderen van de kwaliteit en samenstelling van de woningvoorraad door woningen te slopen en nieuwe woningen te bouwen. Dergelijke fysieke ingrepen vormen de kern van het herstructureringsbeleid. Verschillende doelstellingen liggen ten grondslag aan dit beleid, variërend van het verbeteren van de woningkwaliteit tot het vergroten van de sociale samenhang. Verwacht wordt dat daardoor ook de leefbaarheid en veiligheid zullen toenemen.

Het doel van dit onderzoek is (meer) zicht te krijgen op de mate waarin en de wijze waarop herstructurering van de woningvoorraad van invloed is op deze meer sociale doelstellingen. Twee onderzoeksvragen staan in deze publicatie centraal:

- In welke mate en op welke wijze hebben (1) fysieke kenmerken van de buurt, (2) sociale kenmerken van de buurt, en (3) individuele kenmerken van de buurtbewoners invloed op de mate waarin de bewoners hun woonomgeving als leefbaar en veilig beleven?
- In hoeverre is herstructurering van de woningvoorraad een effectief instrument om de leefbaarheid en veiligheid in een buurt te verbeteren?

Om deze vragen te beantwoorden hebben we uit diverse bronnen gegevens verzameld over buurten en hun bewoners in 30 grote steden over de periode 1995–2006. De gegevens zijn afkomstig uit registraties en uit enquêtes die onder de bewoners zijn gehouden.

Herstructurering voor vergroting van de leefbaarheid en veiligheid

In grote lijnen zijn er drie mechanismen denkbaar waardoor herstructurering de leefbaarheid en veiligheid in een buurt zou kunnen verbeteren. In de eerste plaats

kunnen door een andere stedenbouwkundige inrichting van de publieke ruimte (incl. aanpassingen aan de woningvoorraad) de gelegenheid voor ongewenste gedragingen en de kans op het ontstaan van gevoelens van onveiligheid worden teruggebracht. Slecht verlichte en verlaten plekken in buurten of voor iedereen toegankelijke centrale ruimten in flatgebouwen zijn typische voorbeelden van situaties die het mensen gemakkelijk maken ongewenst gedrag te vertonen.

Het tweede mechanisme is verandering in de bewonerspopulatie: door herstructurering verhuist een deel van de oorspronkelijke bewoners naar andere buurten en daar komen later nieuwe bewoners voor terug die vaak een gunstigere sociaaleconomische positie hebben. Door de sociale samenstelling van de bewonerspopulatie te veranderen, kan de leefbaarheid en veiligheid in de betrokken buurt worden beïnvloed.

Het derde mechanisme waarop herstructurering kan bijdragen aan vergroting van de leefbaarheid en veiligheid, berust op het denkbeeld dat kenmerken van de woonomgeving van invloed zijn op de sociale processen die zich in de buurt afspeelen, en daarmee op de wijze waarop bewoners denken en zich gedragen. Zo zou er in buurten met een concentratie van kansarmen een gebrek zijn aan positieve rolmodellen en zouden er mogelijk waarden en normen overheersen die tegengesteld zijn aan algemeen heersende ideeën in de rest van samenleving. De aanwezigheid van voldoende sociaal kapitaal en sociale contacten tussen bewoners gericht op het voorkomen van ongewenst gedrag, worden dan ook als essentiële voorwaarden gezien voor een leefbare en veilige buurt.

Onderzoeksvraag 1

Met de eerste onderzoeksvraag willen we vooral inzicht krijgen in de oorzaken van de verschillen in de leefbaarheid en veiligheid tussen buurten. Kunnen deze verschillen verklaard worden door verschillen in de samenstelling van de bewonerspopulaties of leveren fysieke en sociale kenmerken van de buurt ook een bijdrage? De onderzoeksvraag hebben we beantwoord door gegevens van één meetmoment te analyseren: voor 2002 beschikken we over een unieke set aan gegevens over de fysieke en sociale structuur van alle buurten en over de individuele beleving van de leefbaarheid en veiligheid van bewoners van die buurten.

Ons onderzoek laat zien dat van de verschillen in beleving die er zijn tussen de bewoners van verschillende buurten, een beperkt deel aan kenmerken van de buurt kan worden toegeschreven. Minder dan 15% van de totale variantie die bestaat voor de verschillende indicatoren van leefbaarheid en veiligheid, is toe te schrijven aan dergelijke kenmerken. De buurt als sociale context blijkt duidelijk van minder belang dan de individuele kenmerken van de bewoners. Hoewel buurten soms sterk uiteenlopen in leefbaarheid en veiligheid, zijn de verschillen grotendeels terug te voeren op verschillen in de individuele kenmerken van bewoners als sekse, leeftijd, opleiding en gezinssamenstelling. Dit betekent dat als herstructurering een doeltreffend beleidsinstrument is, dit vooral komt doordat de bewonerspopulatie (mede) daardoor verandert.

Onderzoeksvraag 2

De tweede vraag waar deze publicatie een antwoord op geeft, luidt: in welke mate is herstructurering van de woningvoorraad een effectief instrument voor de verbetering van de leefbaarheid en veiligheid van een buurt? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, hebben we een quasi-experimenteel onderzoek opgezet. We hebben gestreefd naar een opzet waarin we de verschillende uitkomstmaten – leefbaarheid en veiligheid, maar ook bevolkingssamenstelling en sociale cohesie – in een buurt zowel voor als na de beleidsinterventie vaststellen (experimentele buurten). Vervolgens vergelijken we de uitkomsten met die in (overeenkomstige) buurten waar de interventie niet heeft plaatsgevonden (controlebuurten). In 70 buurten (van alle 634 buurten) heeft een substantiële fysieke ingreep plaatsgevonden waarbij zowel woningen zijn onttrokken als nieuwgebouwd (algemene ingreep). In 30 van deze buurten was de ingreep duidelijk gericht op het veranderen van de sociale samenstelling van de bevolking waarbij sociale huurwoningen zijn vervangen door koopwoningen (specifieke ingreep).

Het zal duidelijk zijn dat we in dit quasi-experimentele onderzoek te maken hebben met een ‘natuurlijke setting’ (en niet met een laboratoriumexperiment): herstructurering heeft niet altijd een duidelijk begin- en eindpunt, en ingrepen in de woningvoorraad gaan tevens vaak samen met andere initiatieven om de leefbaarheid en veiligheid in de buurt te verbeteren. Het is hierdoor niet mogelijk om de effecten van herstructurering volledig te isoleren van die van andere interventies. We menen echter met de gekozen opzet een belangrijke stap voorwaarts te hebben gezet ten opzichte van eerder onderzoek op dit terrein.

Ons onderzoek leidt tot een aantal bevindingen, waarvan we de belangrijkste in deze samenvatting weergeven. In de eerste plaats blijkt uit ons onderzoek dat een deel (20% - 25%) van de herstructurering plaatsvindt in buurten die in zekere zin uniek zijn. Deze aparte positie blijkt uit de onmogelijkheid om voor dit deel van de experimentele buurten overeenkomstige controlebuurten te vinden. Het gaat hier om buurten met een relatief hoog aandeel huurwoningen en vroegnaoorlogse woningen. Ook het aandeel huishoudens met een laag inkomen en het aandeel niet-westerse allochtonen is er aanzienlijk hoger dan in de experimentele buurten die we wel konden koppelen. Verder is de leefbaarheid en veiligheid in deze buurten relatief gering. Beleidsmatig is deze bevinding interessant omdat er blijkbaar nauwelijks probleemwijken zijn waar niet fysiek wordt ingegrepen en waar dat wel voor de hand ligt. Ons onderzoek laat zien dat in deze buurten de leefbaarheid en veiligheid er in sommige opzichten aanzienlijk op vooruit is gegaan na de interventie.

In de tweede plaats zien we dat via herstructurering de samenstelling van de bevolking kan worden beïnvloed. In buurten waar fysiek is ingegrepen is het aandeel niet-westerse allochtonen minder toegenomen dan in de controlebuurten. We kunnen dit dus toeschrijven aan herstructurering. In buurten waar een specifieke ingreep heeft plaatsgevonden (sociale huurwoningen vervangen door koopwoningen) zien we bovendien dat het aantal huishoudens met een laag inkomen is verminderd. Herstructurering expliciet gericht op het veranderen van de sociale samenstelling van de bevolking om concentratie van kansarmen tegen te gaan, is

blijkbaar effectief. In buurten waar een algemene ingreep plaatsvond en waar de doelstellingen gevarieerder zijn, zien we dit effect niet.

In de derde plaats zijn er aanwijzingen dat herstructurering een geringe positieve bijdrage heeft geleverd aan de leefbaarheid en veiligheid. We moeten deze bevindingen echter met enige voorzichtigheid interpreteren. De verschillen tussen de experimentele buurten en de controlebuurten zijn namelijk gering. In alle onderzochte buurten heeft een substantiële daling van geweld en bedreiging, en van diefstal plaatsgevonden en ook de verloedering is flink afgenomen. De gevoelens van onveiligheid zijn eveneens behoorlijk verbeterd. Over de hele linie blijkt in de experimentele buurten de objectieve veiligheid iets meer te zijn verbeterd dan in de (vergelijkbare) controlebuurten. De toename van de subjectieve veiligheid verschilt echter niet tussen de experimentele en de controlebuurten. Ook de veranderingen in sociale cohesie lijken niet te kunnen worden toegeschreven aan herstructurering. De tevredenheid van bewoners met hun woonomgeving is nauwelijks aan veranderingen onderhevig. Positieve effecten van herstructurering zijn dus vooral zichtbaar bij criminaliteit en verloedering. Het is natuurlijk de vraag hoe de verschillende indicatoren van leefbaarheid en veiligheid zich op de lange(re) termijn gaan ontwikkelen. Herstructurering is een langlopend proces en na de afronding is er enige tijd nodig voor de buurt weer tot rust komt en er zich een evenwicht herstelt. In ons onderzoek was de herstructurering zeker niet altijd afgerond. Dat betekent dat de effecten op de lange(re) termijn mogelijk anders zijn.

Algemene conclusies

Samenvattend kunnen we stellen dat fysiek ingrijpen in de woningvoorraad vooral doeltreffend kan zijn om de sociale samenstelling van de bevolking te veranderen en daarmee het aandeel 'kansarmen' in de buurt te verminderen. De invloed van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid in een buurt is beperkt en lijkt een geringe positieve bijdrage te leveren aan de afname van criminaliteit en verloedering. Verder hebben we laten zien dat verschillen in leefbaarheid en veiligheid tussen buurten vooral zijn terug te voeren op verschillen in de kenmerken van hun bewoners en dat de buurt als sociale context van minder belang is. De wijze waarop herstructurering haar eventuele invloed uitoefent – vooral via de sociale samenstelling van de bewonerspopulatie – bevestigt dat het verminderen van de sociale problematiek in een buurt een samenspel is van fysiek en sociaal beleid.

Aangrijpingspunten voor beleid

Op basis van ons onderzoek kunnen we enkele handreikingen doen voor het beleid op dit terrein, waarbij we niet mogen vergeten dat de hoofddoelstelling van het herstructureringsbeleid is de kwaliteit van woningen te verbeteren.

Waar herstructurering wordt ingezet om de leefbaarheid en veiligheid te vergroten, is dat vaak vanuit de veronderstelling dat daardoor bepaalde sociale processen in gang worden gezet, zoals versterking van de sociale cohesie en vergroting van het sociale kapitaal. Ons onderzoek leert dat de verwachtingen over dit soort sociale pro-

cessen op het niveau van de buurt enigszins moeten worden getemperd. De buurt als sociale context blijkt van gering belang; dat buurten uiteenlopen in hun leefbaarheid en veiligheid, kan grotendeels worden teruggevoerd op verschillen in de kenmerken van de bewoners van die buurten. Waar herstructurering effectief is, komt dit vooral doordat de samenstelling van de bewonersgroep in de buurt verandert.

Dat voornamelijk individuele kenmerken van bewoners een rol spelen bij de verklaring van verschillen, wil echter nog niet zeggen dat ingrijpen in de buurt met herstructurering niet zinvol zou zijn. De problemen van de bewoners zelf worden er nauwelijks door opgelost, maar de leefbaarheid en veiligheid in de betreffende buurt is wel verbeterd. Met name in buurten waar de leefbaarheid en de veiligheid veel te wensen overlaat, kan herstructurering een positieve bijdrage leveren.

Verder betekent de bevinding dat vooral individuele factoren bepalend zijn, dat sociaal beleid gericht op bijvoorbeeld scholing, werkgelegenheid en armoedebestrijding ook een positief effect kan hebben op de leefbaarheid en veiligheid in de buurt. Het verminderen van de sociale problemen van bewoners is dan een alternatief voor het verplaatsen van deze bewoners naar andere delen van de stad.

Verder onderzoek

Met ons onderzoek menen we een stap voorwaarts te hebben gezet in het verkrijgen van inzicht in de effecten van herstructurering van de woningvoorraad op de leefbaarheid en veiligheid in de buurt. Niet eerder zijn effecten in een grootschalige, quasi-experimentele setting over zo'n lange periode onderzocht. We zien verschillende mogelijkheden om dit inzicht verder te vergroten. Vragen die dit onderzoek oproept, betreffen bijvoorbeeld de effecten op de lange(re) termijn. Ons onderzoek heeft een tijdshorizon van tien jaar en we weten dat herstructurering vaak over een (nog) veel langere periode plaatsvindt en er bovendien tijd nodig is om weer rust in de wijk te krijgen. Ook vragen rondom verhuismobiliteit resteren: wie komen en gaan er precies, maar bovenal: waar komen de nieuwe bewoners vandaan en waar gaan de vertrekkende bewoners naartoe? Dit is vooral interessant in relatie tot de vraag in hoeverre de problematiek van de geringe leefbaarheid en veiligheid zich verplaatst naar andere buurten (het zogenoemde waterbedeffect).

Uitgebreide informatie over initiatieven gericht op verbetering van de buurt (anders dan aanpassingen aan de woningvoorraad door middel van sloop en nieuwbouw) zou eveneens meer zicht opleveren op de effectiviteit van herstructurering. Het verkrijgen van dergelijke informatie is erg arbeidsintensief; mogelijk ligt casuïstisch onderzoek in een beperkt aantal steden hier meer voor de hand.

In dit onderzoek staan viercijferige postcodegebieden centraal die relatief omvangrijk en daardoor heterogener zijn naar onder meer woningvoorraad en bevolkingssamenstelling dan kleinere gebieden. We denken daarom dat het goed zou zijn om ook op een lager aggregatieniveau te werken dan de viercijferige postcodegebieden (bv. op het niveau van gebieden met postcodes met zes posities of nieuw te maken combinaties daarvan). Het is denkbaar dat dan andere effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid worden gevonden dan in dit onderzoek. De

beschikbaarheid van gegevens op dit lagere niveau neemt snel toe, maar is nu nog erg beperkt, met name voor indicatoren van leefbaarheid en veiligheid.

We denken dat toekomstig onderzoek (en beleid) aan waarde zal winnen, wanneer gebruik wordt gemaakt van gedetailleerdere informatie dan nu mogelijk was. Precieze informatie over de inrichting van de publieke ruimte kan bijvoorbeeld meer inzicht opleveren. De module Fysiek-sociaal van het nieuwe woon (Woononderzoek Nederland) uit 2006 biedt hiervoor uitgelezen kansen, omdat daarmee objectieve informatie verzameld is over onder meer de bebouwing en het onderhoud van woningen, toezichtmogelijkheden, verlichting, groenstroken en de mate van verloedering.

Ook gedetailleerde gegevens over de kenmerken van de buurtbevolking zou het inzicht vergroten, bijvoorbeeld over de sociaaleconomische positie van niet-westerse allochtonen. Het is nu onvoldoende duidelijk hoe de bewonerspopulatie verandert als gevolg van herstructurering: zo konden we bijvoorbeeld niet zien of het vooral allochtone kansarmen zijn die de buurt verlaten en of er allochtone 'middenklassers' voor hen in de plaats komen. Interessant is ook na te gaan of en in welke mate oude en nieuwe bewoners met criminaliteit te maken hebben gehad (als dader en/of als slachtoffer): in welke mate verlaten daders en slachtoffers de buurt na herstructurering en in hoeverre komen zij uit andere buurten juist in de geherstructureerde buurt wonen? Zowel over de sociaaleconomische positie van niet-westerse allochtonen als over betrokkenheid van bewoners bij criminaliteit zijn in principe gegevens beschikbaar.

Focus on the neighbourhood. Effects of restructuring on liveability and safety

Summary

Residential neighbourhoods have been attracting a great deal of attention recently, as increasing importance is attached to creating a residential environment that combines liveability and safety. There are particular concerns about these aspects in the major cities, where residents are more often confronted with crime and generally feel less safe than people living outside the cities. The government's urban policy accordingly devotes a great deal of attention to increasing both objective and subjective safety. The central plank of the safety programme *Naar een veiliger samenleving* ('Towards a safer society') developed jointly by the Ministry of the Interior and Kingdom Relations (BZK) and the Ministry of Justice is to improve the quality of the residential environment, while a key objective of the urban renewal policy of the Ministry of Housing, Spatial Planning and the Environment (VROM) is to improve the liveability of inner-city neighbourhoods. Parts of the safety policy and the entire urban renewal policy form separate elements in the overall urban policy. The creation of a new Minister of Housing, Communities and Integration in the fourth government under prime minister Balkenende in early 2007 provided a new impulse for the tackling of problems in residential neighbourhoods.

A wide variety of initiatives have been launched in a bid to create a liveable and safe residential environment. One such measure involves changing the quality and profile of the housing stock by demolishing old homes and building new ones. Physical interventions such as this lie at the heart of the restructuring policy. There are several objectives underpinning this policy, varying from improving the housing quality to increasing social cohesion. The intention is that these measures should also improve the liveability and safety of neighbourhoods for their residents.

The purpose of this study is to gain a greater understanding of how and to what extent restructuring of the housing stock influences these more social objectives.

Two central research questions are addressed:

- To what extent and in what ways do (1) the physical characteristics of a neighbourhood, (2) the social characteristics of a neighbourhood and (3) individual characteristics of the residents influence the degree to which residents perceive their residential environment as liveable and safe?
- To what extent is restructuring of the housing stock an effective tool for improving the liveability and safety of a neighbourhood?

To answer these questions, we collected data from several sources on neighbourhoods and their residents in 30 major cities for the period 1995-2006. The data were drawn from various registrations and from surveys of residents.

Restructuring as a means of increasing liveability and safety

Broadly speaking, there are three possible mechanisms by which restructuring could improve the liveability and the safety of a neighbourhood. In the first place, a different configuration of the public space (including adaptations to the housing stock) can reduce the opportunity for undesirable behaviour and the likelihood that residents will feel unsafe. Poorly lit and deserted locations in neighbourhoods or communal areas in apartment buildings are typical examples of situations which make it easy for people to exhibit undesirable behaviour.

The second mechanism is changing the resident population: as a result of restructuring, a proportion of the original residents move to other neighbourhoods and are replaced by new residents, who often have a more favourable socioeconomic status. Changing the social mix of the resident population can influence the liveability and safety of the neighbourhood .

The third mechanism through which restructuring can contribute to increased liveability and safety is based on the notion that characteristics of the residential setting influence the social processes which take place in the neighbourhood, and therefore the way in which residents think and behave. For example, it is suggested that neighbourhoods with a high concentration of disadvantaged residents lack positive role models and may be dominated by norms and values which are opposed to generally prevailing ideas in the rest of society. The presence of sufficient social capital and social contacts between residents aimed at preventing undesirable behaviour is accordingly seen as an essential condition for creating a liveable and safe neighbourhood.

Research question 1

The first research question is primarily intended to provide an insight into the causes of differences in liveability and safety between different neighbourhoods. Can these differences be explained by differences in the profile of the resident populations, or do the physical and social characteristics of the neighbourhood also contribute? We answer this research question by analysing data from a single point in time: for 2002 we have a unique set of data on the physical and social structure of all neighbourhoods and on the individual perceptions of liveability and safety of residents of those neighbourhoods.

Our study shows that only a small part of the differences in perception between the residents of different neighbourhoods can be attributed to neighbourhood characteristics; less than 15% of the total variance in the different indicators of liveability and safety can be ascribed to these characteristics. The neighbourhood as a social context is clearly less important than the individual characteristics of the residents. Although neighbourhoods sometimes vary widely in terms of liveability and safety, these differences can largely be traced back to differences in the individual characteristics of residents such as sex, age, education level and family composition. This means that if restructuring is an effective policy instrument, this is primarily because it (helps) change the residential population.

Research question 2

The second question addressed in this study is: To what extent is restructuring of the housing stock an effective tool for improving the liveability and safety of a neighbourhood? To answer this question we set up a quasi-experimental study. We aimed for a design which enabled us to measure the different outcome indicators – liveability and safety, but also population mix and social cohesion – in a neighbourhood both before and after the policy intervention (experimental neighbourhoods). We then compared the outcomes with those in (corresponding) neighbourhoods where the intervention did not take place (control neighbourhoods). Substantial physical interventions had taken place in 70 neighbourhoods (out of a total of 634) in which both old homes were demolished and new ones built (general intervention). In 30 of these neighbourhoods the intervention was focused specifically on changing the social mix of the population, and involved the replacement of social housing by owner-occupied homes (specific intervention).

Clearly, in this quasi-experimental study we were dealing with a ‘natural setting’ (rather than a laboratory experiment): restructuring does not always have a clearly marked beginning and end, and interventions in the housing stock are moreover often accompanied by other initiatives designed to improve the liveability and safety of the neighbourhood. It is therefore not possible to isolate the effects of restructuring fully from the effects of other interventions. However, we believe that the design chosen marks an important step forward compared with earlier research in this field.

Our research leads to a number of findings, the most important of which are set out in this summary. In the first place, our study demonstrates that part (20%-25%) of the restructuring has taken place in neighbourhoods which are to some extent unique. This uniqueness is apparent from our inability to find a comparable control neighbourhood for these experimental neighbourhoods. These are neighbourhoods with a relatively high proportion of rented dwellings and early post-war homes. The proportion of households with a low income and the proportion of non-Western ethnic minorities is also considerably higher in these neighbourhoods than in the experimental neighbourhoods for which we were able to find control neighbourhoods. Further, the liveability and safety of these neighbourhoods is relatively low. This finding is interesting from a policy perspective: there are evidently virtually no problem neighbourhoods where physical interventions are not taking place but where this would be logical. Our study shows that in these unique neighbourhoods, too, liveability and safety improved in some respects following the intervention.

In the second place, we see that restructuring can influence the population mix. In neighbourhoods where physical interventions have been carried out, the proportion of non-Western ethnic minorities has increased to a lesser extent than in the control neighbourhoods. This can accordingly be attributed to restructuring. In neighbourhoods where a specific intervention has taken place (replacing social housing with owner-occupied homes), we moreover see a reduction in the number

of low-income households; restructuring that is explicitly aimed at changing the social mix of the population in order to reduce the concentration of disadvantaged residents is evidently effective. In neighbourhoods where a general intervention has taken place and where the objectives were less specific, we do not find this effect.

Thirdly, there are indications that restructuring has also made a small positive contribution to the liveability and safety. However, this finding needs to be interpreted with some caution, as the differences between the experimental neighbourhoods and the control neighbourhoods are small. In all neighbourhoods studied there was a substantial fall in levels of violence, threats and theft, and also in the degree of physical disorder. There was also a marked improvement in the perceived levels of safety. In the experimental neighbourhoods, the objective safety was found to have improved slightly more than in the (comparable) control neighbourhoods. There was no difference in the increase in subjective safety between the experimental and control neighbourhoods. We also found an increase in social cohesion during the intervention period, but this is not attributable to the restructuring. The level of satisfaction of residents with their residential setting shows virtually no increase. The positive effects of restructuring thus manifest themselves mainly in the areas of crime and physical disorder. It is of course uncertain how the different indicators of liveability and safety will develop over the long(er) term; restructuring is a lengthy process and after it has been completed it takes some time for the neighbourhood to settle down again and for a balance to be restored. The restructuring was by no means always complete during our study, and the possibility cannot be ruled out that that the effects in the long(er) term could be different.

General conclusions

Summarising, we can conclude that physical intervention in the housing stock can be effective mainly in altering the social mix of the population and thereby reducing the proportion of 'disadvantaged' residents in a neighbourhood. Restructuring has a limited influence on the liveability and safety of neighbourhoods. We have demonstrated that restructuring appears to make a small positive contribution to reducing crime and physical disorder. We also found that differences in liveability and safety between neighbourhoods are due primarily to differences in the characteristics of their residents, and that the neighbourhood as a social context is less important. The way in which restructuring exerts its influence – primarily by changing the social mix of the resident population – confirms that reducing the social problems of a neighbourhood involves an interplay of physical and social policy.

Pointers for policy

Based on our study we can therefore put forward a few recommendations for policy in this area, though it has to be borne in mind that the main objective of the restructuring policy is to improve the quality of housing.

Where restructuring is used as a means of increasing the liveability and safety of a neighbourhood, this is often based on the assumption that it will set in motion certain social processes, such as strengthening social cohesion and increasing the social capital. Our study shows that the expectations as regards these kinds of social processes at neighbourhood level need to be tempered somewhat. The neighbourhood as a social context is found to have little bearing; the fact that neighbourhoods differ in their levels of liveability and safety can largely be ascribed to differences in the characteristics of the residents of those neighbourhoods. Where restructuring is effective, this is mainly due to the changes it brings about in the profile of the neighbourhood population.

The fact that individual characteristics of residents play the biggest role in explaining differences does not however mean that restructuring interventions in neighbourhoods are not worthwhile. Restructuring will do virtually nothing to resolve the problems of the residents themselves, but it does improve the liveability and safety of the neighbourhood concerned. Restructuring could make a positive contribution especially in neighbourhoods where the liveability and safety leave something to be desired.

In addition, the finding that it is above all individual factors which are decisive means that social policy focusing on issues such as education, employment and combating poverty can also have a positive impact on the liveability and safety of a neighbourhood. Reducing the social problems of residents is then an alternative to relocating them to other parts of the city.

Further research

We believe that our study marks a step forward in obtaining an insight into the effects of restructuring of the housing stock on the liveability and safety of residential neighbourhoods. This is the first time that effects have been studied in a large-scale, quasi-experimental setting covering such a long period. We see different possibilities for deepening this insight further. The study raises a number of questions, for example in relation to the effects in the long(er) term. Our study had a time horizon of ten years, and we know that restructuring often covers a much longer period and that time is also needed for the neighbourhood to settle down again afterwards. Our questions regarding residential mobility remain: precisely who moves in and out of the neighbourhood, but above all, where do the new residents come from and where do the departing residents go to? This is particularly interesting in relation to the question of how far the problem of low liveability and safety is simply displaced to other neighbourhoods (the ‘waterbed effect’).

Detailed information on initiatives aimed at improving neighbourhoods (other than modifications to the housing stock through demolition and new-build) would also provide a better picture of the effectiveness of restructuring. Obtaining such information is very labour-intensive, and case studies in a limited number of cities might be a more logical alternative.

This study was carried out on the basis of four-digit postcode areas. These are relatively large areas and are therefore more diverse in terms of housing stock and population mix, for example, than smaller areas. We therefore believe that it would be useful to work at a lower level of aggregation than the four-digit postcode areas (for example at the level of areas with postcodes having six characters or new postcode combinations). It is possible that the effects of restructuring on liveability and safety would then be different from those found in this study. The availability of data at this lower level is increasing rapidly, but is still very limited, especially as regards indicators for liveability and safety.

We believe that the value of future research (and policy) would be increased if use were made of more detailed information than was possible in our study. More precise information on the structuring of the public space could for example lead to a better understanding. The Liveability module from the 2006 Netherlands Housing Research (WoON) project offers excellent opportunities for this, because this research brings together objective information on aspects such as housing construction and maintenance, scope for supervision, lighting, green areas and the degree of degeneration.

Detailed information on the characteristics of the neighbourhood population would also be illuminating, for example on the socioeconomic position of non-Western ethnic minorities. At present it is insufficiently clear how the population profile changes as a result of restructuring; for example, it was not possible in our study to see whether it was mainly disadvantaged migrants who left the neighbourhood and if they were replaced by an ethnic 'middle class'. It would also be interesting to investigate whether and to what extent old and new residents have been confronted with crime (as perpetrators and/or victims): to what extent do perpetrators and victims leave the neighbourhood after restructuring, and to what extent do they move in the opposite direction, namely into the restructured neighbourhood from other neighbourhoods? In principle, data are available both on the socioeconomic position of non-Western ethnic minorities and on the involvement of residents in criminal activity.

Bijlage A   Vergelijking postcodegebieden, buurten en wijken

Tabel A.1

Aantal postcodegebieden, buurten en wijken, en gemiddelde woningvoorraad, naar gemeente, 2005

	postcodegebieden		buurten		wijken	
	aantal	gemiddelde woningvoorraad	aantal	gemiddelde woningvoorraad	aantal	gemiddelde woningvoorraad
Alkmaar	16	3166	51	823	8	5249
Almelo	11	2773	68	449	12	2543
Amersfoort	17	3283	125	447	28	1995
Amsterdam	80	4752	94	4044	15	25343
Arnhem	26	2475	81	795	24	2682
Breda	25	2949	53	1391	11	6703
Deventer	23	1754	68	593	11	3668
Dordrecht	11	4752	128	410	21	2498
Eindhoven	32	2928	109	860	7	13393
Emmen	27	1686	82	555	16	2846
Enschede	23	1754	68	960	10	6527
Groningen	31	2679	70	1187	10	8305
Den Haag	61	3766	114	2015	44	5221
Haarlem	20	3357	40	1678	9	7459
Heerlen	14	3201	57	786	23	1948
Helmond	9	3984	42	854	12	2989
Hengelo	9	3976	62	577	10	3579
's-Hertogenbosch	25	2304	97	594	12	4802
Leeuwarden	33	1331	77	570	33	1331
Leiden	16	3167	54	938	10	5067
Lelystad	19	1519	39	740	11	2624
Maastricht	18	3073	44	1257	7	7901
Nijmegen	24	2773	44	1512	8	8320
Rotterdam	74	3865	88	3250	20	14299
Schiedam	14	2512	52	676	10	3517
Tilburg	27	3097	66	1267	10	8363
Utrecht	47	2515	99	1194	10	11820
Venlo	18	2253	38	1068	6	6761
Zaanstad	18	3312	50	1192	19	3138
Zwolle	25	1928	76	634	16	3012
totaal G30	793	3042	2607	924	441	5463

Bron: ABF (WMD'06); CBS (StatLine)

Bijlage B Lijst met experimentele buurten

	woningvoor- raad 1998	onttrekkingen 1998-2003		nieuwbouw 1998-2003	
		N	%	N	%
Amsterdam					
1015 Grachtengordel-West / Jordaan	9221	663	7,2	165	1,8
1016 Jordaan	6438	255	4,0	145	2,3
1017 Grachtengordel-Zuid / Weteringschans	6733	428	6,4	201	3,0
1018 Weesperbuurt / Plantage / Oostelijke-Eilanden / Kadijken	9839	328	3,3	276	2,8
1051 Staatsliedenbuurt / Centrale Markt ^a	6775	343	5,1	658	9,7
1056 Kommert / Van Galenbuurt	9514	303	3,2	120	1,3
1068 Osdorp-Oost ^a	6733	272	4,0	629	9,3
1069 Osdorp-M / De Punt / Sloten ^a	9251	637	6,9	191	2,1
1092 Transvaalbuurt	4542	272	6,0	227	5,0
1093 Dapperbuurt	4689	346	7,4	145	3,1
1094 Indische Buurt-West	6648	287	4,3	190	2,9
1095 Zeeburg ^a	4507	140	3,1	456	10,1
1102 Bijlmer-Centrum (D,F,H) ^a	10329	994	9,6	388	3,8
1103 Bijlmer-Oost (E,G,K)	6560	921	14,0	889	13,6
1104 Bijlmer-Oost (E,G,K)	6806	535	7,9	145	2,1
Alkmaar					
1814 Zuid	4038	141	3,5	261	6,5
Haarlem					
2032 Oude Amsterdamse- / Potgieterbuurt / Zeggelenbuurt	3586	267	7,5	257	7,2
Den Haag					
2525 Schildersbuurt-West / Groente- en Fruitmarkt ^a	5175	381	7,4	693	13,4
2526 Schildersbuurt-Noord / -Oost	5073	498	9,8	295	5,8
2541 Morgenstond-Zuid	3931	540	13,7	161	4,1
2542 Dreven / Gaarden ^a	4069	602	14,8	301	7,4
2545 Morgenstond-West ^a	5601	457	8,2	460	8,2
2562 Energiecentrale	5161	429	8,3	180	3,5
2571 Transvaalkwartier-Noord	4024	140	3,5	147	3,7
2583 Duindorp / Vissershaven	5201	188	3,6	176	3,4

a Buurten waar een specifieke ingreep heeft plaatsgevonden (voor toelichting zie § 5.2.2).

	woningvoor- raad 1998	onttrekkingen 1998-2003		nieuwbouw 1998-2003	
		N	%	N	%
Rotterdam					
3022 Nieuwe Westen ^a	4203	310	7,4	144	3,4
3023 Nieuwe Westen ^a	3705	476	12,9	547	14,8
3025 Bospolder ^a	3770	761	20,2	226	6,0
3026 Tussendijken ^a	3529	265	7,5	169	4,8
3027 Spangen	4522	443	9,8	311	6,9
3053 Schiebroek	5199	215	4,1	295	5,7
3072 Katendrecht / Afrikaanderwijk / Kop van Zuid ^a	5563	520	9,4	395	7,1
3073 Bloemhof	6743	493	7,3	202	3,0
3074 Hillesluis ^a	5408	877	16,2	200	3,7
3078 Groot-IJsselmonde	5924	196	3,3	225	3,8
3081 Tarwewijk	6366	731	11,5	159	2,5
3082 Oud-Charlois	5830	416	7,1	142	2,4
3085 Zuidwijk ^a	7021	230	3,3	630	9,0
3086 Pendrecht	6336	472	7,5	462	7,3
3193 Hoogvliet-Noord ^a	3519	840	23,9	497	14,1
3194 Hoogvliet-Noord ^a	2971	103	3,5	620	20,9
Schiedam					
3112 Schiedam-Oost	5239	176	3,4	130	2,5
3118 Nieuwland-West	2289	185	8,1	126	5,5
3119 Nieuwland-Oost	4692	161	3,4	410	8,7
Utrecht					
3523 Tolsteeg / Hoograven	4117	166	4,0	111	2,7
3525 Nieuw Hoograven ^a	2354	186	7,9	102	4,3
Amersfoort					
3811 Stadskern / Zonnehof	2810	139	5,0	261	9,3
3812 Soesterkwartier	4495	144	3,2	169	3,8
Breda					
4812 Haagpoort / Heuvel	3889	144	3,7	299	7,7
Eindhoven					
5611 Centrum	3999	190	4,8	538	13,5
5613 De Lakerloper ^a	2265	239	10,6	172	7,6
5654 De Bennekel ^a	4167	160	3,8	150	3,6

a Buurten waar een specifieke ingreep heeft plaatsgevonden (voor toelichting zie § 5.2.2).

	woningvoor- raad 1998	onttrekkingen 1998-2003		nieuwbouw 1998-2003	
		N	%	N	%
Helmond					
5701 Binnenstad-Oost ^a	6660	419	6,3	457	6,9
Venlo					
5923 Sint Annakamp ^a	1943	499	25,7	118	6,1
Maastricht					
6221 Akerpoort / Sint Maartenspoort / Wyck ^a	3619	115	3,2	1019	28,2
Nijmegen					
6522 Hunnerberg / Ooijse Schependom	1596	204	12,8	295	18,5
6542 Wolfskuil / Hees	2994	222	7,4	114	3,8
Arnhem					
6828 Spijkerkwartier	4886	283	5,8	213	4,4
Deventer					
7411 Binnenstad	3225	196	6,1	613	19,0
7413 Voorstad ^a	3143	385	12,3	211	6,7
Enschede					
7545 Stadsveld-Zuid	6712	304	4,5	223	3,3
Hengelo					
7557 Kleine Driene	4890	232	4,7	141	2,9
Almelo					
7601 Bornestraat e.o. ^a	3115	229	7,4	202	6,5
7604 Dijkstraat e.o. ^a	2906	354	12,2	221	7,6
Emmen					
7815 Emmermeer ^a	2979	242	8,1	145	4,9
7833 Nieuw-Amsterdam ^a	1775	109	6,1	173	9,8
7881 Emmer-Compasuum ^a	3169	178	5,6	313	9,9
Groningen					
9714 Korrewegbuurt	2202	137	6,2	145	6,6
9724 Oosterpoortbuurt	2366	101	4,3	111	4,7
9743 Vinkhuizen-Zuid / Friesestraatweg ^a	5014	677	13,5	220	4,4

a Buurten waar een specifieke ingreep heeft plaatsgevonden (voor toelichting zie § 5.2.2).

Bijlage C Constructies van buurtkenmerken

Sociale cohesie

Sociale cohesie in een buurt is gemeten met behulp van negen stellingen over de sociale verhoudingen en omgang binnen de buurt in het Woningbehoefteonderzoek van 1998 en 2002 en het WOON 2006. Het gaat om de volgende stellingen:

- Ik ben gehecht aan deze buurt.
- Ik voel mij thuis in deze buurt.
- Ik heb veel contact met mijn directe burens.
- Ik heb veel contact met andere buurtbewoners.
- Ik voel mij medeverantwoordelijk voor de leefbaarheid in de buurt.
- In deze buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om.
- Ik woon in een gezellige buurt met veel saamhorigheid.
- Mensen kennen elkaar in deze buurt nauwelijks.
- Ik ben tevreden met de bevolkingssamenstelling in deze buurt.

Per stelling is op een 5-punts antwoordschaal vastgesteld in hoeverre de respondent het eens is met de stelling. Alle items zijn zo gecodeerd dat een hogere score duidt op meer sociale cohesie.

Om op buurtniveau een score voor sociale cohesie te bepalen, hebben we gebruik gemaakt van een ecometrische analyse (zie Raudenbush en Sampson 1999). Dit type analyse beoogt een kenmerk van ecologische eenheden (in dit geval buurten) te meten aan de hand van enquêtegegevens en deze te aggregeren over antwoorden op meervoudige items gegeven door meerdere respondenten binnen elke ecologische eenheid. Het uitgangspunt is dat de interne consistentie van een schaal op gebiedsniveau niet alleen afhankelijk is van de correlatie tussen de items, het aantal items en de 'moeilijkheidsgraad' ervan (zoals in een schaal op individueel niveau), maar ook van de overeenstemming tussen de respondenten binnen het gebied en de steekproefgrootte per gebied. In de praktijk kunnen schaalwaarden voor de buurten worden verkregen door middel van een multiniveauanalyse met drie niveaus: items, respondenten en buurten. De voorspelde waarden op buurtniveau zijn dan de nieuwe schaalwaarden. De door ons geconstrueerde maat voor sociale cohesie heeft een hoge betrouwbaarheid (0,80, 0,82 en 0,82, in 1998, 2002, resp. 2006). Met deze methode wordt een objectievere maat geconstrueerd dan met een gewone schaalconstructie. Voor meer informatie zie ook: Goudriaan et al. (2006) en Van Wilsem et al. (2003).

Daarnaast hebben we op buurtniveau ook gebruik gemaakt van een gewone schaalconstructie: we hebben de items gehercodeerd waarbij de twee hoogste scores de waarde 1 hebben gegeven en de overige scores de waarde 0. Vervolgens hebben we per respondent de gemiddelde score berekend, waarbij op twee items missende waarden zijn toegestaan. Deze scores zijn vervolgens geaggregeerd naar het post-

codeniveau. De schaal kan waarden aannemen tussen de 0 en 100. De samenhang tussen deze gewone schaalconstructie en de ecometrische schaalscore is hoog: 0,93 (in 1998) en 0,95 (in 2006).

Criminaliteit en verloedering

Geweld/bedreiging, diefstal en verloedering zijn gemeten aan de hand van een aantal buurtproblemen waarvoor de ondervraagden konden aangeven of ze (bijna) nooit, soms of vaak voorkomen in de eigen buurt. De gegevens zijn afkomstig uit de Politie-monitor Bevolking (1995-2005) en de Bevolkingsmonitor Politiekorpsen (2006).

Het gaat om de volgende buurtproblemen om het voorkomen van geweld en bedreiging te meten:

- gewelddelicten;
- bedreiging;
- op straat lastigvallen;
- dronken mensen op straat;

en om de volgende buurtproblemen om het voorkomen van diefstal vast te stellen:

- fietsdiefstal;
- diefstal uit auto's;
- inbraak in woningen;
- vernieling/beschadiging aan auto's.

Fysieke verloedering is gemeten aan de hand van vier buurtproblemen:

- rommel op straat;
- hondenpoep op straat;
- vernieling van telefoocellen, bus- of tramhokjes;
- bekladding van muren en/of gebouwen.

De indeling van de buurtproblemen is gebaseerd op een factoranalyse, waarin de items over de percepties van buurtproblemen van de individuen uit alle edities van de Politie-monitor Bevolking zijn betrokken (zie tabel C.1). Net als bij de constructie van de variabele voor sociale cohesie is gebruikgemaakt van een ecometrische analyse.

Eveneens zijn gewone schalen geconstrueerd: we hebben de items gehercodeerd waarbij de antwoordcategorie 'vaak' de waarde 1 heeft gekregen en de overige scores de waarde 0. Vervolgens hebben we per respondent de gemiddelde score berekend, waarbij op twee items missende waarden zijn toegestaan. Deze scores zijn vervolgens geaggregeerd naar het postcodeniveau. De schalen kunnen waarden aannemen tussen de 0 en 100. De samenhang tussen de gewone schaalconstructies en de ecometrische schaalscores zijn hoog, dat wil zeggen variërend tussen de 0,85 en 0,95.

Tabel C.1

Factorloadingen buurtproblemen op individueel niveau (na varimax rotatie)

variabele	diefstal	geweld/bedreiging	verloedering
fietsendiefstal	,564	,176	,275
diefstal uit de auto	,783	,137	,105
beschadiging/vernieling/diefstal vanaf auto	,715	,141	,158
inbraak in woningen	,682	,059	,061
gewelddelicten	,169	,695	,083
bedreiging	,070	,727	,011
vrouwen en mannen worden op straat lastig-gevallen	,121	,705	,066
dronken mensen op straat	,098	,409	,253
rommel op straat	,051	,128	,725
hondenpoep op straat	,078	-,090	,649
vernieling van telefooncellen, bus of tramhokjes	,203	,120	,482
bekladding van muren en/of gebouwen	,178	,209	,584
eigenwaarde	3,189	1,275	1,125

vet = Factorloadingen hoger dan 0,40.

Bron: BZK/Justitie (PMB 1995-2005, BMP'06)

Onveiligheidsbeleving

Aan alle respondenten wordt de vraag gesteld: 'Voelt u zich wel eens onveilig?'; degenen die deze vraag met 'ja' beantwoorden, wordt vervolgens gevraagd of zij zich zelden, soms of vaak onveilig voelen. We hebben het percentage respondenten berekend in een buurt dat zich soms of vaak onveilig voelt.

Tevredenheid met de woonomgeving

Percentage respondenten dat op een schaal van een tot vijf te kennen geeft zeer tevreden of tevreden te zijn met de woonomgeving (twee categorieën).

Sociaaleconomische achterstand

Om de sociaaleconomische achterstand van de buurt in 2002 vast te stellen, gebruiken we drie indicatoren uit het Regionaal Inkomensonderzoek van het CBS: het percentage huishoudens met een inkomen onder de armoedegrens, het percentage waarvan het hoofd werkloos is of een bijstandsuitkering krijgt, en het gemiddelde besteedbare huishoudinkomen. Voor het construeren van een schaal voor sociaaleconomische achterstand hebben we deze variabelen opgeteld, gewogen op hun factorloadingen en gestandaardiseerd. Omdat niet alle kenmerken door de tijd heen vergelijkbaar zijn, hebben we in hoofdstuk 5 enkel gebruikgemaakt van het percentage huishoudens met een inkomen onder de armoedegrens. Deze gegevens zijn

afkomstig uit het Regionaal Inkomensonderzoek (RIO) over 1998 en 2002 (vgl. Lautenbach et al. 2005).

Etnische heterogeniteit

Als indicator voor etnische heterogeniteit wordt het percentage niet-westerse allochtonen gebruikt. Deze informatie is afkomstig uit de Bevolkingsstatistiek van het CBS en hebben we verkregen via StatLine. Niet-westerse allochtonen zijn personen van wie ten minste één ouder geboren is in een niet-westers ontwikkelingsland. Hieronder vallen Turkije en landen in Azië, Afrika, het Caribische gebied en Zuid-Amerika, behalve Japan en Indonesië. We hebben deze informatie gebruikt over 1998, 2002 en 2005.

'Verkleuring' van de buurt

Om de toe- of afname van de concentratie van niet-westerse allochtonen vast te stellen, zijn veranderingsscores berekend van het percentage niet-westerse allochtonen in buurten tussen 1998 en 2002. De veranderingsscore wordt berekend door in een regressieanalyse het percentage niet-westerse allochtonen in 2002 te voorspellen op grond van het percentage niet-westerse allochtonen in 1998 (zie Van Wilsem et al. 2006). Hierdoor houden we rekening met de gemiddelde toe- of afname van het percentage niet-westerse allochtonen in Nederland tussen 1998 en 2002.

Verhuismobiliteit

De verhuismobiliteit in een buurt is berekend door het percentage personen te nemen dat in 2001 in een bepaald postcodegebied is komen wonen vanuit een ander postcodegebied. Verhuizingen binnen de buurt zijn hierin dus niet betrokken. De verhuisgegevens zijn afkomstig uit de Woonmilieudatabase (WMD) van 2002.

Voorzieningen

Het aantal horecavoorzieningen is afkomstig uit het Landelijk Informatiesysteem Arbeidsplaatsen (LISA) 2002; het aantal winkels komt uit het DGR/LBV locatiebestand 2002. Beide databronnen zijn opgenomen in het VOIS van het ministerie van VROM. Het aandeel winkels en horecavoorzieningen per postcodegebied is vastgesteld door het aantal horecavoorzieningen (adressen) per 1000 inwoners en het aantal winkels (adressen) per 1000 inwoners te berekenen. De aandelen horecavoorzieningen en winkels bleken zo hoog samen te hangen, dat we beide items hebben opgeteld, waarbij ze gewogen zijn op hun factorladingen en vervolgens gestandaardiseerd.

Het aantal basisscholen is afkomstig van het Centraal Financieringsinstituut (CFI) en ook beschikbaar via het VOIS van het ministerie van VROM. Het aantal scholen hebben we gedeeld door het aantal inwoners in een postcodegebied.

Bijlage D   *Additionele tabellen bij hoofdstuk 3*

De bijlage is te vinden via het internet op www.scp.nl/aandachtvoordewijk.

- D.1 Samenhang tussen fysieke en sociale kenmerken van de buurt (Pearsons correlatiemaat)
- D.2 Geschatte effectparameters op de perceptie van geweld en bedreiging (1-3), multilevelmodel ($N_{\text{ind}} = 64.252$ en $N_{\text{buurt}} = 617$)
- D.3 Geschatte effectparameters op de perceptie van diefstalcriminaliteit (1-3), multilevelmodel ($N_{\text{ind}} = 61.421$ en $N_{\text{buurt}} = 617$)
- D.4 Geschatte effectparameters op de perceptie van verloedering (1-3), multilevelmodel ($N_{\text{ind}} = 64.545$ en $N_{\text{buurt}} = 617$)
- D.5 Geschatte effectparameters op de kans op slachtofferschap van geweldscriminaliteit (0-1), logistisch multilevelmodel ($N_{\text{ind}} = 64.702$ en $N_{\text{buurt}} = 617$)
- D.6 Geschatte effectparameters op de kans op slachtofferschap van (poging tot) inbraak (0-1), logistisch multilevelmodel ($N_{\text{ind}} = 64.688$ en $N_{\text{buurt}} = 617$)
- D.7 Geschatte effectparameters op de kans zich wel eens onveilig te voelen (0-1), logistisch multilevelmodel ($N_{\text{ind}} = 64.384$ en $N_{\text{buurt}} = 617$)
- D.8 Geschatte effectparameters op de kans op tevredenheid met de woonomgeving (0-1), logistisch multilevelmodel ($N_{\text{ind}} = 20.710$ en $N_{\text{buurt}} = 617$)
- D.9 Geschatte effectparameters op de perceptie van sociale cohesie (1-5), multilevelmodel ($N_{\text{ind}} = 20.710$ en $N_{\text{buurt}} = 617$)

Bijlage E   *Additionele tabellen bij hoofdstuk 5*

De bijlage is te vinden via het internet op www.scp.nl/aandachtvoordewijk.

- E.1   Geschatte effectparameters op de kans dat in een buurt een fysieke ingreep heeft plaatsgevonden in de periode 1998-2003 (logistisch regressiemodel)
- E.2   Woningvoorraad, bevolkingssamenstelling, sociale cohesie, en leefbaarheid en veiligheid voor en na herstructurering in 1998-2003 (met niet-ingreep criterium)
- E.3   Woningvoorraad, bevolkingssamenstelling, sociale cohesie, en leefbaarheid en veiligheid voor en na herstructurering in 1998-2003 (buiten gemeente gematcht)
- E.4   Woningvoorraad, bevolkingssamenstelling, sociale cohesie, en leefbaarheid en veiligheid voor en na herstructurering in 1998-2003 in potentiële controlebuurten

Bijlage F   *Gebruikte databestanden*

De bijlage is te vinden via het internet op www.scp.nl/aandachtvoordewijk.

ABF-monitoren / Woonmilieudatabase: WMD 1998, 2002 en 2006

Bevolkingsmonitor Politiekorpsen: BMP 2006

Postcoderegister: PCR 1995-1997, 2002

Politiemonitor Bevolking: PMB 1995-2005

Regionaal Inkomensonderzoek: RIO 1998 en 2002

Volkshuisvesting Informatie Systeem: VOIS 2006

Woningbehoefteonderzoek: WBO 1998 en 2002

Woon Onderzoek Nederland: WOON 2006

Literatuur

- Atkinson, R. (2005). *Neighbourhoods and the Impacts of Social Mix: Crime, Tenure Diversification and Assisted Mobility*. Bristol/Glasgow: Housing and Community Research Unit / ESRC Centre for Neighbourhood Research (CNR Paper 29).
- Belsley, D.A., E. Kuh en R.E. Welsch (1980). *Regression diagnostics*. New York: Wiley.
- Beckhoven, E. van, en R. van Kempen (2002). *Het belang van de buurt: de invloed van herstructurering op activiteiten van blijvers and nieuwkomers in een Amsterdamse en Utrechtse buurt*. Den Haag/Utrecht: DGVH/NETHUR Partnership.
- Beckhoven, E. van, en R. van Kempen (2005). Social effects and urban restructuring: a case study in Amsterdam and Utrecht, the Netherlands. In: *Housing Studies*, jg. 18, nr. 6, p. 853-875.
- Bellair, P.E. (2000). Informal surveillance and street crime: a complex relationship. In: *Criminology*, jg. 38, nr. 1, p. 137-167.
- Blokland-Potters, T. (1998). *Wat stadsbewoners bindt*. Amsterdam: Kok Agora.
- Bolt, G. en M.I. Torrance (2005). *Stedelijke herstructurering en sociale cohesie*. Utrecht: NETHUR.
- Bryk, A.S. en S.W. Raudenbush (1992). *Hierarchical linear models: applications and data analysis methods*. Newbury Park: Sage.
- Bryson, A., R. Dorsett en S. Purdon (2002). *The use of propensity score matching in the evaluation of active labour market policies*. Londen: Policy Studies Institute and National Centre for Social Research.
- Bursik, R.J. (1988). Social disorganization and theories of crime and delinquency: problems and prospects. In: *Criminology*, jg. 26, nr. 4, p. 519-551.
- Bursik, R.J. en H.G. Grasmick (1993). *Neighborhoods and crime: the dimensions of effective community control*. New York: Lexington Books.
- BZK (2006). *Jaarboek Grotestedenbeleid 2004*. Den Haag/Rotterdam: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties/Ecorys Nederland.
- CBS (2002). *Jaarboek wonen 2002: feiten en cijfers over het wonen in Nederland*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2007). StatLine. Geraadpleegd maart 2007 via <http://statline.cbs.nl>.
- CBS (diverse jaren). *Jaarboek Wonen*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Cohen, L.E. en M. Felson (1979). Social change and crime rate trends: a routine activity approach. In: *American Sociological Review*, jg. 44, nr. 4, p. 588-608.
- Cohen, L.E., M. Felson en K.C. Land (1980). Property crime rates in the United States: a macrodynamic analysis 1947-77 with ex ante forecasts for the mid-1980's. In: *American Journal of Sociology*, jg. 86, nr. 1, p. 90-118.
- Coleman, J.S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA/Londen: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Cook, T.D. en D.T. Campbell (1979). *Quasi-experimentation: design and analysis issues for field settings*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Dagevos, J. (2007). Etnische concentratie tegengaan in Nederland. In: M. Gijsberts en J. Dagevos (red.). *Interventies voor integratie. Het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact* (p. 55-91). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2007/15).
- Dijk, T. van (2005). *Victimization in the neighborhood: a sociological explanation for differences in criminal victimization across local communities*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

- Dulk, C.J. den, H. van de Stadt en J.M. Vliegen (1992). Een nieuwe maatstaf voor stedelijkheid: de omgevingsadressendichtheid. In: *Maandstatistiek bevolking*, jg. 40, nr. 7, p. 14-27.
- Durkheim, E. (1970). *Suicide: A Study in Sociology*. New York: Free Press.
- Farrington, D.P. (2003). Methodological quality standards for evaluation research. In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, jg. 587, nr. 1, p. 49-68.
- Farrington, D.P., D.C. Gottfredson, L.W. Sherman en B.C. Welsh (2002). The Maryland Scientific Methods Scale. In: L.W. Sherman, D.P. Farrington, B.C. Welsh en D.L. MacKenzie (red.), *Evidence-based crime prevention* (p. 13-21). Londen: Routledge.
- Flap, H.D. en B.G.M. Völker (2005). Gemeenschap, informele controle en collectieve kwaden in de buurt. In: B.G.M. Völker (red.), *Burgers in de buurt* (p. 41-67). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Galster, G. (nog te verschijnen). Should policy strive for neighbourhood social mix? An analysis of the European evidence base. In: *Housing Studies*.
- Galster, G. en A. Zobel (1998). Will dispersed housing programmes reduce social problems in the US? In: *Housing Studies*, jg. 13, nr. 5, p. 605-622.
- Gemerden, E. van, en H. Staats (2006). *Ontwerp en sociale veiligheid: eindrapportage*. Leiden: Universiteit Leiden.
- Gijsberts, M. (2007). Etnische concentratie tegenaan in het buitenland. In: M. Gijsberts en J. Dagevos (red.), *Interventies voor integratie. Het tegenaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact* (p. 92-145). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2007/15).
- Glaeser, E.L. en B. Sacerdote (2000). The social consequences of housing. In: *Journal of Housing Economics*, jg. 9, nr. 1, p. 1-23.
- Goldstein, H. (1995). *Multilevel Statistical Models* (tweede druk). Londen: Arnold.
- Goudriaan, H., K. Wittebrood en P. Nieuwbeerta (2006). Neighbourhood characteristics and reporting crime: effects of social cohesion, confidence in police effectiveness and socio-economic disadvantage. In: *British Journal of Criminology*, jg. 46, nr. 4, p. 719-742.
- Graaf, P. van der, en J.W. Duyvendak (2005). *Emmen revisited: de koersresultaten van vijf jaar integrale wijkvernieuwing*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Greenbaum, R.T. en G.E. Tita (2004). The impact of violence surges on neighborhood business activity. In: *Urban Studies*, jg. 41, nr. 13, p. 2495-2514.
- Harding, D.J. (2003). Counterfactual models of neighborhood effects: the effect of neighborhood poverty on dropping out and teenage pregnancy. In: *American Journal of Sociology*, jg. 109, nr. 3, p. 676-719.
- Hart, J. de (red.) (2002). *Zekere banden: sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2002/5).
- Heckman, J., J. Smith en N. Clements (1997). Making the most out of programme evaluations and social experiments: accounting for heterogeneity in programme impact. In: *Review of Economic Studies*, jg. 64, nr. 4, p. 487-537.
- Helleman, G. (2006). KEI-overzicht: Rijksbeleid door de jaren heen. Geraadpleegd augustus 2006 op <http://www.kei-centrum.nl>.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. New York: Vintage Books.
- Janowitz, M. (1975). Sociological theory and social control. In: *American Journal of Sociology*, jg. 81, nr. 1, p. 82-108.
- Jeffrey, C.R. (1971). *Crime prevention through environmental design*. Londen: Sage Publications Inc.
- Kempen, R. van, en G. Bolt (2003). *Tussen fysiek en sociaal: een literatuuronderzoek naar de relatie tussen fysieke en sociale verschijnselen in steden*. Den Haag: Kenniscentrum Grote Steden.

- Kleinhans, R.J. (2005). *Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting*. Delft: Onderzoeksinstituut OTB.
- Kleinhans, R.J., L. Veldboer en J.W. Duyvendak (2000). *Integratie door differentiatie? Een onderzoek naar de sociale effecten van gemengd bouwen*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Knol, F. (1998). *Van hoog naar laag; van laag naar hoog: de sociaal-ruimtelijke ontwikkeling van wijken tussen 1971-1995*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kornhauser, R.R. (1978). *Social sources of delinquency*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kullberg, J. (2006a). *De tekentafel neemt de wijk: beloften en beperkingen in de herstructurering van buurten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-essay 3).
- Kullberg, J. (2006b). *Investeren in een leefbare woonomgeving*. In: *Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006* (p. 365-408). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, J., L. Harms en V. Veldheer (2004). *Wonen en omgeving*. In: *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004* (p. 501-543). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Land, K.C., P.L. McCall en L.E. Cohen (1990). *Structural covariates of homicide rates: are there any invariances across time and social space?* In: *American Journal of Sociology*, jg. 95, nr. 4, p. 922-963.
- Lautenbach, H., R. Trimp en F. Knol (2005). *Ruimtelijke spreiding van armoede*. In: C. Vrooman et al. (red.). *Armoedemonitor 2005*. Den Haag/Voorburg: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek (SCP-publicatie 2005/16).
- Manshanden, W.J.J., O. Koops, S. Newrly en Y. Kluizenaar (2003). *Vernieuwing van de woningvoorraad: sloop en nieuwbouw in detail*. Delft: TNO Inro.
- Musterd, S. en W. Ostendorf (2001). *Beleid van stedelijke vernieuwing: tussen mythe en werkelijkheid*. *Beleid en Maatschappij*, jr. 28, nr. 1, p. 30-41.
- Newman, O. (1972). *Defensible space: crime prevention through urban design*. New York: Macmillan Company.
- Oppelaar, J. en K. Wittebrood (2006a). *Sociale onveiligheid*. In: A. Steenbekkers, C. Simon en V. Veldheer (red.), *Thuis op het platteland: de leefsituatie van platteland en stad vergeleken* (p. 267-287). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/1).
- Oppelaar, J. en K. Wittebrood (2006b). *Angstige burgers? De determinanten van gevoelens van onveiligheid onderzocht*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/18).
- Ouwehand, A. en S. Davis (2004). *Operatie geslaagd, vervolgingreep noodzakelijk: evaluatieonderzoek naar de wijkaanpak van naoorlogse wijken in de jaren negentig*. Delft: Onderzoeksinstituut OTB.
- Ouwehand, A., R. J. Kleinhans, W. van der Laan Bouma-Doff en M. van der Land (2006). *Een stap vooruit? De pretenties van fysiek voor sociaal bij herstructurering*. Delft: Onderzoeksinstituut OTB.
- Peterson, R.D., L.J. Krivo en M.A. Harris (2000). *Disadvantage and neighborhood violent crime: do local institutions matter?* In: *Journal of Research in Crime and Delinquency*, jg. 37, nr. 1, p. 31-63.
- Pinkster, F.M. (2005). *Inkomenssegregatie in Nederlandse steden*. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 80, boekaflevering, p. 99-121.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work*. Princeton: Princeton University Press.
- Raudenbush, S.W. en R.J. Sampson (1999). *Ecometrics: toward a science of assessing ecological settings, with application to the systematic social observation of neighborhoods*. In: *Sociological Methodology*, jg. 29, nr. 1, p. 1-41.

- RIGO (2004). *Leefbaarheid van wijken*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Rosenbaum, P. (2002). *Observational studies* (tweede editie). New York: Springer Verlag.
- Rosenbaum, P. en D. Rubin (1983). The central role of the propensity score in observational studies for causal effects. In: *Biometrika*, jg. 70, nr. 1, p. 41-55.
- Rosenbaum, P. en D. Rubin (1985). Constructing a control group using multivariate matched sampling methods that incorporate the propensity score. In: *The American Statistician*, jg. 39, nr. 1, p. 33-38.
- Rossi, P.H., H.E. Freeman en M.W. Lipsey (2004). *Evaluation. A Systematic Approach* (zevende editie). Thousand Oaks: Sage.
- Sampson, R.J. en B.W. Groves (1989). Community structure and crime: testing social disorganization theory. In: *American Journal of Sociology*, jg. 94, nr. 4, p. 773-802.
- Sampson, R.J., S.W. Raudenbush en F. Earls (1997). Neighborhoods and violent crime: a multilevel study of collective efficacy. In: *Science*, jg. 277, nr. 5328, p. 918-924.
- Sampson, R.J., J.D. Morenoff en T. Gannon-Rowley (2002). Assessing 'neighborhood effects': social processes and new directions in research. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 28, p. 443-478.
- Shaw, C.R. en H.D. McKay (1969). *Juvenile delinquency and urban areas*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sherman, L.W., D.P. Farrington, B.C. Welsh en D.L. MacKenzie (red.) (2002). *Evidence-based crime prevention*. London: Routledge.
- Snijders, T.A.B. en R.J. Bosker (1999). *Multilevel analysis. An introduction to basic and advanced multilevel modeling*. Londen: Sage Publications.
- Skogan, W.G. (1992). *Disorder and decline: crime and the spiral of decay in American neighborhoods*. Berkeley: University of California Press.
- Stevens, J. (1996). *Applied multivariate statistics for the social sciences* (derde druk). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Taylor, R.B. en A.V. Harrell (1996). *Physical environment and crime*. Washington: National Institute of Justice.
- TK (1996/1997). *Nota Stedelijke vernieuwing*. Tweede Kamer, vergaderjaar 1996/1997, 25427, nr. 2.
- TK (2006/2007a). *Grotstedenbeleid 2005-2009*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2006/2007, 30128, nr. 12.
- TK (2006/2007b). *Aanpak Wijken*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2006/2007, 30995, nr. 1.
- Uitermark, J. en J.W. Duyvendak (2005). De bestuurbare buurt: uitdagingen voor onderzoek en beleid op het gebied van sociale menging. In: *Migrantenstudies*, jg. 21, nr. 2, p. 87-101.
- Völker, B., H. Flap en S. Linderberg (2007). When are neighbourhoods communities? Community in Dutch neighbourhoods. In: *European Sociological Review*, jg. 23, nr. 1, p. 99-114.
- Vries, A. de, H. van Amsterdam en H. Thorborg (2006). *Indelen en afbakenen: ruimtelijke typologieën in het beleid*. Den Haag: Ruimtelijk Planbureau.
- VROM (2000). *Nota Mensen, Wensen en Wonen: wonen in de 21ste eeuw*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM (2003). *Selectie van wijken voor de prioritaire wijkaanpak 56 wijken*. Brief aan de Tweede Kamer, juni 2003. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM (2004). *Cijfers over wonen 2004*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.

- VROM (diverse jaren). *Cijfers over wonen*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM-raad (2006). *Stad en stijging: sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*. Den Haag: VROM-raad.
- Wegen, H.B.R. van, en D.J.M. van der Voordt (1991). *Sociale veiligheid en gebouwde omgeving: theorie, empirie en instrumentontwikkeling*. Delft: Technische Universiteit Delft.
- Wilcox, P., N. Quisenberry en S. Jones (2003). The built environment and community risk interpretation. In: *Journal of Research in Crime and Delinquency*, jg. 40, nr. 3, p. 322-345.
- Wilcox, P., N. Quisenberry, D.T. Cabrera en S. Jones (2004). Busy places and broken windows: toward defining the role of physical structure and process in community crime models. In: *The Sociological Quarterly*, jg. 45, nr. 2, p. 185-207.
- Wilsem, J. van, K. Wittebrood en N.D. de Graaf (2003). Buurtdynamiek en slachtofferschap van criminaliteit: een studie naar de effecten van sociaal-economische stijging, daling en stabiliteit in Nederlandse buurten. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 78, nr. 1, p. 4-28.
- Wittebrood, K. (2000). Buurten en geweldscriminaliteit: een multilevel-analyse. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 75, nr. 2, p. 92-109.
- Wittebrood, K. (2006). *Slachtoffers van criminaliteit: feiten en achtergronden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2006/7).
- Wittebrood, K. en R. van der Wouden (2002). Criminaliteit in de vier grootste steden: concentratie of cumulatie? In: *Rooilijn*, jg. 35, nr. 9, p. 433-439.
- Wittebrood, K. en M. van Beem (2004). *Sociale veiligheid vergroten door gelegeheidsbeperking: wat werkt en wat niet?* Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- WRR (2005). *Vertrouwen in de buurt*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast.

De tekst van het lopende programma (2006-2007) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0267-8

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel. Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-x

In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001)

Social and Cultural Report 2002. The Quality of the Public Sector (Summary). ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2006

2006/1 Thuis op het platteland (2006). Anja Steenbekkers, Carola Simon en Vic Veldheer (red.). ISBN 90-377-0229-5

2006/2 Een eigen huis... Ervaringen van mensen met verstandelijke beperkingen of psychiatrische problemen met zelfstandig wonen en deelname aan de samenleving (2006). M.H. Kwekkeboom (red.) ISBN 90-377-0246-5

2006/3 Uitgerekend wonen (2006). Michiel Ras et al. ISBN 90-377-0250-3

2006/4 Jeugd met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2006 (2006). Sjoerd Kooiker (red.). ISBN 90-377-0200-7

2006/5 Hoe het werkt met kinderen (2006). Wil Portegijs et al. ISBN 90-377-0238-4

2006/6a Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006). Saskia Keuzenkamp en Ans Merens (red.). ISBN 90-377-0269-4

2006/6b De balans opgemaakt. De slotbeschouwing van de sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006). Saskia Keuzenkamp. ISBN 90-377-0251-1

2006/7 Slachtoffers van criminaliteit: feiten en achtergronden (2006). Karin Wittebrood. ISBN 90-377-0232-5

2006/8 Voorzieningen voor slachtoffers van misdrijven: gebruik, bereik en draagvlak (2006). C.J. Maas-de Waal. ISBN 90-377-0270-8

2006/9 Op weg in de vrije tijd (2006). Lucas Harms. ISBN 90-377-0273-2

- 2006/10 *Rapportage sport 2006* (2006). Koen Breedveld en Annet Tiessen-Raaphorst (red.). ISBN 90-377-0252-x
- 2006/11 *Ondersteuning gewenst. Mensen met lichamelijke beperkingen en hun voorzieningen op het terrein van wonen, zorg, vervoer en welzijn* (2006). Mirjam de Klerk en Roelof Schellingerhout. ISBN 90-377-0260-0
- 2006/12 *Rapportage ouderen 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop* (2006). Alice H. de Boer (red.). ISBN 90-377-0256-2
- 2006/13 *Duaal als ideaal? Leren en werken in het beroeps- en hoger onderwijs* (2006). Ria Bronneman-Helmers. ISBN 90-377-0208-2
- 2006/14 *Uniform uit de kast. Homoseksualiteit binnen de krijgsmacht* (2006). Anna Adolfsen en Saskia Keuzenkamp, m.m.v. Linda Mans. ISBN 90-377-0255-4
- 2006/15 *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2006). Saskia Keuzenkamp, David Bos, Jan Willem Duyvendak, Gert Hekma (red.). ISBN 90-377-0257-0
- 2006/16 *Report on the Elderly 2006* (2006). Alice de Boer (ed.). ISBN 90-377-0271-6
- 2006/17 *Publieke productie en persoonlijk profijt* (2006). Bob Kuhry en Evert Pommer, m.m.v. Jedid-Jah Jonker en John Stevens. ISBN 90-377-0231-7
- 2006/18 *Angstige burgers? De determinanten van gevoelens van onveiligheid onderzocht* (2006). Janneke Oppelaar en Karin Wittebrood. ISBN 90-377-0231-7
- 2006/19 *Wie werken er in het onderwijs? Op zoek naar het 'eigene' van de onderwijsprofessional* (2006). Ria Vogels en Ria Bronneman-Helmers. ISBN 90-377-0291-0
- 2006/20 *Maten voor gemeenten 2006* (2006). B. Kuhry en J.J.J. Jonker, m.m.v. Bureau Zenc. ISBN 90-377-0253-8
- 2006/22 *Emancipatiemonitor 2006* (2006). Wil Portegijs, Brigitte Hermans en Vinodh Lalta. ISBN 90-377-0286-4
- 2006/23 *Turken in Nederland en Duitsland. De arbeidsmarktpositie vergeleken* (2006). Jaco Dagevos, Rob Euwals, Mérove Gijsberts en Hans Roodenburg. ISBN 90-377-230-9

SCP-publicaties 2007

- 2007/1 *Publieke prestaties in perspectief. Memorandum quartaire sector 2006-2011* (2007). ISBN 978-90-377-0298-9
- 2007/2 *Nieuwe links in het gezin* (2007). Marion Duimel en Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0287-3
- 2007/3 *Robuuste meningen? Het effect van responsverhogende strategieën bij het onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland* (2007). Josine Verhagen. ISBN 978-90-377-0300-9
- 2007/4 *Een nuchtere kijk op gezond gedrag. Vier thema's voor gezondheidsbevordering* (2007). ISBN 978-90-377-0280-4.
- 2007/5 *Verschillen in verzorging. De verzorging van ouderen in negen EU-landen* (2007). Evert Pommer, Edwin van Gameren, John Stevens, Isolde Woittiez. ISBN 978-90-377-0258-3
- 2007/6 *Prestaties van de rechtspraak: productiviteit in perspectief* (2007). Ab van der Torre, Jedid-Jah Jonker, Frank van Tulder, Theresa Steeman, Gerard Paulides. ISBN 978-90-377-0294-1
- 2007/7 *Türken in Deutschland und den Niederlanden. Die Arbeitsmarktposition im Vergleich* (2007). Jaco Dagevos, Rob Euwals, Mérove Gijsberts en Hans Roodenburg. ISBN 978-90-377-0308-5
- 2007/8 *Een gele kaart voor de sport. Een quick-scan naar wenselijke en onwenselijke praktijken in en rondom de breedtesport* (2007). Annet Tiessen-Raaphorst en Koen Breedveld. ISBN 978-90-377-0307-8

- 2007/9 *Kosten in kaart. Een macrokostendecompositie toegepast op instellingen voor verstandelijk gehandicapten* (2007). Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker en Michel Ras. ISBN 978 90 377 0143 2
- 2007/10 *Sport in the Netherlands* (2007). Annet Tiessen-Raaphorst en Koen Breedveld. ISBN 978 90 377 0302 3.
- 2007/11 *Geld op de plank. Niet-gebruik van inkomensvoorzieningen* (2007). Jean Marie Wildeboer Schut en Stella Hoff. ISBN 978-90-377-0207-1
- 2007/12 *Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015* (2007). Paul Dekker, Joep de Hart en Laila Faulk. ISBN 978-90-377-0311-5
- 2007/13 *Aandacht voor de wijk. Effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid* (2007). Karin Wittebrood en Tom van Dijk. ISBN 978-90-377-0309-2
- 2007/14 *Meedoen met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2007* (2007). Mirjam de Klerk (red.). ISBN 978-90-377-0310-8
- 2007/15 *Interventies voor integratie. Het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact* (2007). Mérove Gijsberts en Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0312-2
- 2007/16 *Blijvend in balans. Een toekomstverkenning van informele zorg* (2007). Alice de Boer en Joost Timmermans. ISBN 978-90-377-0313-9

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabebelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekenafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978 90 5260 260 8

Werkdocumenten

- 121 *SCP-maat voor lichamelijke beperkingen op basis van AVO 2003* (2006). Mirjam de Klerk, Jurjen Iedema en Crétien van Campen. ISBN 90-377-0268-6
- 122 *Gezond en wel met een beperking* (2006). Crétien van Campen (red.). ISBN 90-377-0254-6
- 123 *De onbereikte minima* (2006). ISBN 90-377-0275-9
- 124 *Snuffelen en graven. Over doelgroepen van digitaal toegankelijke archieven* (2006). Henrieke Wubs en Frank Huysmans. ISBN 90-377-0276-7
- 125 *Liever thuis dan uit. De indicatiestelling in de awbz voor zorg op afroep en verblijf* (2006). Edwin van Gameren, Jedid-Jah Jonker en Tessa Marx. ISBN 90-377-0278-3
- 126 *Naar een nieuwe armoedegrens?* (2006). Arjan Soede. ISBN 90-377-0241-4
- 127 *Klik naar het verleden. Een onderzoek naar gebruikers van digitaal erfgoed: hun profielen en zoekstrategieën* (2006). Henrieke Wubs en Frank Huysmans. ISBN 90-377-0279-1
- 128 *Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie* (2006). Jos Becker en Joep de Hart. ISBN 90-377-0259-7
- 129 *Juist beschermd. De determinanten van de woonsituatie van volwassen verstandelijk gehandicapten* (2006). Isolde Woittiez en Michiel Ras. ISBN 90-377-0288-0
- 130 *De lange weg naar Brussel. De Europese betrokkenheid van Nederlandse maatschappelijke organisaties en hun leden* (2006). Esther van den Berg. ISBN 90-377-0264-3
- 131 *Bezoek onze site* (2006). Jos de Haan, Renée Mast, Marleen Varekamp, Susanne Janssen. ISBN 90-377-0290-2
- 133 *Liefst zoals thuis. Ouders en kinderen over buitenschoolse opvang* (2007). Rob Gilsing. ISBN 978-90-377-0297-2

- 134 De houding ten opzichte van homoseksualiteit. Een beschrijvende literatuurstudie (2006). Lisette Kuyper en Floor Bakker. ISBN 978-90-377-0299-6

Overige publicaties

- ? Altijd een antwoord. Nieuwjaarsuitgave 2006 (2006). Paul Schnabel (red.).
ISBN 90-377-0263-5
- Hoge (jeugd)werkloosheid onder etnische minderheden (2006). Jaco Dagevos.
ISBN 90-377-0266-x
- Niet-westerse allochtonen met een stabiele arbeidsmarktpositie: aantallen en ontwikkelingen (2006). Jaco Dagevos, Maurice Gesthuizen. ISBN 90-377-0249-x
- Werken op de grens van wetenschap en beleid (2006). Kees Schuyt, Jan-Willem Duyvendak en Theo Roes. ISBN 90-377-0272-4
- At Home in the Countryside. A comparison of rural and urban life. Summary (2006).
A. Steenbekkers, C. Simon, V. Veldheer. ISBN 90-377-0292-9
- De tijd als spiegel. Hoe Nederlanders hun tijd besteden (2006). K. Breedveld, A. van den Broek, J. de Haan, L. Harms, F. Huysmans en E. van Ingen. ISBN 90-377-0283-x
- Anders onderweg. De mobiliteit van allochtonen en autochtonen vergeleken (2006). Lucas Harms. ISBN 90-377-0281-3
- Summary of Report on the Elderly 2006 (2006). Alice de Boer (ed.). ISBN 90-377-0293-7
- Visit our site (2006). Jos de Haan, Renée Mast, Marleen Varekamp, Susanne Janssen.
ISBN 90-377-0296-1
- Veel geluk in 2007. Nieuwjaarsuitgave (2007). Paul Schnabel (red.).
ISBN 978-90-377-0295-8
- Marktplaats Europa. Vijftig jaar publieke opinie en marktintegratie in de Europese Unie (2007).
Paul Dekker, Albert van der Horst, Henk Kox, Arjan Lejour, Bas Straathof, Peter Tammes, Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0305-4
- Samenloop van regelingen (2007). Mirjam de Klerk. ISBN 90-377-0315-3